

वार्षिक प्रगति पुस्तिका

(वन तथा वातावरण तर्फ)

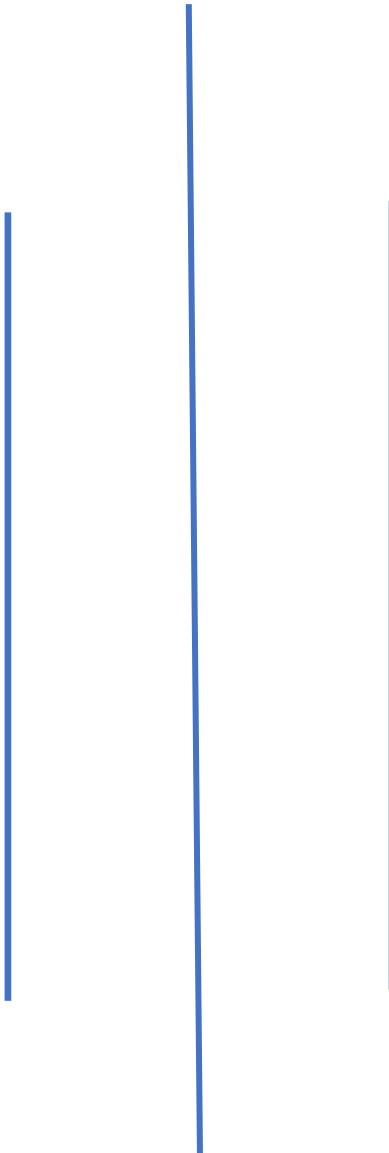
आ.व. २०७८।०७९

गण्डकी प्रदेश सरकार

उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय

पोखरा, नेपाल

वार्षिक प्रगति पुस्तिका

आ.व. २०७८/०७९

गण्डकी प्रदेश सरकार

उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय

पोखरा, नेपाल

प्रकाशक : उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, गण्डकी प्रदेश, पोखरा

टेलिफोन नं. : ०६१-४६७६५४, ४६७६६९, ४६७६७०

वेबसाइट : www.mofesc.gandaki.gov.np

इमेल : moitfe4@gmail.com

सर्वाधिकार : उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, गण्डकी प्रदेश, पोखरा

कभर फोटो :

सम्पादन समिति

घनेन्द्र बहादुर खनाल, महाशाखा प्रमुख (उपसचिव)

शिव परियार, वन अधिकृत (आठौं तह)

सरोज पन्थी, वन अधिकृत (आठौं तह)

चन्द्रमा खड्का, रेञ्जर (पाँचौं तह)

प्रकाशन सम्बन्धमा

आर्थिक वर्ष २०७८।७९ मा यस मन्त्रालयको वन, भू संरक्षण र वातावरण क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रदेश सरकारका वार्षिक कार्यक्रमहरू र नेपाल सरकारबाट सशर्त अनुदानका रूपमा हस्तान्तरण भएका कार्यक्रमहरू मन्त्रालयले आफैं र मातहतका कार्यालयहरूबाट सफलतापूर्वक कार्यान्वयन गरेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा मन्त्रालय र मातहतका कार्यालयबाट के कस्ता कृष्याकलापहरू सम्पन्न भए, के कति कार्यक्रमहरू हुन सकेनन्, खर्च तथा प्रगतिको अवस्था के कस्तो रह्यो, वन व्यवस्थापन मार्फत काठदाउरा संकलन र वितरणको अवस्था के कस्तो रह्यो, संकलित राजस्व र बेरुजुको अवस्था के कस्तो रह्यो भन्नेजस्ता विषयमा आम सरोकारवालाको जिज्ञासालाई सम्बोधन गर्दै सरोकारवाला वर्गलाई सुसूचित गर्न र भए गरेका वार्षिक कार्यहरूको अभिलेखीकरण समेत गर्न प्रस्तुत वार्षिक प्रगती पुस्तिका प्रकाशन गरिएको छ ।

स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम अन्तर्गत आ.व. २०७८/७९ मा मन्त्रालय तथा अन्तर्गतका निकायबाट सम्पन्न गतिविधिहरूको अभिलेखीकरण यस पुस्तिका मार्फत भएको छ । यस पुस्तिकामा संलग्न तथ्याङ्क तथा समेटिएका अनुभव र दिइएका सुझावहरूले आगामी दिनमा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न र समयमै गुणस्तरीय नतिजा हासिल गर्न सहयोग पुर्याउनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु । यस पुस्तिकाले विगतमा देखा परेका कठिनाईहरूलाई पहिचान गरी आगामी दिनमा सम्बोधन गर्ने र विकास प्रयासको प्रतिफल बारे अध्ययन र विश्लेषण गर्न आधार तयार हुने साथै योजना प्रकृत्यालाई अझ बढी प्रभावकारी बनाउनमा ठोस योगदान दिनेछ ।

अन्त्यमा, सिमित श्रोतसाधनका बावजुद पनि उच्च गुणस्तर र प्रतिफल कायम गर्दै योजना तर्जुमा तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा लाग्नु भएका मातहतका एवं सहयोगी सरोकारवाला निकायहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै, विविध विषयगत तथ्याङ्क संकलन र विश्लेषण गरी यस पुस्तिकालाई अन्तिम रूप दिनुहुने सम्पादन मण्डलका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई आभार व्यक्त गर्दछु ।

जेठ, २०८०

विशाल घिमिरे
प्रदेश सचिव

बिषयसूची

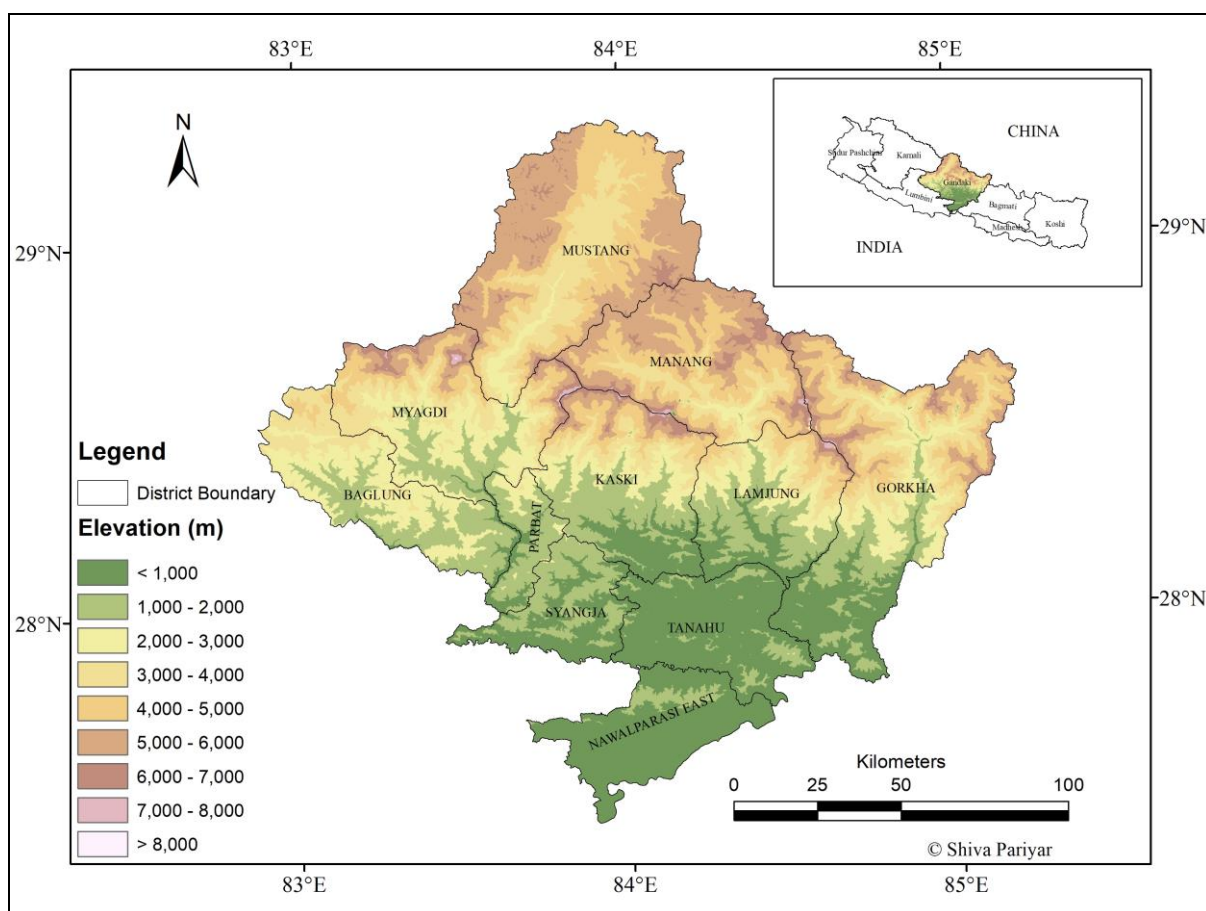
बिषयसूची	पेज नं.
१. प्रदेश परिचय	१
१.१ भौगोलिक, प्रशासनिक र राजनीतिक विवरण	१
१.२ जनसांख्यिक विवरण	३
१.३ अर्थतन्त्र	४
१.४ शिक्षा	४
१.५ स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई	५
१.६ भौतिक पूर्वाधार तथा उर्जा	५
१.७ सञ्चार	६
१.८ उद्योग र खनिज सम्पदा	६
१.९ वाणिज्य तथा आपूर्ति	७
१.१० पर्यटन	८
१.११ कृषि, खाद्य सुरक्षा र पोषण	८
१.१२ मानव विकास, लैङ्गिक समता र दिगो विकास लक्ष्य	९
१.१३ धर्म र संस्कृति	१०
२. वन, वन्यजन्तु, तालतलैया र जैविक विविधताको विवरण	११
२.१ वनको विवरण	११
२.२ पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्र	१४
२.३ समुदायमा आधारित वन	१६
२.४ विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यान	१७
२.५ वन बीउ बगैँचा	१७
२.६ बीउ उत्पादन क्षेत्रहरू	१८
२.७ जैविक पिण्डको विवरण	२०
२.८ प्रदेशको काठ दाउराको माग र आपूर्तिको विवरण	२१
२.९ वन डढेलोको विवरण	२३
२.१० अनुसन्धान अधिकारी तोक्ने निर्णय	२४
२.११ काष्ठजन्य उद्योग	२४
२.१२ काठ, दाउरामा आधारित उद्योग र वनक्षेत्र बीच कायम हुनुपर्ने दुरी	२५

२.१३ जडिबुटीको विवरण	२६
२.१४ बाह्य तथा मिचाहा प्रजातिको विवरण	२७
२.१५ संरक्षित क्षेत्रको विवरण	२८
२.१६ खोलानाला, तालतलैया र कुण्ड	२९
२.१७ हावापानी मापन केन्द्र	३३
२.१८ कार्वन उत्सर्जन र जलवायु परिवर्तन	३४
३. कार्य र सांगठनिक विवरण	३६
३.१ संवैधानिक अधिकार सूची	३६
३.२ कार्यविभाजन नियमावली अनुसारको कार्य जिम्मेवारी	३६
३.३ सांगठनिक परिचय	३८
३.४ वातावरणीय अध्ययन	३९
४. प्रदेश गौरव । मुख्य आयोजना	४०
४.१ पचभैया प्राणी उद्यान तथा वन्यजन्तु उद्धार केन्द्र	४०
४.२ कस्तुरी मृग पालन तथा प्रजनन कार्यक्रम	४२
४.३ फेवातालको संरक्षण र सौन्दर्यकरण आयोजना	४९
४.४ ताल तथा सिमसार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम	५५
५. वार्षिक प्रगति	६३
५.१ आयोजना/कार्यक्रमको प्रगति विवरण	६३
५.२ कृयाकलापको विवरण	६४
५.३ मुख्य मुख्य उपलब्धि	७५
५.४ सुशासन	७७
६. प्रमुख समस्या र समाधानका लागि भएका पहल	७८
७. सवाल	७९
७.१ वन तथा भू-संरक्षण	७९
७.२ वातावरण संरक्षण	८१
७.३ जलवायु परिवर्तन	८१
८. नेपाल सरकारसँग सम्बन्धित बिषय	८२
९. सन्दर्भ सामग्री	८३
१०. अनुसूचीहरू	८५

१. प्रदेश परिचय

१.१ भौगोलिक, प्रशासनिक र राजनीतिक विवरण

नेपालको मध्य भागमा अवस्थित हिमालदेखि तराईसम्म फैलिएको गण्डकी प्रदेश $२७^{\circ} २६' १५''$ उत्तरी अक्षांशदेखि $२९^{\circ} १९' ५०''$ उत्तरी अक्षांशसम्म र $८२^{\circ} ५२' ४५''$ पूर्वी देशान्तरदेखि $८५^{\circ} १२' ०५''$ पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ । यसको स्थायी राजधानी पोखरा हो । गण्डकी प्रदेशको कुल क्षेत्रफल $२१,९७४$ वर्ग कि.मि. अर्थात् नेपालको कुल भूभागको १४.६७ प्रतिशत रहेको छ । भारतको सिमाना नजिक नारायणी नदीको गण्डक नहर नजिकको सबैभन्दा होचो भाग समुद्र सतहदेखि ९३ मिटरको उचाईमा रहेको छ । यो उचाई क्रमशः बढ्दै गएर धौलागिरी हिमाल $८,१६७$ मिटर, मनास्लु $८,१६३$ मिटर र अन्नपूर्ण प्रथम $८,०९१$ मिटर अग्ला चुलीहरू रहेको विशाल हिमश्रृङ्खला बनेको छ । भावर, चुरे, भित्री मधेश र $१,५००$ मिटर भन्दा कम उचाईका हिमालहरू तथा विभिन्न नदीहरूबाट बनेको प्रदेशको उपत्यकामा उपोष्ण जलवायु छ । त्यसै गरी, $१,५००$ देखि $३,०००$ मिटरसम्मको क्षेत्र समशीतोष्ण जलवायु छ र $३,०००$ देखि $४,५००$ मिटरको उचाईमा हिमाली क्षेत्रहरूमा शीत प्रदेशीय हावापानी छ । यसैगरी प्रदेशको उच्च हिमाली क्षेत्रमा टुन्ड्रा हावापानी छ ।

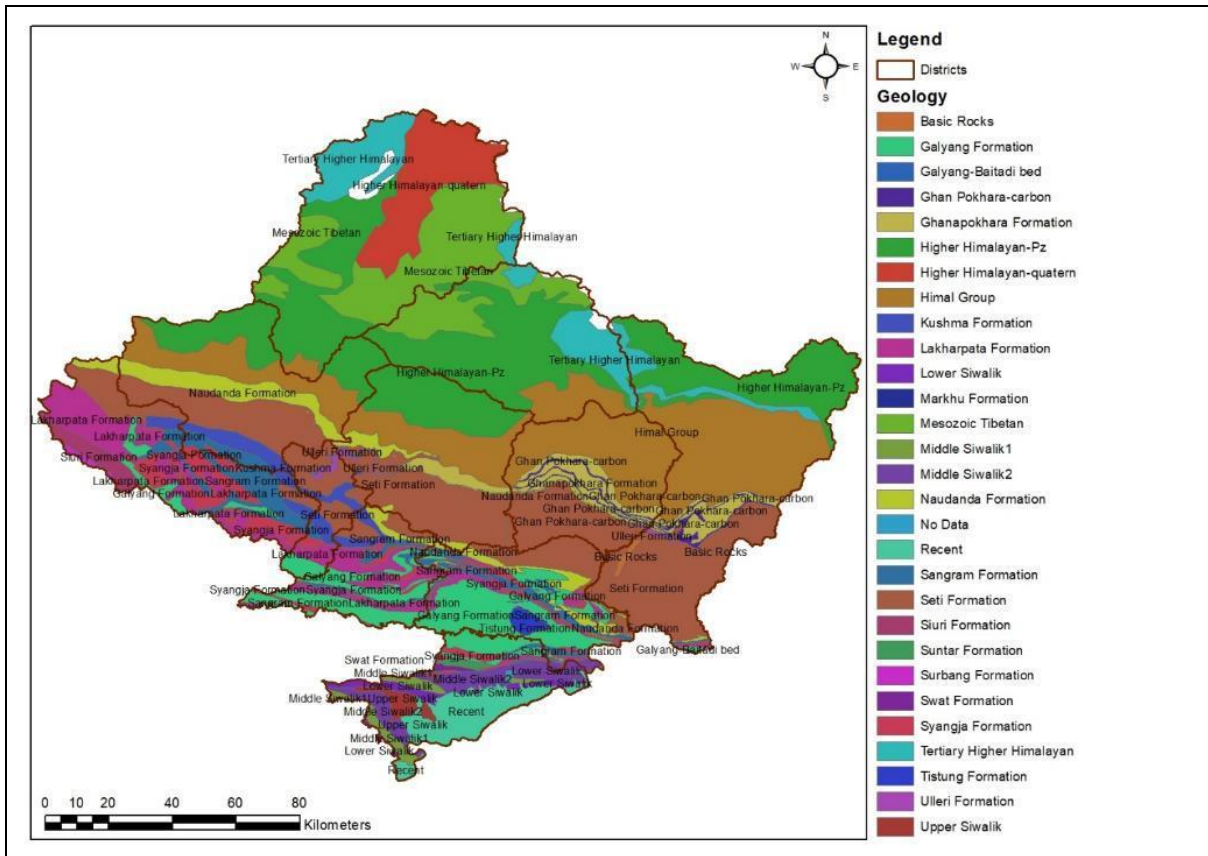

तस्विर नं. १. गण्डकी प्रदेशको भौगोलिक अवस्थिति

अन्नपूर्ण र धौलागिरी हिमश्रृङ्खला हँसिया आकारमा दक्षिणतर्फ विस्तार भएका कारण यी श्रृङ्खलाको उत्तरमा पनि अन्तरपर्वतीय उच्च हिमाली मैदानहरू छन् । मनाङ्ग, मुस्ताङ्ग र गोरखाको माथिल्लो भागमा रहेका उपत्यका प्रमुख छन् । यसका अतिरिक्त भू-धरातल, पहाडी पाखा, हावापानी, माटो, पर्यावरण, जैविक विविधता जस्ता अनेकन प्राकृतिक क्षेत्रमा अत्यन्त ठूलो विषमता यस प्रदेशमा छ ।

भौगोलिक हिसाबले विविधतापूर्ण गण्डकी प्रदेशमा साँगुरो भित्री मधेशको समतल सतहदेखि हिमालको पारी तिब्बतको सिमानासम्म तीन वटा पर्यावरणीय क्षेत्र (हिमाल, पहाड र तराई) र पाँच वटा भौगोलिक क्षेत्र (उच्च हिमाल, उच्च पहाड, मध्य पहाड, शिवालिक र तराई वा भित्री मधेश) रहेका छन् । यो प्रदेशमा ९,६८२ वर्ग कि.मि. (४४ प्रतिशत) उच्च हिमाल, ४,८३० वर्ग कि.मि. (२२ प्रतिशत) उच्च पहाड, ६,४८० वर्ग कि.मि. (२९ प्रतिशत) मध्य पहाड, १,०१३ वर्ग कि.मि. (५ प्रतिशत) शिवालिक र २ वर्ग कि.मि. (०.०१ प्रतिशत) तराईको भूभाग पर्दछ । त्यस्तै भौगर्भिक हिसाबले उत्तरदेखि दक्षिणसम्मको भूभागमा गण्डकी प्रदेशमा पाँच प्रकारका भौगर्भिक क्षेत्रहरू (tectonic zones) छन् तिनीहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

- Gangetic Plain
- Sub-Himalayan (Siwalik) Zone
- Lesser Himalayan Zone
- Higher Himalayan Zone
- Tibetan-Tethys Himalayan Zone

तस्विर नं. २. गण्डकी प्रदेशको भौगर्भिक नक्सा

उत्तरमा चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बत, दक्षिणमा सुस्ताको साँघुरो भागले छोएको भारतको उत्तर प्रदेश, पूर्वमा वागमती प्रदेश र पश्चिममा कर्णाली र लुम्बिनी प्रदेशले घेरिएको यो प्रदेश अन्तर्गत म्याग्दी, मुस्ताङ्ग, पर्वत, बागलुङ्ग, गोरखा, लमजुङ्ग, मनाङ्ग, स्याङ्गजा, कास्की, तनहुँ र नवलपुर जिल्ला गरी ११ जिल्ला पर्दछन्। यस प्रदेशमा नेपालकै ठूलो पोखरा महानगरपालिका, २६ नगरपालिका र ५८ गाउँपालिका गरी जम्मा ८५ स्थानीय तह र ७५९ वडाहरू रहेका छन् भने प्रतिनिधि सभा सदस्य निर्वाचनका लागि १८ निर्वाचन क्षेत्र र प्रदेश सभा सदस्य निर्वाचनका लागि ३६ निर्वाचन क्षेत्र रहेका छन्। प्रदेश सभामा समानुपातिक सहित कुल ६० सदस्य रहने संवैधानिक प्रावधान छ।

१.२ जनसांख्यिक विवरण

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले २०७८ मा गरेको राष्ट्रिय जनगणनाको प्रारम्भिक प्रतिवेदन अनुसार यस प्रदेशमा कुल परिवार संख्या ५,७८,२१९ रहेको देखिन्छ। जसमध्ये संस्थागत भवनमा ५३७, पोखरा महानगरपालिकामा १,०५,६३०, अन्य नगरपालिकामा २,५५,६२२ र गाँउपालिकामा २,१६,४३० घर परिवार बसोबास गर्छन्। नगरपालिका र महानगरपालिका क्षेत्रलाई शहरी तथा गाँउपालिकालाई ग्रामिण क्षेत्रको रूपमा परिभाषित गर्दा अहिले पनि ३४ प्रतिशत घरपरिवार ग्रामिण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने तथ्याङ्कबाट देखिन्छ। जिल्लागत रूपमा सबैभन्दा बढी जनसंख्या र जनघनत्व कास्कीमा रहेको छ भने सबैभन्दा कम मनाङमा रहेको छ। कास्की, तनहुँ, नवलपरासी (बर्दघाट सुस्ता पूर्व) र मुस्ताङ्गमा वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर सकारात्मक रहेको छ भने अन्य जिल्लाहरूमा नकारात्मक रहेको छ।

सोही प्रतिवेदन अनुसार गण्डकी प्रदेशको कुल जनसंख्या २४,०३,७५७ मध्ये पुरुषको संख्या १०,९०,८०८ र महिलाको संख्या १३,१२,९४९ रहेको छ। यहाँको प्रति परिवारमा ३.६६ जना सदस्य रहेका छन् भने लैङ्गिक अनुपात ९०.८५ रहेको छ। यस प्रदेशको वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर ०.३ प्रतिशत रहेको छ जुन नेपालका सातै प्रदेशको तुलनामा न्यून हो। यस प्रदेशको जनघनत्व ११६ जना प्रति वर्गकिलोमिटर रहेको छ। पोखरा महानगरपालिकामा १,९२,९७७ पुरुष र २,१०,०१८ महिला गरी कुल ४,०२,९९५ जना मानिसहरू बसोबास गर्छन्। अन्य नगरपालिकामा ४,६२,०२२ पुरुष र ५,७९,९८९ महिला गरी कुल १०,४२,०११ जना मानिसहरू बसोबास गर्छन् भने गाँउपालिकामा ४,१४,४७६ पुरुष र ५,१७,८७२ महिला गरी कुल ९,३२,३४८ जना मानिसहरू बसोबास गर्छन्। यसबाहेक २१,३३३ पुरुष र ५,०७० महिला गरी कुल २६,४०३ जना मानिसहरू विभिन्न किसिमका संस्थागत भवनमा बसोबास गर्छन्। २,३८,२३० पुरुष र ४९,२२० महिला गरी कुल २,८७,४५० जना (१३.२५ प्रतिशत) जनशक्ति परिवारमा अनुपस्थित अर्थात विदेशमा अक्सर बसोबास गर्ने तथ्याङ्कबाट देखिन्छ। पछिल्लो जनगणना बमोजिम विस्तृत विवरण आउन बाँकी नै रहेको हुँदा अन्य विवरण यसमा समावेश गरिएको छैन।

१.३ अर्थतन्त्र

गण्डकी प्रदेशको आर्थिक सर्वेक्षण - २०७८/०७९ अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८।०७९ मा गण्डकी प्रदेशको कुल ग्राहस्थ उत्पादन रु. ३ खर्ब ६४ अर्ब ९२ करोड भन्दा बढी रहेकोमा प्राथमिक क्षेत्रमा रु. ९७ अर्ब ९० करोड, द्वितीय क्षेत्र रु. ६४ अर्ब ६ करोड तथा तृतीय क्षेत्र रु. २ खर्ब २ अर्ब ९५ करोड रहेको देखिन्छ । कुल ग्राहस्थ उत्पादनलाई क्षेत्रगत रूपमा विश्लेषण गरी हेर्दा कृषि क्षेत्रको योगदान २६ प्रतिशत रहेको थियो भने गैर कृषि क्षेत्रको योगदान ७४ प्रतिशत रहेको थियो । जस अन्तर्गत प्राथमिक क्षेत्रको २६.८ प्रतिशत द्वितीय क्षेत्रको १७.६ प्रतिशत र तृतीय अर्थात सेवा क्षेत्रको ५५.६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । सोही आर्थिक वर्षमा प्रदेशको आर्थिक वृद्धिदर ६.१७ प्रतिशत पुगेको छ । प्रदेशको प्रतिव्यक्ति सरदर आय १,४३७ अमेरिकी डलर रहेको छ ।

गण्डकी प्रदेशका सबै पालिकाहरूमा बैंकको पहुँच पुगेको छ । प्रदेशभर ५९६ वटा वाणिज्य बैंक, १८७ वटा विकास बैंक, ३५ वटा फाइनेन्स कम्पनी, ५१८ वटा लघुवित्त कम्पनी, २३१ वटा जीवन बीमा कम्पनी र १३७ वटा निजीजीवन बीमा कम्पनी तथा शाखाहरूले वित्तीय सेवा प्रवाह दिइरहेका छन् । गण्डकी प्रदेशमा उत्पादक, उपभोक्ता, वित्तीय, बहुउद्देश्यीय, र सेवा क्षेत्रमा गरी कुल २,६६१ सहकारी संस्था रहेका छन् ।

१.४ शिक्षा

गण्डकी प्रदेशलाई वि. सं. २०७८ सालमा साक्षर प्रदेशको रूपमा घोषणा गरिएको हो । प्रदेशको औसत साक्षरता दर ९६.५७ प्रतिशत रहेको छ भने सबै जिल्लामा साक्षरता दर ९५ प्रतिशत भन्दा बढी छ । प्रदेशभर ३,९८७ वटा विद्यालय र ५२ वटा धार्मिक विद्यालय (१७ वटा गुरुकुल, २५ वटा गुम्बा विद्यालय र १० वटा मदरसा) रहेका छन् । १२ वटा आङ्गिक, ५६ वटा सामुदायिक विद्यालय, ३६ वटा सम्बन्धन प्राप्त र ३ वटा सार्वजनिक - निजी - सामुदायिक साझेदारी अन्तर्गतका गरी कुल १०७ वटा विद्यालय तथा कलेजमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषदबाट सम्बन्धन प्राप्त गरी विभिन्न विषयका प्राविधिक शिक्षा सञ्चालनमा रहेका छन् । यस बाहेक २ वटा विश्वविद्यालय, १६ वटा आङ्गिक क्याम्पस, ८३ वटा सामुदायिक क्याम्पस र ५२ वटा निजी गरी १५३ वटा शिक्षालयबाट उच्च शिक्षा प्रदान गरिरहेका छन् । प्रदेश सरकारले गण्डकी विश्वविद्यालयको स्थापना गरी विभिन्न किसिमका नयाँ, आधुनिक, गुणस्तरीय, जीवन उपयोगी र प्राविधिक शिक्षा उपलब्ध गराई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्षम जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्यले जग्गा प्राप्त गरी पूर्वाधार निर्माणका साथसाथै विभिन्न पाँच वटा विषयमा अध्यापनका कार्य अगाडि बढाइसकेको छ । गण्डकी प्रदेशको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा शिक्षा क्षेत्रको योगदान ८.७ प्रतिशत रहेको छ ।

१.५ स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाई

गण्डकी प्रदेशमा १९ वटा सरकारी अस्पताल, ६९ वटा निजी अस्पताल, २३ वटा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, ४९० वटा स्वास्थ्य चौकी, ५६ वटा आयुर्वेदिक औषधालय, ४२० वटा आधारभूत स्वास्थ्य

केन्द्रमा ३,१०५ वटा बेड शैया रहेका छन् । यी स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट वार्षिक रूपमा करिब एक लाख जनाले अन्तरङ्ग सेवा, २५ लाखभन्दा बढीले बहिरङ्ग सेवा र २.५ लाखभन्दा बढीले आकस्मिक सेवा लिइरहेका छन् । नेपाल जनस्वास्थ्य सर्वेक्षण २०१६ अनुसार यस प्रदेशमा अझै पनि ५ वर्षमुनिका बालबालिकाहरूमा २९ प्रतिशत पुङ्कोपना, ६ प्रतिशतमा ख्याउटेपना र ४६ प्रतिशतमा रक्तअल्पता रहेको छ । प्रदेशका सबै जिल्लामा स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम विस्तार भइसकेकोमा हालसम्म २,२०,८२२ परिवारका ६,४६,२५९ जना बिमित सहभागी भएका छन् ।

नेपालमा पाँच वर्षमुनिका बाल बालिकाको मृत्युदर जीवित जन्ममा ३९ प्रति हजार रहेकोमा गण्डकी प्रदेशमा २७ रहेको छ भने शिशु मृत्युदर जीवित जन्ममा २१ प्रति हजार रहेकोमा गण्डकी प्रदेशमा १५ रहेको छ । प्रदेशका ६९.९ प्रतिशत गर्भवती महिलाहरूले दक्ष प्रसूतिकर्मीको सहयोगमा स्वास्थ्य संस्थामा गएर बच्चा जन्माउने गर्दछन् र ३७ प्रजनन उमेरका महिलाले आधुनिक परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दछन् । महिलाहरूको कुल प्रजनन दर दुई बच्चा मात्र रहेको छ । २०७५ भाद्र १३ गते पूर्ण खोप प्राप्त प्रदेश घोषणा भइसकेको प्रदेशका ४६.५ प्रतिशत जनता ३० मिनेटको यात्रा गरेपछि मात्र स्वास्थ्य संस्थामा पुग्दछन् । यसै गरी यस प्रदेशका ९३.७५ प्रतिशत जनतामा आधारभूत खानेपानीको पहुँच पुगेको छ । करिब आधा जनताले पाइपबाट वितरण गरेको पानी प्रयोग गर्दछन् । एक घर, एक धारा कार्यक्रम अन्तर्गत ९३,८१८ घरधुरी अर्थात् २०.८४ प्रतिशत घरधुरीमा निजी धारा जडान भई ४,७१,६८२ जना लाभान्वित भएका छन् । खुल्ला दिसामुक्त घोषित यस प्रदेशका ८१.४ प्रतिशत जनताले शौचालयको प्रयोग गर्दछन् ।

१.६ भौतिक पूर्वाधार तथा उर्जा

गण्डकी प्रदेशमा ५,२२१ कि.मि. धूले कच्ची सडक, ८१५ कि.मि. ग्राभेल सडक र १,४१७ कि.मि. कालोपत्रे सडक गरी जम्मा ७,४५४ किलोमिटर सडक निर्माण भएका छन् । समग्रमा, प्रदेशमा सडक घनत्व ०.५४ प्रति वर्गकिलोमिटर छ । अझै पनि प्रदेशका दुई स्थानीय तहका केन्द्रसम्म सडकको पहुँच पुगेको छैन भने ११ स्थानीय तहसम्म कालोपत्रे सडक पुग्न सकेको छैन । आर्थिक वर्ष २०७७।०७८ मा गण्डकी प्रदेशमा ४९,०९५ वटा विभिन्न किसिमका सवारी दर्ता भएका छन् ।

गण्डकी प्रदेशमा ९९.५ प्रतिशत घरपरिवारमा आधुनिक उर्जाको पहुँच पुगेको छ भने ९९.५ प्रतिशत परिवारमा राष्ट्रिय प्रसार लाइन मार्फत विद्युतमा पहुँच पुगेको छ । प्रदेशका २ गाँउपालिकामा पूर्ण रूपमा र २५ गाँउपालिका तथा ७ नगरपालिकामा आंशिक विद्युतीकरण भएको छ । विद्युत पहुँच नपुगेका नवलपुर, गोरखा, मनाङ्ग, मुस्ताङ्ग र बागलुङ्गका केही बस्तीहरूमा विद्युत विस्तारको काम द्रुततर रूपमा अगाडि बढिरहेको छ । प्रदेशभर १३ वटा विद्युत वितरण केन्द्रहरूबाट ४,१२,४४९ ग्राहकले विद्युत सम्बन्धी सेवा लिइरहेका छन् । राष्ट्रिय प्रसारणबाट विद्युत नपुगेको क्षेत्रमा उज्यालोको लागि सौर्य उर्जाको प्रयोग गरिएको छ । यस प्रदेशको विद्युत उत्पादन गर्ने सम्भावित क्षमता २०,६५० मेगावाट रहेकोमा आर्थिक रूपले १२,९३० मेगावाट जलविद्युत् उत्पादन गर्न सकिने देखिन्छ । यति ठूलो

सम्भावना हुँदाहुँदै पनि प्रविधि र पूँजीको अभावमा हाल ५०८.६ मेगावाट मात्र जलविद्युत उत्पादन

त्तरिएको छ । यी आयोजनाहरूबाट वार्षिक २,७६३.२ गिगावाट आवर उर्जा उत्पादन भएको छ । हाल ४० वटा जलविद्युत आयोजनाहरू निर्माणाधिन अवस्थामा छन् जसबाट ८६९.३६ मेगावाट विद्युत उत्पादन हुनेछ । यस प्रदेशमा नेपाल विद्युत प्राधिकरणले वार्षिक ५० करोड भन्दा बढीको विद्युत व्यापार गरेको छ । अझै पनि यस प्रदेशका ६९.३ प्रतिशत घर परिवारले खाना पकाउन प्रयोग गर्ने इन्धन दाउरा, काठ, गुँईठा आदिबाट प्राप्त हुन्छ । करिब एक चौथाइ जनताले खाना पकाउनको लागि एल.पी. ग्याँसको प्रयोग गर्दछन् ।

१.७ सञ्चार

लोकतन्त्रमा सञ्चार क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । अन्य क्षेत्रको तुलनामा यस प्रदेशले सञ्चार क्षेत्रमा महत्वपूर्ण प्रगति हाँसिल गरेको छ । गण्डकी प्रदेशमा ५७ दैनिक, १७६ साप्ताहिक, २४ पाक्षिक, १९ मासिक र अन्य गरी कुल २९० वटा पत्रपत्रिका दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका छन् । यस बाहेक २,७६० वटा अनलाइन सूचीकरण भएका छन् । कास्की जिल्लामा ३५ वटा सहित प्रदेशभर ५५ वटा एफ. एम. रेडियोहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । यस प्रदेशका ६७.३ प्रतिशत पुरुष र ३८.६ प्रतिशत महिलामा इन्टरनेटको पहुँच पुगेको छ । नेपाल टेलिकमका अनुसार हाल ४७,३९९ वटा पोष्टपेड र २५,२२,६८९ प्रिपेड सिम प्रयोगमा छन् ।

१.८ उद्योग र खनिज सम्पदा

यस प्रदेशमा स्थापित ठूला उद्योगको संख्या न्यून रहे पनि घरेलु तथा साना उद्योगको संख्या भने लगभग सबै जिल्लाहरूमा उल्लेखनीय रहेको पाइन्छ । उद्योग विभागको २०७९ मा प्रकाशित तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८।७९ मा यस प्रदेशमा सेवामूलक, उत्पादनमूलक, पर्यटनमूलक, उर्जामूलक, कृषि र वन पैदावारमा आधारित तथा सूचना प्रविधिमा आधारित गरी ७९८ वटा उद्योगहरू जिल्लास्थित कार्यालयमा दर्ता भएको देखिन्छ । यसबाट प्रदेशमा कुल ५ खर्ब ४८ अर्ब ७५ करोड रुपैयाँ लगानी भई ३८,५०२ जनाले रोजगारी प्राप्त गरेको देखिन्छ । यस बाहेक विदेशी लगानीका ३७७ वटा साना उद्योग, २९ वटा मझौला उद्योग र ४६ वटा ठूला उद्योग गरी कुल ४५२ वटा उद्योग दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका छन् । सोही अवधिमा प्रदेशभर १५,७२४ वटा कम्पनी दर्ता भएका छन् जुन नेपालको ५.५ प्रतिशत हुन आउँछ । यस्तै १,००,६८४ वटा व्यवसायिक प्रतिष्ठान रहेका छन् । पोखरा औद्योगिक क्षेत्र, चौधरी उद्योगग्राम र होङ्गसी सिमेन्ट जस्ता ठूला उद्योग सञ्चालनमा रहेका छन् भने भूकुटी कागज कारखाना र गोरखकाली रबर उद्योग बन्द अवस्थामा रहेका छन् । नेपाल सरकारले गण्डकी प्रदेशका २० स्थानीय तहमा उद्योगग्राम घोषणा गरी १५ वटामा पूर्वाधार निर्माण गरिरहेको छ । कास्कीको भोटेपोखरी र नवलपुरको लोकाहा खोलामा प्रदेशस्तरीय औद्योगिक क्षेत्र निर्माण गर्न पहल भएतापनि काम सुरु भइसकेको छैन ।

गण्डकी प्रदेश विभिन्न किसिमका खनिज सम्पदाहरूमा पनि धनी छ । निर्माण सामग्रीका रूपमा प्रयोग हुने ढुंगा, गिट्टी र बालुवादेखि बहुमुल्य सुन र युरेनियमका खानी समेत पाइने यस प्रदेशमा उपलब्ध खनिज पदार्थहरूको वृहत र वैज्ञानिक अनुसन्धान नभई सकेता पनि प्रारम्भिक सर्भे अनुसार यस प्रदेशका विभिन्न क्षेत्रहरूमा फलाम, तामा, जस्ता, सिसा, सुन, बेरिलियम, डोलोमाइट, युरेनियम, थोरियम, टाल्क, अभ्रख, पाइराइट, ग्राफाइट, टर्मालाइन, क्वार्जाइट, रातो माटो, चुनढुंगा, स्लेट, पेट्रोलियम र प्राकृतिक ग्यास लगायतका खनिजहरू पाइन्छन् । नवलपुर जिल्लाको हुप्सेकोट गाउँपालिका-५ को धौवादी डाँडामा रहेको १० किलोमिटर लामो फलामखानीबाट खानी तथा भूगर्भ विभागले पाँच टन कच्चा पदार्थ चीनको छेन्दूमा रहेको सिचुवान इन्ष्टिच्युट अफ मेटालर्जिकल जिओलोजी एण्ड एक्सप्लोरेसन कम्पनीमा नमूना पठाएर इन्डस्ट्रियल स्केलमा परीक्षण गराइसकेको हुँदा औद्योगिक रूपमा फलामको उत्खनन् गर्न सकिने प्रमाणित भएको छ । उक्त फलामखानीबाट ३५ प्रतिशत धातु भएको फलामको धाउ उत्पादन हुने अध्ययनबाट देखिएको छ । त्यसलाई दुई चरणमा अपग्रेड गरेपछि प्रयोग गर्न मिल्ने फलाम बन्ने अध्ययनले देखाएको छ । पहिलो चरणको अपग्रेडबाट ३५ प्रतिशतलाई ६० प्रतिशतमा र दोस्रो चरणमा उक्त धातुलाई अपग्रेड गरेर १०० प्रतिशत पुऱ्याएपछि प्रयोग गर्न मिल्ने फलाम तयार हुन्छ । अहिलेसम्मको अध्ययनमा धौवादीमा १० करोड ८० लाख मेट्रिक टन फलाम रहेको पत्ता लागेको छ ।

१.९ वाणिज्य तथा आपूर्ति

नेपाल सरकारको खाद्य नीति कार्यान्वयन गर्ने आधिकारिक निकायको रूपमा देशभर खाद्यान्न आपूर्ति व्यवस्था मिलाउन कामको प्रकृति, चाप र स्वरूप हेरी संस्थानका विभिन्न तहका कार्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । खाद्यान्न आपूर्ति सम्बन्धी नेपाल सरकारको नीति कार्यान्वयन गर्न गण्डकी प्रदेशको पोखरामा प्रदेश कार्यालय, मुस्ताङ्ग, मनाङ्ग र गोरखा जिल्लामा जिल्ला कार्यालय, मुस्ताङ्गको लोमान्थाङ्ग, म्याग्दीको हरिचौर, दर्बाङ्ग र पाखापानी, मनाङ्गको हुम्डे, गोरखाको सिर्दीबास र माछाखोलामा ७ वटा डिपो गरी ११ वटा खाद्य व्यवस्था तथा व्यापार कम्पनी लिमिटेडका कार्यालयहरू रहेका छन् । यसै गरी पेट्रोलियम पदार्थको बिक्री वितरण र आपूर्ति व्यवस्थापनलाई सहज बनाउन पोखरामा एक प्रादेशिक कार्यालय रहेको छ भने हवाई इन्धनको डिपोको रूपमा डिपो सञ्चालनमा रहेको छ । यस कार्यालयको पेट्रोल ३५० किलोलिटर, डिजेल २,२८० किलोलिटर, मट्टितेल ७६० किलोलिटर र जेट A1 ६४ किलोलिटर गरी जम्मा ३,४५४ किलोलिटर कार्यगत भण्डारण क्षमता रहेको छ । रक्सौलदेखि पोखरासम्मको बाटो भएर गण्डकी प्रदेशको पोखरास्थित प्रादेशिक कार्यालयसम्म पेट्रोलियम पदार्थ ढुवानी गर्नका लागि ७७ वटा ट्याङ्क ट्रकहरू दर्ता भई निरन्तर सञ्चालनमा रहेका छन् भने वितरणका लागि १०७ वटा निजी थोक बिक्रेताहरू मार्फत भइरहेको छ ।

१.१० पर्यटन

गण्डकी प्रदेशको आर्थिक विकासमा पर्यटन क्षेत्रले महत्वपूर्ण योगदान गरेको छ । पर्यटन क्षेत्रले अप्रत्यक्ष रूपमा प्रदेशको गार्हस्थ्य उत्पादनमा १० प्रतिशत र रोजगारीमा १५ प्रतिशत योगदान गर्दछ ।

यस प्रदेशमा पर्यटकका लागि आवश्यक पर्ने लगभग १५३ वटा ट्रेकिङ एजेन्सी र २४४ वटा ट्राभल एजेन्सीहरू छन् । पोखरामा २ वटा, अन्नपूर्ण र मनास्लु पदमार्गमा २० वटा भन्दा बढी पर्यटक सूचना केन्द्रको व्यवस्था छ ।

प्रदेशमा तारे र मझौला गरी ६५६ पर्यटक स्तरीय होटेल छन् । यी होटेलहरूमा दैनिक ६,९१४ कोठा र १४,९५० शैया अर्थात वार्षिक ५४,५६,७५० शैया उपलब्ध छन् । प्रदेशमा ६,८८५ साना होटेल र रेष्टुरेण्टहरू छन् । प्रदेशमा सञ्चालनमा रहेका २८१ भन्दा बढी होमस्टेहरूले ग्रामिण पर्यटनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । प्रदेशमा बाह्य ४ लाख र आन्तरिक ६ लाख गरी वार्षिक १० लाख पर्यटकले भ्रमण गर्दछन् । प्याराग्लाइडिङको लागि प्रख्यात यो प्रदेशमा वार्षिक ३०,००० भन्दा बढी आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकले मनोरञ्जन लिइरहेका छन् ।

पर्यटन पूर्वाधारका रूपमा ११० भन्दा बढी प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्यका अलावा विभिन्न किसिमका प्राकृतिक, धार्मिक तथा सांस्कृतिक धरोहरहरू छन् । यस बाहेक मानवनिर्मित ३ वटा बज्जी, २ वटा केबुलकार, २ वटा जिप फ्लायर, २ वटा क्यानोनिङ सञ्चालनमा छन् । प्रदेशभर ५ वटा पक्की विमानस्थल रहेका छन् । सन् २०२३ को जनवरी १ बाट पोखरा अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल सञ्चालनमा आइसकेको छ जहाँबाट हाल रातीको समयमा अन्य प्रदेशका प्रमुख शहरहरूमा समेत उडान भइरहेको छ भने अन्तर्राष्ट्रिय उडानका लागि पहल भइरहेको छ ।

१.११ कृषि, खाद्य सुरक्षा र पोषण

गण्डकी प्रदेशको कुल भूमिमध्ये २२.२ प्रतिशत भू-भाग खेतीयोग्य छ । प्रदेशमा ४,८७,८२३ हेक्टर जग्गा खेतीयोग्य छ जसमध्ये ७६ प्रतिशत जग्गामा मात्र खेती गरिएको छ, भने २४ प्रतिशत खेती योग्य जग्गा बाँझो रहेको छ । खेती गरिएको कुल जमिनमध्ये ३६.१ प्रतिशत जमिनमा सिँचाई सुविधा पुगेको छ । त्यस्तै गरी, सिञ्चित कृषियोग्य जमिनमध्ये ४६.१ प्रतिशत जमिनमा मात्र बर्षको बाह्रै महिना सिँचाई सुविधा उपलब्ध छ । नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण २०१८ अनुसार गण्डकी प्रदेशमा ७२ प्रतिशत घरधुरी कुनै न कुनै रूपमा कृषिमा आवद्ध रहेका छन् ।

भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय पोखराको २०७९ मा प्रकाशित प्रतिवेदन अनुसार ३,७२,४३३ हेक्टर क्षेत्रफलमा खाद्यबाली १६,४२५ हेक्टरमा दलहन बाली ८,७४९ हेक्टरमा फलफूल र ५,१५२ हेक्टरमा तरकारी बाली लगाइएको देखिन्छ जसबाट ९,२१,३१५ मेट्रिक टन खाद्यबाली ८२,२९० मेट्रिक टन फलफूल ६९,९०६ मेट्रिक टन तरकारी र १४,९३४ मेट्रिक टन दलहनबाली उत्पादन भएको छ । यस्तै यस प्रदेशमा गाई, भैँसी, बाखा, भेडा, च्याङ्ग्रा, सुँगुर, बज्जुर, कुखुरा र हाँस जस्ता पशुपंक्षीहरू प्रमुख रूपमा पालन गरिएको छ । प्रदेशभर ३,७१,०४१ वटा गाई, ५,२२,०१४ वटा भैँसी, १७,८९,४३२ वटा बाखा, ९४,२६१ वटा भेडा, १,८७,२४५ वटा सुँगुर र बज्जुर, ७४,४१,५६२ वटा कुखुरा ८१,२६५ वटा हाँस पालन गरिएको छ । यसबाट १,७३,७३१ मेट्रिक टन दुध,

१६,७२,७८,००० वटा अण्डा, ३१,०६९ मेट्रिक टन मासु ४,३७९ मेट्रिक टन माछा र ३१,१९२ किलोग्राम ऊनको उत्पादन भएको छ ।

खाद्य सुरक्षा र पोषणको दृष्टिकोणले यस प्रदेशका करिब ४४ प्रतिशत घरपरिवारमा आफ्नो उत्पादनले छ महिना मात्र खान पुग्छ । त्यसै गरी १८ प्रतिशत घरपरिवार मौसमी खाद्य संकटमा छन् भने ६ प्रतिशत घरपरिवार उच्च खाद्य संकटमा छन् । पाँच वर्ष मुनिका २९ प्रतिशत वा बालबालिकामा पुङ्कोपना र ६ प्रतिशत बालबालिकामा ख्याउटेपना रहेको छ, १५ प्रतिशत बच्चा कम तौलका छन् र ४६ प्रतिशत बालबालिकामा रक्तअल्पता छ ।

१.१२ मानव विकास, लैङ्गिक समता र दिगो विकास लक्ष्य

गण्डकी प्रदेशमा लैङ्गिक समता र महिला सशक्तीकरणको स्थिति मध्यम स्तरको छ । राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रकाशित मानव विकास प्रतिवेदन २०२० अनुसार गण्डकी प्रदेशको मानव विकास सूचकांक (Human Development Index) ०.६१८, लैङ्गिक असमानता सूचकांक (Gender Inequality Index) ०.४६ र बहुसूचाङ्क गरिबी सूचकांक (Multidimensional Poverty Index) १४.२ रहेको छ । नेपालका सातै प्रदेशको तुलनामा मानव विकास सूचकांक र बहुसूचाङ्क गरिबी सूचकांकमा दोस्रो स्थानमा र लैङ्गिक असमानता सूचकांकमा तेस्रो स्थानमा रहेता पनि प्रदेशले यस सम्बन्धमा अझै बढी मेहनत गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

यस बाहेक प्रदेशमा आफ्नो नाममा घर जग्गा दुबै हुने महिलाहरू १२.३ प्रतिशत र जग्गा मात्र हुने महिलाहरू ८.९ प्रतिशत छन् । समग्रमा, घर जग्गा जस्ता सम्पत्ति हुने महिलाको संख्या २१.९ प्रतिशत रहेको छ । प्रदेशको शासकीय व्यवस्थापनमा महिलाको सहभागिता उत्साहजनक छ । ६० सदस्यीय प्रदेश सभामा निर्वाचित र समानुपातिक गरी २१ जना अर्थात् ३५ प्रतिशत महिलाको प्रतिनिधित्व रहेको छ । छात्रा-छात्र विद्यार्थीको अनुपात प्राथमिक तहमा (१-५ कक्षामा) १.०३ र आधारभूत तहमा (१-८ कक्षामा) १.०४ पुगेको छ । विश्वविद्यालय तहको शिक्षामा पनि महिलाको सहभागिता बढ्दै गएको छ तथापि प्राविधिक शिक्षामा अझै पनि छात्राको संख्या न्यून छ ।

दिगो विकासका लक्ष्यहरू संयुक्त राष्ट्र संघका सबै सदस्य राष्ट्रहरूले अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा सहमति गरेका विकास उद्देश्यहरूको साझा संग्रह हो । विश्वव्यापी रूपमा आइरहेका वातावरणीय, राजनितिक र आर्थिक चुनौतीहरूमाझ उत्तम विकल्प खोज गरी सबैको दिगो भविष्य निर्माण गर्न सन् २०१५ को सेप्टेम्बरमा बसेको संयुक्त राष्ट्रसंघको साधारण सभाले सन् २०१६ देखि २०३० सम्मका लागि १७ वटा दिगो विकास लक्ष्य, १६९ वटा परिमाणात्मक लक्ष्य र २३२ वटा सूचकहरू तय गरेको थियो । सो सम्बन्धमा राष्ट्रिय र प्रादेशिक तहमा हासिल गर्नुपर्ने लक्ष्यहरू निर्धारण गर्दै आन्तरिकीकरण गर्न थालनी भइसकेको छ ।

१.१३ धर्म र संस्कृति

प्रदेशमा बसोवास गर्ने समुदायहरूको आफ्नै मौलिक संस्कृति र परम्परा तथा रीतिरिवाज रहेका छन् । हिमाली क्षेत्रमा बसोवास गर्ने समुदायले बौद्ध तथा बोनपो धर्म मात्रै गर्दछन् । धर्मको आधारमा यस प्रदेशको जनसंख्याको विश्लेषण गर्दा हिमाली क्षेत्रका दुई जिल्ला मनाङ्ग र मुस्ताङ्गमा बौद्ध धर्मावलम्बीको बाहुल्यता रहेको छ । यी समुदायको प्रमुख चाडपर्वमा ल्होसार, बुद्ध पूर्णिमा आदि हुन् । पहाडी क्षेत्रमा बसोवास गर्ने मानिसहरूको प्रमुख चाडमा दशैं, तिहार, तीज, जनैपूर्णिमा, माघे सङ्क्रान्ति, चैते दशैं आदि पर्दछन् भने तराई क्षेत्रमा मनाङ्गने चाडपर्वमा मुख्यतया: छठ, रामनवमी, माघी आदि रहेका छन् । हिन्दू धर्मको बाहुल्य भएका कारण यस प्रदेशमा मठमन्दिरको संख्या अरुको तुलनामा अधिक पाइन्छ भने धार्मिक स्थलहरू पनि यसै धर्मसँग सम्बन्धित रहेका छन् । यसका अलावा हिमाली क्षेत्रमा बौद्ध धर्मसँग सम्बन्धित बौद्ध गुम्बाहरू रहेका छन् भने शहरी क्षेत्रमा सबै प्रकारका धर्म मात्रै मानिसको बसोवास भएका कारण मठ मन्दिर, गुम्बा, मस्जिद तथा चर्चहरू मिसिएर रहेका छन् ।

२. वन, वन्यजन्तु, तालतलैया र जैविक विविधताको विवरण

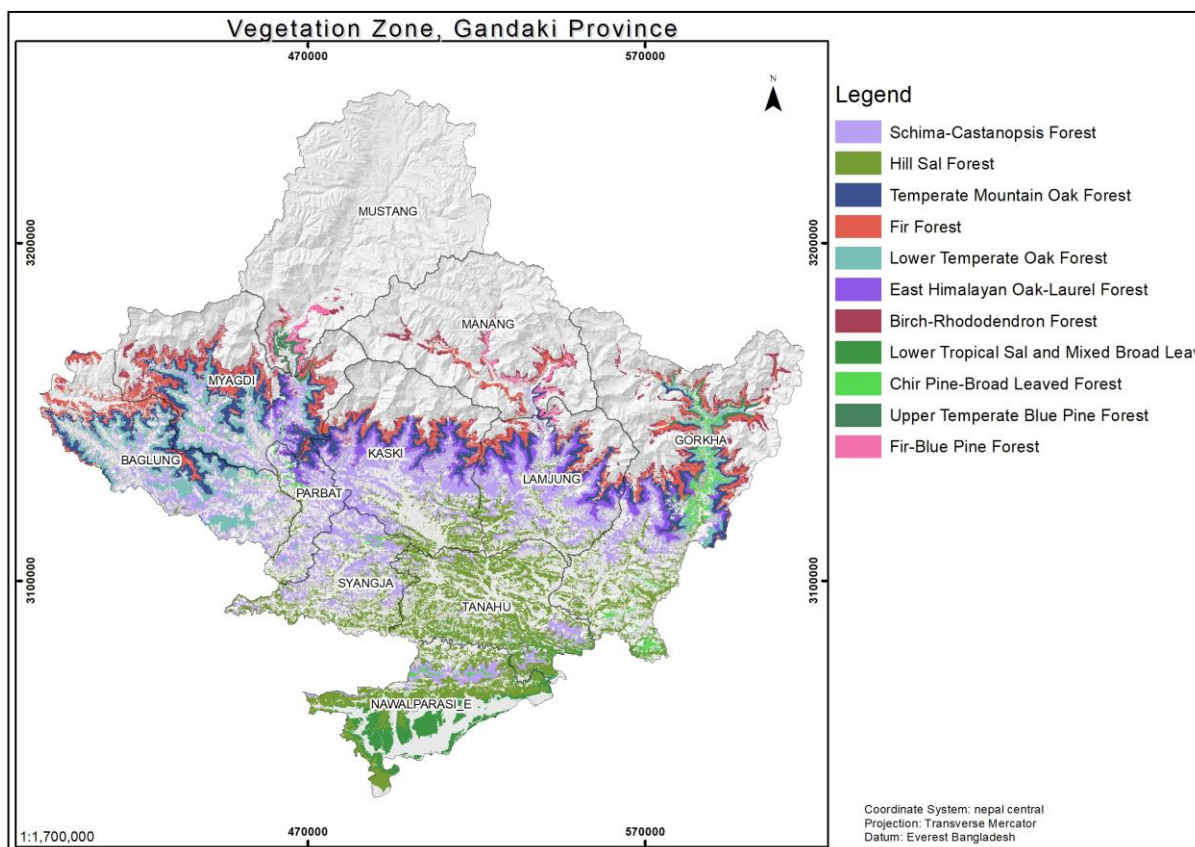
२.१ वनको विवरण

गण्डकी प्रदेशमा ३७.८ प्रतिशत भूभाग वनजङ्गलले ढाकेको छ भने ९.६ प्रतिशत भूभाग बुट्यान क्षेत्रले ढाकेको छ । पूर्वीय वानस्पतिक क्षेत्र (Eastern Floristic Region) र पश्चिमी वानस्पतिक क्षेत्र (Western Floristic Region) को संगमस्थल र तराइदेखि हिमालसम्मको हावापानी पाइने गण्डकी प्रदेश वनजङ्गल र जडिबुटीका हिसाबले धनी प्रदेशको रूपमा चिनिन्छ । प्रतिशतका हिसाबले सबैभन्दा बढी वन नवलपुरमा रहेको छ भने सबैभन्दा कम मुस्ताङ्गमा रहेको छ । वन क्षेत्रले काठ, दाउरा, जडिबुटी, घाँसपात, स्याउला लगायतका वन पैदावारको अलावा विभिन्न किसिमका वातावरणीय सेवाहरु प्रदान गरिरहेको छ । बहुमुल्य सम्पत्तिको रूपमा रहेको प्रदेशको वन क्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि वन निर्देशनालयले रणनीतिक विभाजन, नक्साङ्कन र योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

तालिका नं. १. वन क्षेत्रको जिल्लागत विवरण

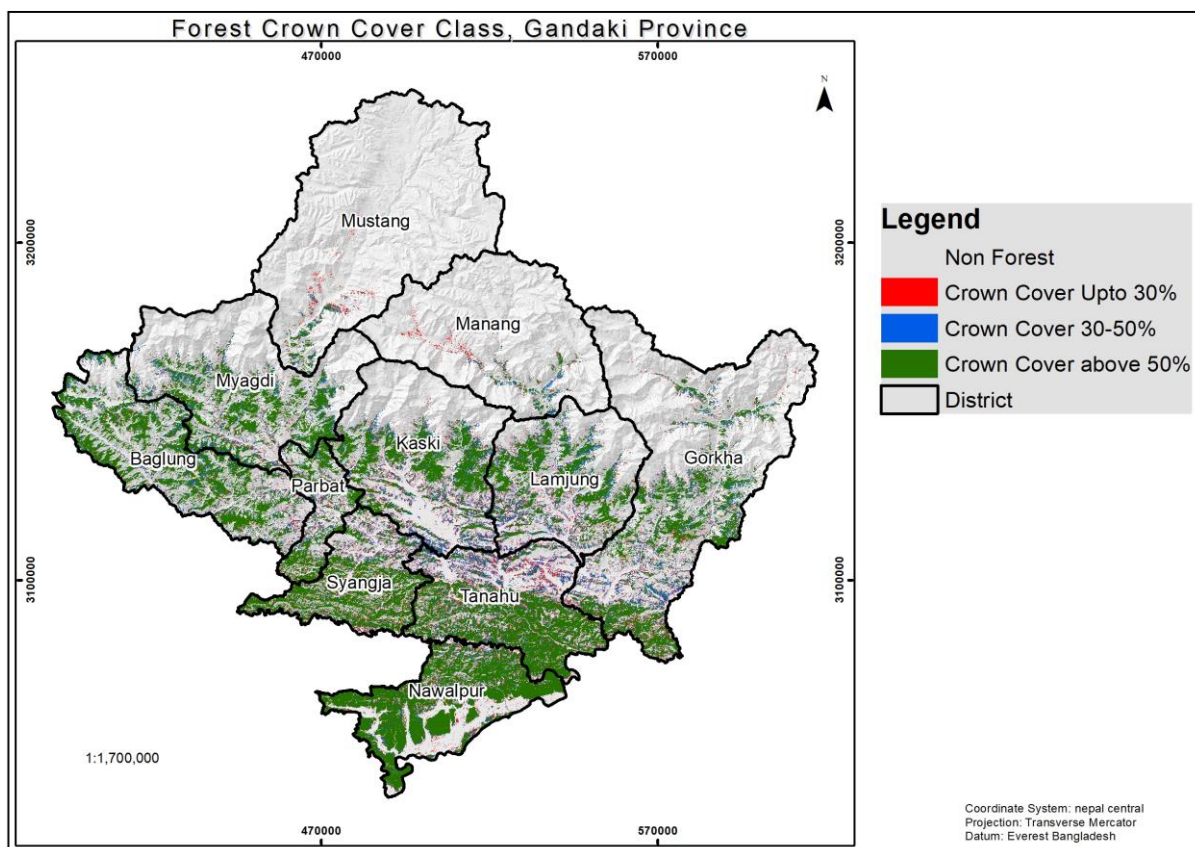
क्र. सं.	जिल्ला	क्षेत्रफल (वर्गकिमि)	वन क्षेत्र (वर्गकिमि)	वन क्षेत्र (%)
1	बाग्लुङ्ग	1784	926.9	52.0
2	गोरखा	3610	1321.2	36.6
3	कास्की	2017	1028	51.0
4	लमजुङ्ग	1692	920.5	54.4
5	मनाङ्ग	2246	281.3	12.5
6	मुस्ताङ्ग	3573	285	8.0
7	म्याग्दी	2297	1084.7	47.2
8	नवलपुर	1043	669.34	64.2
9	पर्वत	494	276.4	56.0
10	स्याङ्गजा	1164	479.4	41.2
11	तनहुँ	1546	826	53.4

वृक्ष सुधार तथा बीउ संरक्षण नेपालको सन् २००० को वानस्पतिक प्रकारको नक्साङ्कन बमोजिम प्रदेशभर विभिन्न ८ वटा वानस्पतिक क्षेत्र र २४ प्रकारका वानस्पतिक प्रकार रहेको देखिन्छ । जस अनुसार प्रदेशमा चिलाउने कटुसको वनले १,९२,०९८ हेक्टर अर्थात २३.४५ प्रतिशत ढाकेको छ भने पहाडि सालको वनले १,८९,१५८ हेक्टर अर्थात २३.०९ प्रतिशत वन ओगटेको छ ।

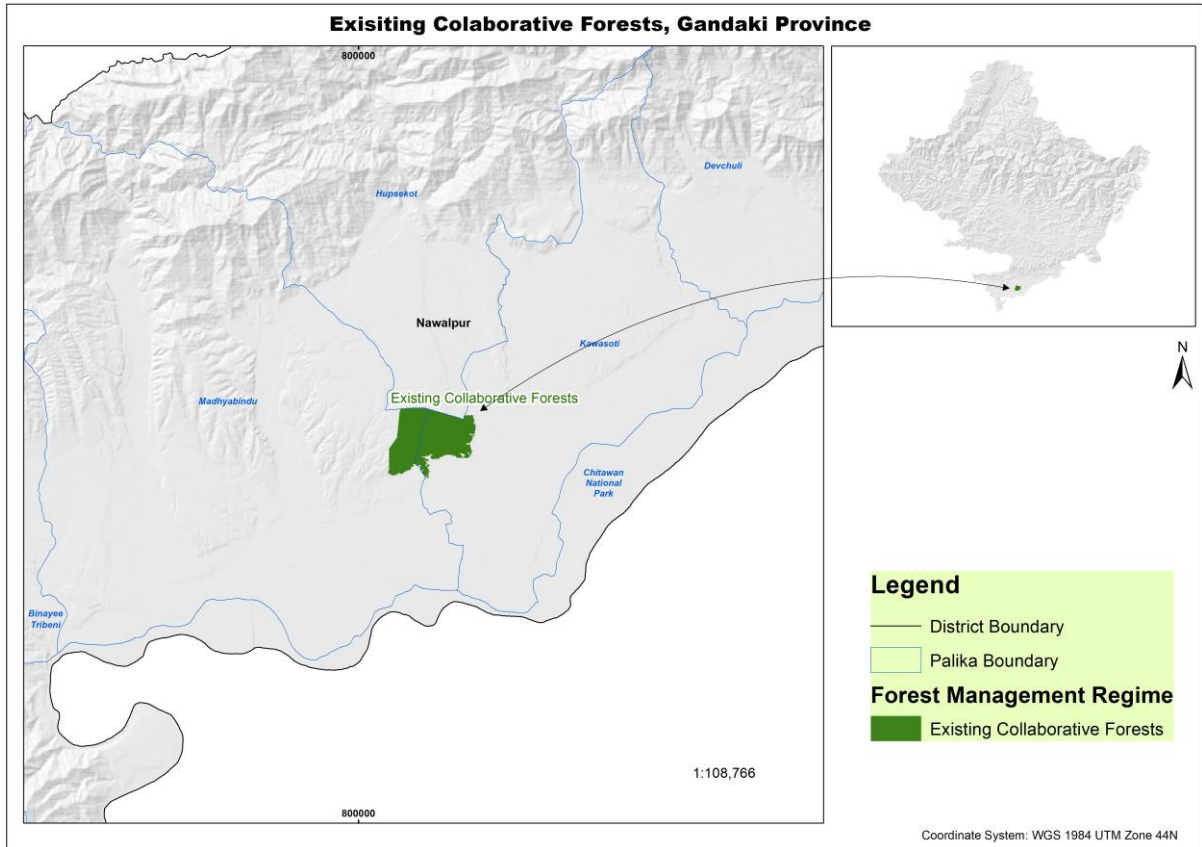
तस्विर नं. ३. वनस्पतिका प्रकार सहितको नक्शा

यस्तै छत्र घनत्वको आधारमा गण्डकी प्रदेशको वनलाई तीन तहमा विभाजन गरिएको छ । प्रदेशको बहुसंख्यक वनमा ५० प्रतिशत भन्दा बढी छत्र घनत्व रहेको छ भने उच्च पहाड र हिमाली क्षेत्रमा ३० प्रतिशत भन्दा कम छत्र घनत्व रहेको देखिन्छ ।

तस्विर नं. ४. गण्डकी प्रदेशको छत्र घनत्वको नक्सा

यस प्रदेशमा अवलम्बन गरिएका समुदायमा आधारित वन तथा संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापन (सामुदायिक वन, साझेदारी वन, मध्यवर्ती सामुदायिक वन, संरक्षण क्षेत्र, कवुलियती वन आदि) विश्वमै उदाहरणीय रहेको छ। प्रदेश सरकार स्थानीय सरकार र उपभोक्ताको सामूहिक प्रयासमा वनको व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्यले गण्डकी प्रदेशको नवलपुरमा एक वटा साझेदारी वन रहेको छ जसको क्षेत्रफल ५८५.७५ हेक्टर रहेको छ। विदेशबाट भइरहेको काठको आयातलाई समेत रोक्न र वन क्षेत्रबाट रोजगारीको सिर्जना गर्न, काठ दाउराको उत्पादन वृद्धि गरी वन उद्यमको विकास एवं वनको स्वास्थ्यमा समेत सुधार ल्याई स्थानीय तथा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउन ७ जिल्लाका ११८ वटा वनहरूको २३,३२७.११ हेक्टर वनमा वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन पनि सुरुवात गरिएकोमा दिगो वन व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड तयार भई लागु नहुँदा हाललाई स्थगित गरिएको छ।

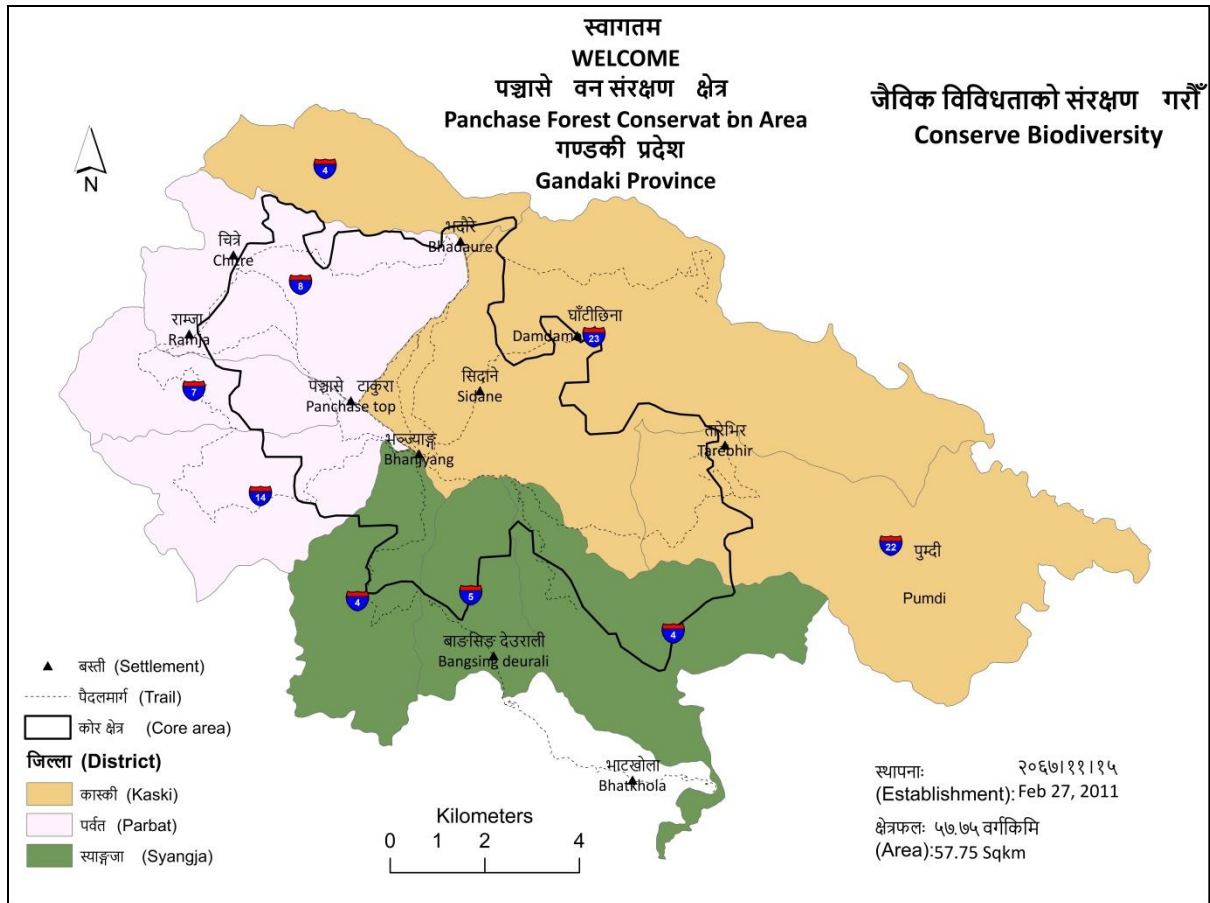

तस्विर नं. ५. साझेदारी वनको नक्सा

२.२ पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्र

२०६८ सालमा स्थापना भएको गण्डकी प्रदेशको कास्की, पर्वत र स्याङ्जा जिल्लामा पर्ने पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्र जैविक विविधता, वनस्पति, जलश्रोत र प्राकृतिक सौन्दर्यको दृष्टिकोणले धनी रहेको एक महत्वपूर्ण वन हो । यस वन क्षेत्रलाई २ भागमा विभाजन गरिएको छ । गाउँवस्ती वरीपरी वन क्षेत्रसँग जोडिएर रहेको (Fringe area) जसलाई Intensive management zone को रूपमा राखिएको छ र यस बाहेकको भित्री वन (Core area) लाई Protected zone को रूपमा विभाजन गरिएको छ । पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्रलाई विभाजन गर्दा यसको चौडाइलाई मध्यनजर गर्दै यस वन क्षेत्रको बाहिर भागदेखि ९०० मी. भित्र सम्मको वन क्षेत्रलाई जि.आइ.एस. प्रविधि द्वारा वफरिङ्ग गरीएको छ । यसरी गरिएको विभाजनको Fringe area को क्षेत्रफल ३,७४०.६० हे. छ भने Core area को क्षेत्रफल २०३५.१३ हेक्टर रहेको छ । चिलाउने, कटुस, वाँझ, उत्तिस, खोटे सल्ला, रक्चन, खसु, लालीगुराँस, ओखर, देवदार आदि प्रजातिका वनस्पतिहरू पाइने यो वन क्षेत्रलाई सुनाखरीको राजधानी समेत भनेर चिनिने गर्दछ । यस संरक्षित वन भित्र ५८९ प्रजातिका वनस्पति छन्, जसमध्ये १०७ प्रजातिका जडीबुटी, ५६ प्रजातिका च्याउ, ९८ प्रजातिका उन्चु र ११३ प्रजातिका सुनाखरी छन् जसमध्ये २ प्रजातिका सुनाखरी यस क्षेत्रमा मात्र पाइन्छन् । यस वन क्षेत्रमा महत्वपूर्ण बहुमूल्य जडिबुटीहरू पाइन्छ । यसका साथै यस वन क्षेत्रमा ठूलठूला घाँसे मैदान वा खर्कहरू रहेका छन् । यस वनभित्र महत्वपूर्ण प्राकृतिक स्रोतको रूपमा पञ्चासे तालका साथै अन्य साना, ठूला पोखरीहरू तथा महत्वपूर्ण पानीका श्रोतहरू पनि रहेका छन् । यस वनमा

चित्तल, चितुवा, स्याल, बदेँल, भालु, लंगुर, बाँदर जस्ता वन्यजन्तुहरू तथा मुनाल, कोइली, कालिज जस्ता चराचुरुङ्गीहरू पाइन्छन् । पोखरा महानगरपालिकासँग जोडिएर रहेको एक प्राकृतिक सौन्दर्यले भरिपूर्ण यस वन क्षेत्रको प्राकृतिक सौन्दर्य अवलोकनका लागि अति महत्वपूर्ण क्षेत्रको रूपमा रहेको छ, जसले पर्यापयटनहरूलाई आर्कषक गरी रहेको छ । अतः यस क्षेत्रको सम्बेदनशिलतालाई मध्यनजर गरी उक्त वन क्षेत्रको उचित संरक्षण, सम्बर्धन र बुद्धिमतापूर्ण उपयोगका लागि नेपाल सरकारले मिति २०६८/११/१५ मा पञ्चासे संरक्षित वनको रूपमा घोषणा भई व्यवस्थापन हुँदै आइरहेको छ ।

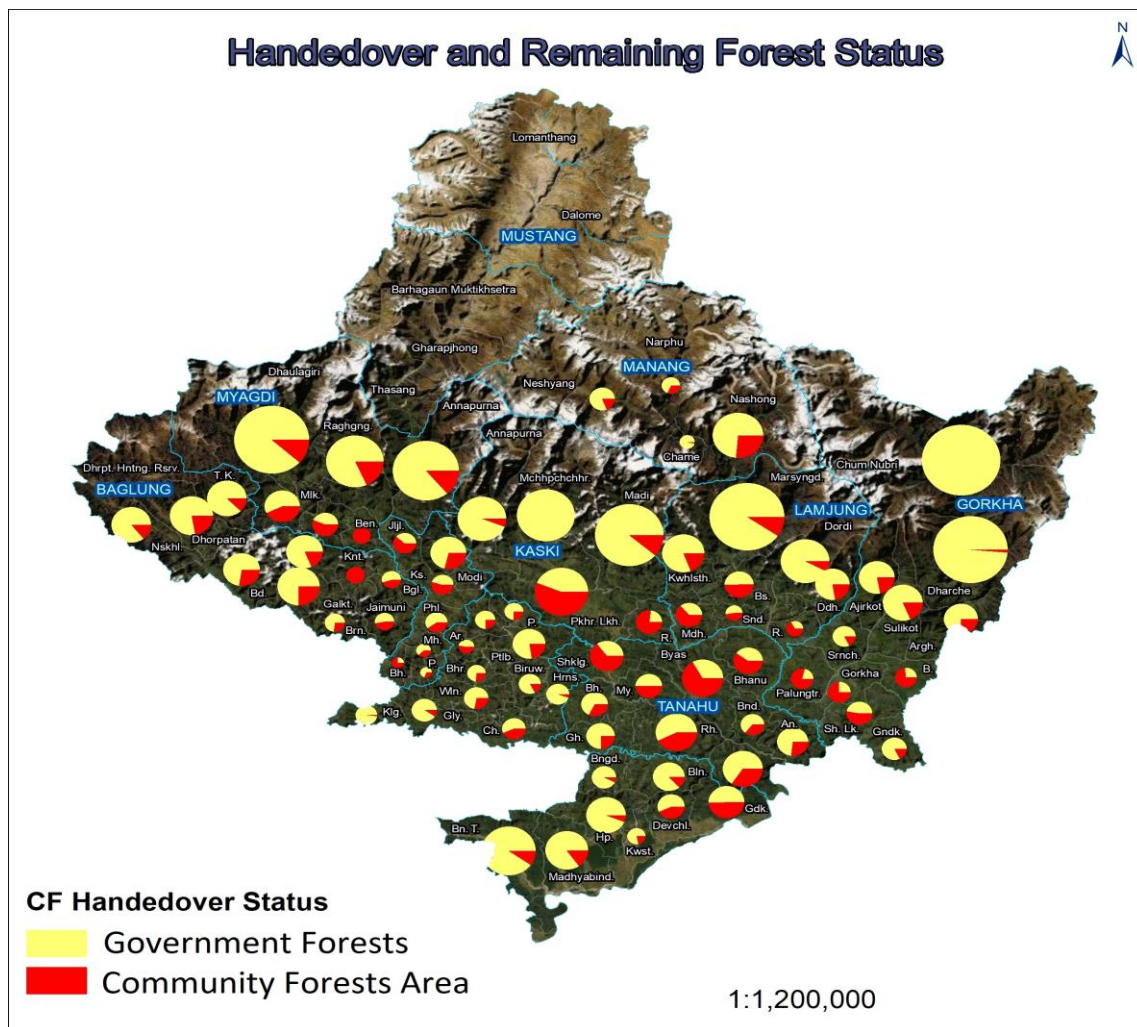
तस्विर नं. ६. पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्रको नक्सा

यस क्षेत्रमा भू-उपयोगिताको अवस्थाको विश्लेषण गर्दा घना मिश्रित वन ४,१५४.०२ हेक्टर (७१.९२%), घाँसेमैदान १६१.७६ हेक्टर (२.८०%), नदी, खोला, ताल र पोखरी २०.४१ हेक्टर (०.३५%), नाङ्गा तथा उजाड वन ४७३.५७ हेक्टर (८.२०%), झाडी ९६५.९७ (१६.७२%) ले ओगटेको छ । हालसम्म १०८ वटा सामुदायिक वन स्थानीय समूहलाई हस्तान्तरण गरिएको छ जसमध्ये कास्कीमा ४४ वटा, पर्वतमा ३५ र स्याङ्गजामा २९ वटा सामुदायिक वन रहेका छन् । यी सामुदायिक वनहरूको कुल क्षेत्रफल ४,२१२.४२ हे. वन क्षेत्र जम्मा ११,३६४ घरधुरीहरूले संरक्षण, सम्बर्धन र उपयोग गरी लाभाविन्त भएका छन् । जसमध्ये कास्कीमा ४४ वटा सामुदायिक वन १,६८६.३८ हे. मा ४,१४२ घरधुरी, पर्वतमा २९ वटा सा.व. लाई १,१९७.५६ हे. मा ३,२१० घरधुरी

र स्याङ्गजामा ३५ वटा सामुदायिक वन १,३२८.४८ हे. मा ४,०१२ घरधुरी संलग्न भई सामुदायिक वनको व्यवस्थापन गरिरहेका छन् । पञ्चासे संरक्षित वन क्षेत्रको कुल वन क्षेत्रको ७३ प्रतिशत वन सामुदायिक वनको रूपमा स्थानीय जनतालाई हस्तान्तरण भई व्यवस्थापन भइआएको छ भने जम्मा २७ प्रतिशत वन क्षेत्र राष्ट्रिय वनको रूपमा रहेको छ ।

२.३ समुदायमा आधारित वन

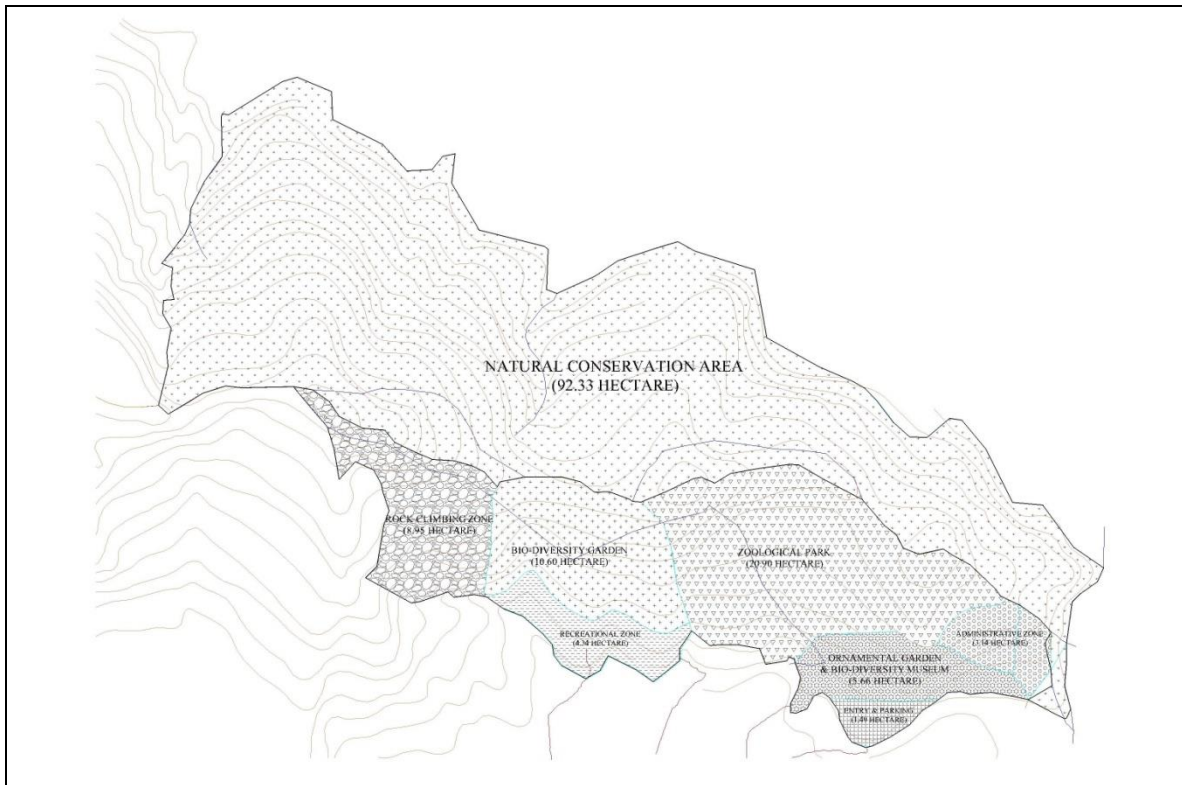
संसारमै उदाहरणीय र नमूना सामुदायिक वनले प्रदेशको कुल वन क्षेत्रको करिब २,७२,१८८ हेक्टर ढाकेको छ । यस प्रदेशमा हालसम्म ३,९४९ वटा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन गरी समुदायलाई हस्तान्तरण गरिएको छ । यस्तै, १,१२८ वटा विपन्नका लागि उपलब्ध गराइएको कबुलियती वन (४,६५२.१५ हेक्टर), १ वटा व्यवसायिक कबुलियती वन (०.९६ हेक्टर), ३८ वटा धार्मिक वन (३५५.८२ हेक्टर), १ वटा साझेदारी वन (५८५.७५ हेक्टर), १ वटा चक्ला वन (३,८३८.८२ हेक्टर), र ४१२ वटा निजी वन (२१८ हेक्टर) रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । गण्डकी प्रदेशका पालिका तहमा समुदायमा हस्तान्तरित वन र बाँकी रहेको सरकारद्वारा व्यवस्थित वन तलको नक्सामा देखाइएको छ ।

तस्विर नं. ७. गण्डकी प्रदेशको हस्तान्तरित वनको अवस्था

२.४ विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यान

फेवातालसँग जोडिएको अन्तर्राष्ट्रिय महत्वको १६४.७ हेक्टर क्षेत्रफल रहेको विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यान पनि यसै प्रदेशमा रहेको छ । ७,५२० मिटर परिधि रहेको यस उद्यान फेवातालको दक्षिणी किनारा हुँदै फेवा बाँधबाट शान्ति स्तुपासम्मको सिमाना भित्र फैलिएको छ । नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषद्को मिति २०६७।४।११ गतेको निर्णयानुसार पूर्ण संरक्षित अवस्थामा रहेको साविकको रानी वनलाई वनस्पति विभाग अन्तर्गत विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यानको रूपमा घोषणा गरिएको हो । यसलाई अन्तर्राष्ट्रिय वन वर्ष २०११ को सन्दर्भ पारेर २०६७।५।१९ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गरे पश्चात कार्यान्वयनमा आएको छ । यस उद्यानको व्यवस्थापनका लागि २०७०।१०।२ मा सम्पर्क कार्यालय स्थापना गरी वार्षिक रूपमा कार्यक्रम हुँदै आइरहेको छ । यसको व्यवस्थापन कार्ययोजना पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा आएमा पोखरामा थप एक वातावरणमैत्री पर्यटकीय गन्तव्य तयार भई पर्यटकीय गतिविधिमा सहजता ल्याउनेछ ।

तस्विर नं. ८. विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यान

२.५ वन बीउ बगैँचा (Breeding Seedling Orchards)/BSOs

गुणस्तरीय बीउ उत्पादन मार्फत वनको विकासलाई मध्यनजर गर्दै संघीय सरकार अन्तर्गतको वन बीउ प्रयोगशाला तथा भण्डारण केन्द्रले हालसम्म गण्डकी प्रदेशमा राइखन्यू, टिमुर, चिउरी, रिट्टा, हरो, बरो, अमला, बडहर, रुद्राक्ष, तेजपात र बेल प्रजातिका लागि विभिन्न नौ स्थानमा वन बीउ बगैँचा स्थापना गरी बीउ उत्पादन कार्य गरिरहेको छ । वन बीउ बगैँचाको विशिष्ट विशेषता भनेको छनोट गरिएका माउ रुखबाट बीउ संकलन गर्ने हो । बीज स्रोतमा उत्कृष्ट रूखहरूको चयन र विविधताको स्तर समावेश गर्दा

तिनीहरूलाई भविष्यको प्रजननका लागि उपयुक्त बनाउने हुँदा प्रजनन बीउ बगैँचा पनि भनिन्छ । गण्डकी प्रदेशमा दुई प्रकारका वन बीउ बगैँचा रहेका छन् ।

क) साधारण स्तर वन बीउ बगैँचा (Simple Level BSO)

यस प्रकारको वन बीउ बगैँचा पारिवारिक नियन्त्रण (Parent control) लाई महत्व दिईदैन र माउ रुख हरुबाट संकलन गरिएको बीउलाई Bulk गरिन्छ । यस कारण यसलाई Bulk BSO समेत भनिन्छ । गण्डकी प्रदेशमा रहेका वन बीउ बगैँचा मध्ये ४ ओटा वन बीउ बगैँचा साधारण स्तरका छन् ।

ख) मध्यम स्तर वन बीउ बगैँचा (Intermediate Level BSO)

यस प्रकारको वन बीउ बगैँचामा प्रत्येक बिरुवाको उत्पत्ति, बीउ प्रशोधन, नर्सरी उत्पादन र रोपणको जानकारी राखिएको हुन्छ र वन बीउ बगैँचा योजना तयार गरिन्छ । वन बीउ बगैँचामा पहिचान गरिएका माउ रुखका बिरुवाहरू पहिचान गरिएका भूखण्डहरूमा एकअर्काको छेउमा रोपिन्छन्। एक अर्को परिवार बीच Pollen Contamination नहोस र अनुवांशिक गुणमा परिवर्तन नआओस् भनेर विशेष ध्यान दिईएको हुन्छ । गण्डकी प्रदेश रहेका वन बीउ बगैँचाहरू मध्ये ४ ओटा वन बीउ बगैँचा मध्यमस्तरका रहेका छन् ।

२.६ बीउ उत्पादन क्षेत्रहरू (Tree Seed Stands)/SPAs

बृहत वृक्षारोपण रोपण लगायत तथा अन्य कार्यक्रम हरु सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने वन प्रजाति हरुको बीउको मागलाई सम्बोधन गर्न बीउ उत्पादन क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गरिन्छ । प्राकृतिक रूपमा हुर्किएका र Morphologically vigorous and sound growth भएका रुखहरूको क्षेत्र पहिचान गरी तत्काल बीउको माग आपूर्ति गर्न र उक्त छनौट गरिएका रुखहरूको संरक्षण तथा विस्तार गर्ने उद्देश्यका साथ बीउ उत्पादन क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गरिन्छ । साथै महत्वपूर्ण तथा लोपोन्मुख प्रजाति संरक्षण, संकटापन्न प्रजातिहरूको स्वस्थानीय संरक्षण गर्न समेत बीउ उत्पादन क्षेत्रहरूको स्थापना तथा व्यवस्थापन गरिन्छ । गुणस्तरीय बीउ उत्पादन मार्फत वनको विकासलाई मध्यनजर गर्दै संघीय सरकार अन्तर्गतको वन बीउ प्रयोगशाला तथा भण्डारण केन्द्रले हालसम्म गण्डकी प्रदेशमा तेजपात, कटुस, उत्तिस, चिलाउने, टाँकी, लेकचाँप, खोटेसल्ला, गोब्रेसल्ला, टिमुर, खसु, चिउरी, रहचन, डालेचुक र श्रीखण्ड प्रजातिका लागि विभिन्न पच्चीस स्थानमा बीउ उत्पादन क्षेत्रहरू स्थापना गरी बीउ उत्पादन कार्य गरिरहेको छ ।

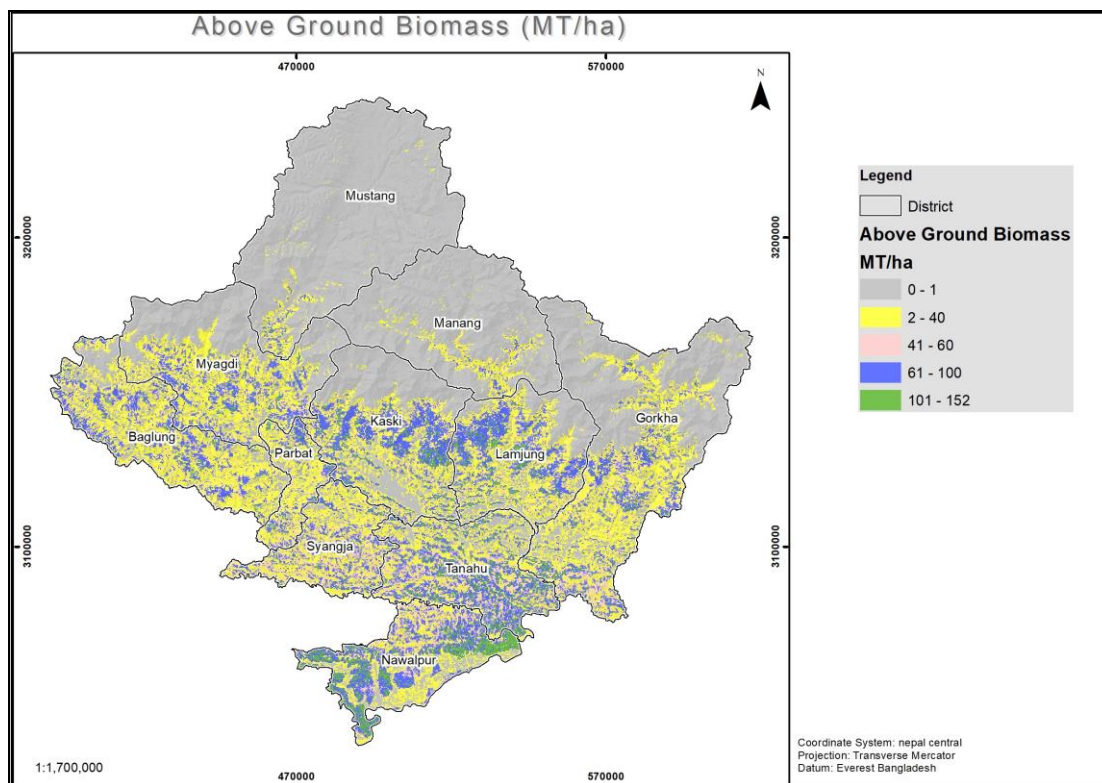
तालिका नं. २. गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत रहेका बीउ उत्पादन क्षेत्रहरू

सी. न.	प्रजाति	स्थान	स्थापना बर्ष	क्षेत्रफल हे	वनको नाम	कैफियत
१	तेजपात	कास्की, निर्मलपोखरी-८	०६९/०७०	४.५	फेदीफाँट सा.व.	
२	कटुस	कास्की, पुम्दीभुम्दी १		४.७		
३.	उतिस	कास्की, पुम्दीभुम्दी २		०.८८		

४.	चिलाउने	कास्की, सारंगकोट ७		१.३		
५.	टंकी	तनहुँ, ब्यास ३ खहरे	०६८/०६९		आवादी क्षेत्र	
६.	चिलाउने	तनहुँ, ब्यास ५		२.१		
७.	कटुस	तनहुँ, जामुने ६		२.३		
८.	खोटे सल्ला	बागलुंग, रिघा ४	०६७/०६८	२.०	मिलन सा.व.	
९.	लेक चाँप	बागलुंग, बरम्जा ६, झंक्रिपानी	०६७/०६८	८.१	पल्यांग सा.व.	
१०.	गोब्रे सल्ला	बागलुंग, मालिका १		४.०		
११.	टिमुर	म्याग्दी, घतान ३	०६७/०६८		घोर्लास सा.व.	
१२.	उतिस	म्याग्दी, पाल्लेखेत १		१.५		
१३.	चिलाउने	गोरखा, पृथ्वी नायरायण ९,१०		३.१		
१४.	उतिस	गोरखा, पृथ्वी नायरायण १,२,३		४.६		
१५.	खसु	लामजुंग, बेशीसहर ४		१.५		
१६.	खोटे सल्ला	पर्वत, दुर्लुंग ४		८.२		
१७.	चिउरी	स्याङ्जा, पाकावडी ६, कामिगाउ		२.०		
१८.	रक्चन	स्याङ्जा, पंचामुल ६		२.५		
१९.	खोटे सल्ला	स्याङ्जा, सेतिदोभान ९		३.५		
२०.	कटुस	स्याङ्जा, वालिंग २		३.०	पालेको वन	
२१.	चिलाउने	स्याङ्जा, वालिंग २, ज्ञानखोला		२.०५		
२२.	गोब्रे सल्ला	मुस्तांग, लेते १,२,३, घाँसा	०६६/०६७	२.४	राष्ट्रिय वन	
२३.	डाले चुक	मुस्तांग, खेवांग ५ सिरखुंग	०६६/०६७	१.५	राष्ट्रिय वन	संकटापन्न प्रजाति
२४.	डालेचुक	मुस्तांग, लेते ५ छोयोबगर	०६८/०६९		राष्ट्रीय वन	संकटापन्न प्रजाति/Insitu Conservation Plot
२५.	श्रीखण्ड	भीमसेन थापा गा.पा. ६, गोरखा	२०७८/०७९	२.९१	थाकलडांडा सा.व.	संकटापन्न प्रजाति

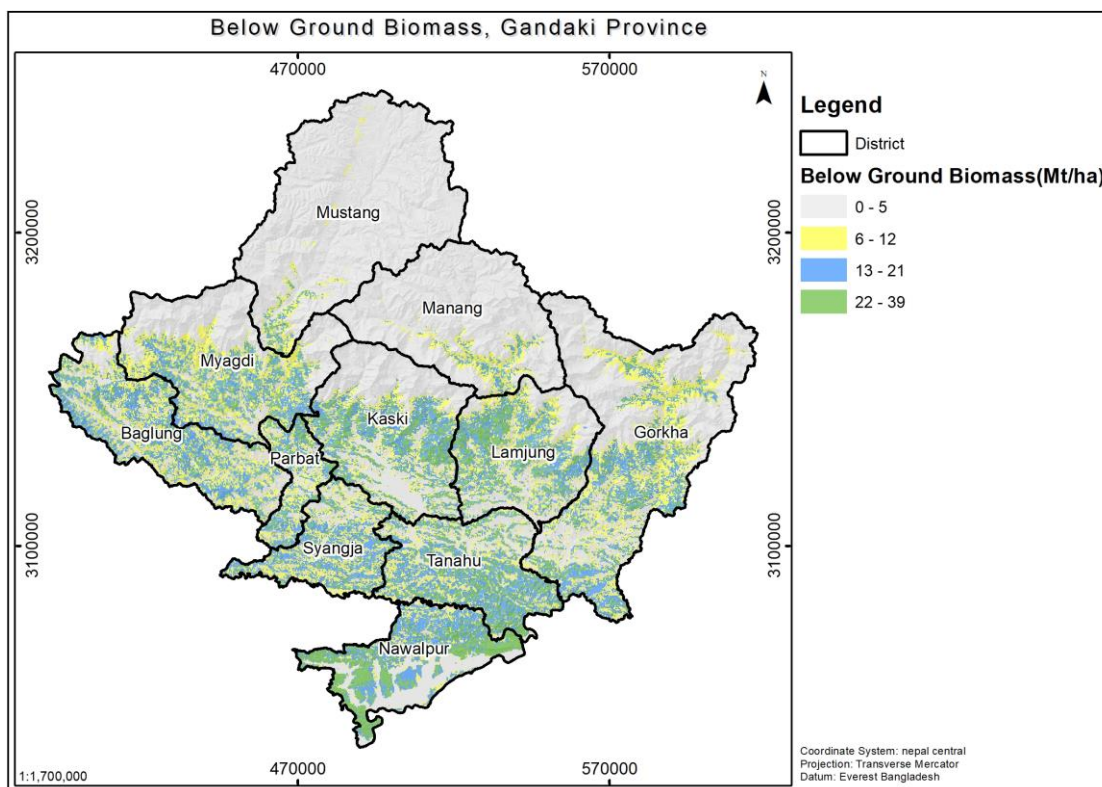
२.७ जैविक पिण्ड (Biomass) को विवरण

गण्डकी प्रदेशमा रहेको वनको जैविक पिण्ड मेट्रिक टन प्रति हेक्टरमा निकालिएको छ । जस अनुसार धेरै जसो वनको जमिनको सतह माथिको जैविक पिण्ड (Above Ground Biomass) २-४० मेट्रिक टन प्रति हेक्टर रहेको छ । त्यसपछि क्रमशः ६१-१०० मेट्रिक टन प्रति हेक्टर र १०१-१५२ मेट्रिक टन प्रति हेक्टर रहेको छ ।

तस्विर नं. ९. गण्डकी प्रदेशको जमिनको सतह माथिको जैविक पिण्ड

यस्तै जमिनको सतह मुनिको जैविक पिण्ड (Below Ground Biomass) लाई समेत हेर्दा धेरै जसो वनको जमिनको सतह मुनिको जैविक पिण्ड २२-३९ मेट्रिक टन प्रति हेक्टर रहेको छ । त्यसपछि क्रमशः १३-२१ मेट्रिक टन प्रति हेक्टर र ६-१२ मेट्रिक टन प्रति हेक्टर रहेको छ ।

तस्विर नं. ९. गण्डकी प्रदेशको जमिनको सतह मुनिको जैविक पिण्ड

२.८ प्रदेशको काठ दाउराको माग र आपूर्तिको विवरण

वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र पोखराले गरेको एक अध्ययन अनुसार तीन आर्थिक वर्षमा यस प्रदेशमा भएको औसत माग संकलन गरेको थियो । जस अनुसार आर्थिक वर्ष २०७७।७८ मा वार्षिक औसत माग १,२२,०५० क्यूफिट काठ र १२५ चट्टा दाउराको माग भएको देखिन्छ भने ९०,२७१ क्यूफिट काठ र ११९ चट्टा दाउराको आपूर्ति रहेको देखिन्छ ।

तालिका नं. ३. प्रदेशको काठ दाउराको मागको विवरण

SN	Forest Product	FiscalYear (BS)	Average Demand	Standard deviation
1	Fuelwood	2075/76	176.6	296.9
2	Fuelwood	2076/77	151.6	216.8
3	Fuelwood	2077/78	125.3	164.6
4	Timber	2075/76	158,383.0	86,897.5
5	Timber	2076/77	138,529.0	102,264.5
6	Timber	2077/78	122,049.5	81,948.1

**Fuelwood in chatta and Timber in cft*

तालिका नं. ४. प्रदेशको काठ दाउराको आपूर्तिको विवरण

Forest Product	Fiscal Year	Average Supply				Standard Deviation			
		CF	PF	Others	Total	CF	PF	Others	Total
Fuelwood	2075/76	95.24	59.76	28.98	183.98	218.70	62.60	88.85	297.80
Fuelwood	2076/77	61.15	52.45	26.65	140.25	113.06	62.87	81.16	197.29
Fuelwood	2077/78	26.73	58.95	32.90	118.59	35.23	84.79	98.88	151.76
Timber	2075/76	51,475	51,806	8,009	111,291	59,271	47,091	25,145	81,285
Timber	2076/77	52,463	36,968	8,921	98,352	73,987	40,740	28,015	103,893
Timber	2077/78	34,588	47,370	8,313	90,271	40,888	39,886	26,069	74,722

**Fuelwood in Chatta and timber in cft*

यस बाहेक उक्त अध्ययनले प्रदेशका विभिन्न आर्थिक वर्षमा सामुदायिक वन निजी वन र अन्य वनबाट विभिन्न आर्थिक वर्षमा हुने माग र आपूर्तिको प्रक्षेपण समेत गरेको छ । जुन तलका तालिकाबाट स्पष्ट हुन्छ ।

तालिका नं. ५. प्रदेशको काठ दाउराको मागको प्रक्षेपित विवरण

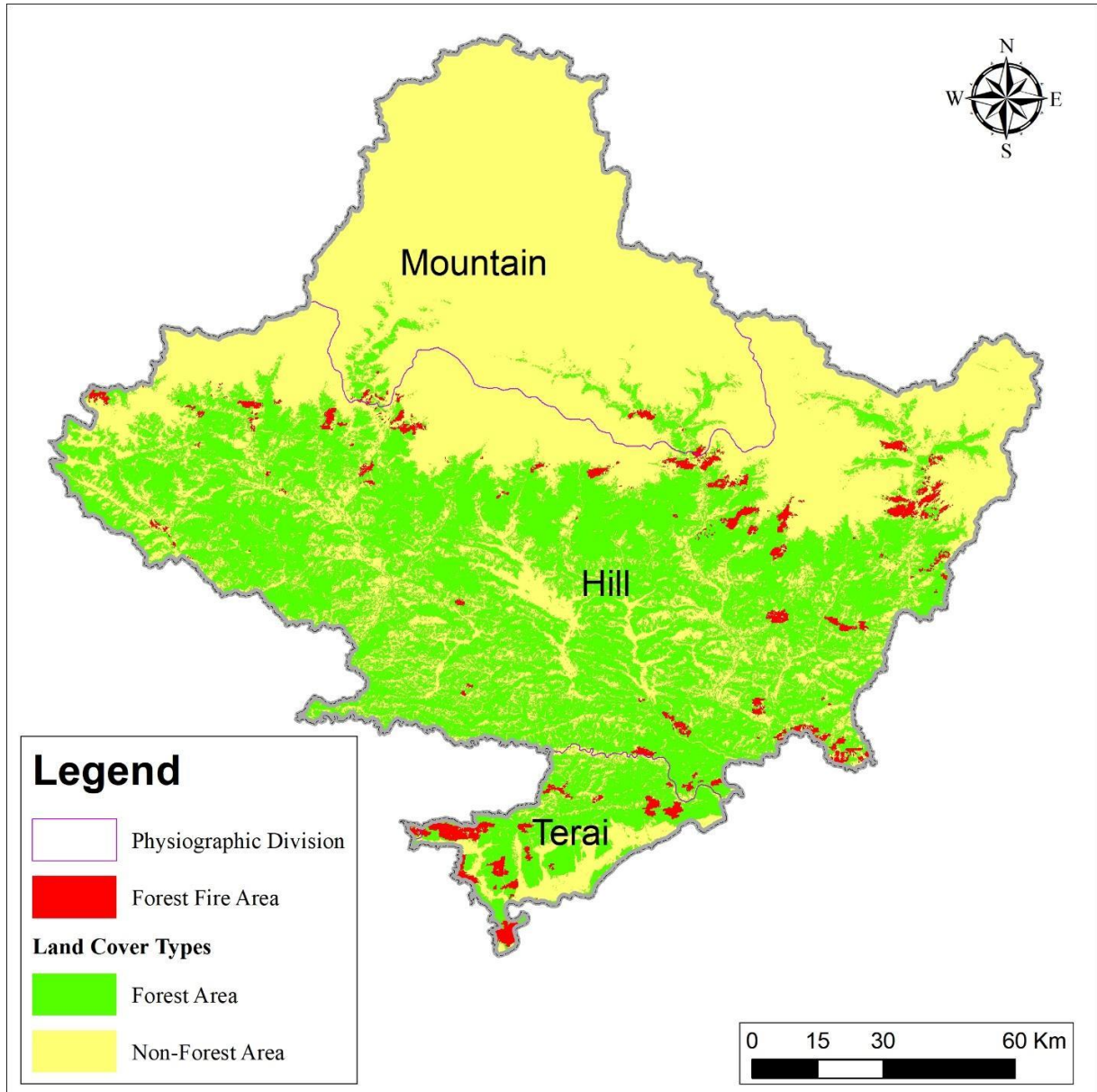
Fiscal Year (BS)	Rate	Timber	Fuelwood
2083/84	At the Same Rate	557,700.43	452.52
	At 5% increase	1,635,580.03	1679.74
	At 10% increase	2,162,181.34	2220.56
2088/89	At the Same Rate	290,372.26	193.60
	At 5% increase	2,087,460.63	2143.82
	At 10% increase	3,482,214.67	3576.24
2098/99	At the Same Rate	78,716.07	35.44
	At 5% increase	3,400,253.41	3492.06
	At 10% increase	9,031,968.06	9275.84

तालिका नं. ६. प्रदेशको काठ दाउराको आपूर्तिको प्रक्षेपित विवरण

FY (BS)	Forest Type	Timber (cft)			Fuelwood (Chatta)		
		At current Rate	At 5% increase	At 10% increase	At current Rate	At 5% increase	At 10% increase
2083/ 84	Community Forests	119,379.69	463,519.49	612,757.05	8.42	358.25	473.59
	Private Forests	348,272.66	634,807.78	839,194.36	564.38	790.01	1044.37
	Other Forests	92,487.89	111,403.30	147,271.39	495.30	440.89	582.84
	Total	478,897.26	1,209,730	1,599,222.8	306.95	1589.15	2100.81
2088/ 89	Community Forests	49,195.91	591,581.38	986,851.36	0.47	457.23	762.72
	Private Forests	269,523.63	810,193.47	1,351,530.9	544.26	1008.28	1681.97
	Other Forests	101,085.07	142,181.98	237,182.05	696.51	562.70	938.68
	Total	282,368.94	1,543,956	2,575,564.3	99.52	2028.21	3383.37
2098/ 99	Community Forests	8,354.61	963,623.73	2,559,638.2	0.00	744.77	1978.31
	Private Forests	161,417.92	1,319,719	3,505,523.1	506.13	1642.38	4362.60
	Other Forests	120,751.17	231,599.47	615,189.14	1377.34	916.58	2434.68
	Total	98,167.13	2,514,942	6,680,350	10.46	3303.73	8775.59

२.९ वन डढेलोको विवरण

गण्डकी प्रदेशमा सन् २०१५ देखि २०२२ सम्मको वन डढेलोको विवरण तयार गरिएको छ । यस अनुसार २५० मिटर spatial resolution रहेको MODIS स्याटेलाइटबाट तयार गरिएको डढेलो सम्बन्धी नक्सा तयार गरिएको छ जुन यस प्रकार रहेको छ ।

तस्विर नं. १२. गण्डकी प्रदेशमा सन् २०१५ देखि २०२२ सम्मको वन डढेलो क्षेत्रको विवरण

२.१० अनुसन्धान अधिकारी तोक्ने निर्णय

प्रदेश सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७७/१/२३ को निर्णय अनुसार वन ऐन, २०७६ को दफा ६२ को उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि एक वर्षसम्म कैद सजाँय हुने कसुर सम्बन्धी मुद्दाको अनुसन्धान तथा तहकिकात गर्न वन सेवा, जनरल फरेष्टी समूहको कम्तीमा सहायकस्तर पाँचौ तह रेञ्जर पदको कर्मचारीलाई तोक्ने निर्णय भएको ।

२.११ काष्ठजन्य उद्योग

गण्डकी प्रदेशको लगभग ४० प्रतिशत भूभाग वनजङ्गलले ढाकेको छ । यस प्रदेशमा अधिकांश मानिसको जिविकोपार्जनको आधार वन रहेको छ । यस प्रदेशको अधिकांश वन क्षेत्र स्थानीय जनताले सामुदायिक वनका रूपमा संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्दै आईरहेका छन् । वनबाट जनताले काष्ठ एवं गैरकाष्ठ पैदावर

सदुपयोग गर्ने गरेका छन् भने अप्रत्यक्ष रूपमा वनबाट विभिन्न वातावरणीय सेवाहरू प्राप्त गरिरहेका छन् । वन जन्य उद्योगका रूपमा यस प्रदेशमा फर्निचर र सःमिलहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । बढ्दो शहरीकरणसँगै आवास तथा भवन निर्माण कार्यहरू बढ्दै जाँदा निर्माण सामग्री र फर्निचरको माग बढ्दो रूपमा रहेको छ । धेरै वर्ष टिकाउ हुने भएकाले सालजन्य काठको माग अत्याधिक रहेको छ । यस प्रदेशमा न्यून मात्रामा चूरे क्षेत्रमा तराई साल र तनहुँ, गोरखा, कास्की र स्याङ्गजा लगायतका केही जिल्लामा पहाडी सालको प्राकृतिक वन रहेका छन् । यस प्रदेशमा साल लगायतका प्रजातिका काठहरू अन्यत्र प्रदेश तथा विदेशबाट समेत आयात हुने गरेका छन् । अधिकांश जंगल क्षेत्र चिलाउने कटुस लगायतका प्रजातिहरूले ढाकेको कारणले यी लगायत अन्य प्रजातिका काठहरूलाई सिजनिङ्ग, ट्रिटमेण्ट तथा प्रोसेसिङ्ग गर्न सके कमसल प्रजातिका काठहरूको उपयोग बढाउन सकिनुका साथै अन्यत्रबाट काठ आयात घटाउन सकिन्छ । यसले प्रदेशका जनतालाई रोजगारी प्रदान गर्नुका साथै वन संरक्षणमा समेत टेवा पुर्याउनेछ साथै यसले गुणस्तरीय काष्ठ वस्तुको निर्यात गर्ने सम्भावना रहेको छ भने आयात प्रतिस्थापन गरी प्रदेशको आर्थिक समृद्धीमा टेवा पुर्याउन सकिने अवसर रहेको छ । वन उद्यमका लागि निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन एवं सहलगानीको अवसर प्रदान गर्न आवश्यक रहेको छ ।

२.१२ काठ, दाउरामा आधारित उद्योग र वनक्षेत्र बीच कायम हुनुपर्ने दुरी

गण्डकी प्रदेश सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७९।०९।१२ को बैठकले वन नियमावली, २०७९ को नियम १२८ को उपनियम (६) बमोजिम काठ दाउरामा आधारित उद्योग स्थापना तथा सञ्चालनका लागि उद्योग र वनक्षेत्रबीच देहाय बमोजिम को दुरी कायम गरेको छ ।

(क) काठ र दाउरामा आधारित उद्योग स्थापना गर्दा उद्योग र वन क्षेत्र बीचको देहाय बमोजिम को दुरी कायम गर्ने ।

तालिका नं. ७. वन पैदावारमा आधारित उद्योग दर्ता सम्बन्धी आवश्यक दुरीको विवरण

क्र.सं.	उद्योगको किसिम	दुरी(कि.मी.)
१	फर्निचर उद्योग	
१.१	१८ इन्चसम्म व्यास साइजको सर्कुलर आरा र ३५ इन्चसम्म साइजको बैण्ड आरा रहेको कुटिर, साना र मझौला उद्योग	०.१००
१.२	३६ इन्च तथा सो भन्दा बढि साइजको बैण्ड आरा रहेको सवै खाले उद्योग	०.२००
२	सःमिल/ भेनियर/ उड सिजनिङ/ खयर कत्था / ईट्टा उद्योग	०.२००

(ख) ईट्टाभट्टा तथा चिम्नी सञ्चालन गर्दा दाउरा प्रयोग नहुने भनी सम्बन्धित निकायबाट प्रमाणित भई आएमा डिभिजन वन कार्यालयको सहमति लिई सञ्चालन गर्न पाउने।

स्थानीय सीपमा आधारित काठ र दाउरा प्रयोग हुने मादल, ठेकी, मौरीघार, हस्तकला सामग्री उत्पादन गर्ने उद्योगको हकमा कुटिर, साना र मझौला फर्निचर उद्योग सरहको दुरी लागु हुने ।

(ग) संरक्षित क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने मध्यवर्ती क्षेत्रको हकमा मध्यवर्ती क्षेत्र नियमावली, २०५२ र मध्यवर्ती क्षेत्र (उद्योग स्थापना र सञ्चालन) मापदण्ड, २०६२ अनसार हुने ।

(घ) औद्योगिक क्षेत्र भित्र सञ्चालन हुने काठ दाउरामा आधारित उद्योगका हकमा दुरी नलाग्ने।

(ङ) यो मापदण्ड लागु हुनुअघि दर्ता भई उल्लेखित दुरीभन्दा टाढा हाल सञ्चालनमा रहेका काठ दाउरामा आधारित उद्योगहरूका हकमा यो मापदण्ड लागु हुनेछैन । तर यस्ता उद्योगहरू सो स्थानबाट स्थानान्तरण वा क्षमता वृद्धि गर्नुपर्ने भएका यसै मापदण्ड बमोजिम हुनेछ ।

२.१३ जडीबुटीको विवरण

यस प्रदेशमा आयुर्वेदिक महत्वका २६० भन्दा बढी प्रजातिका वनस्पति, शिलाजित एवं वन्यजन्तुका अवयव पाइन्छन् । आधिकारिक रूपमा गण्डकी प्रदेशबाट औषत प्रतिवर्ष ५६.१७ मेट्रिक टन जडीबुटीको व्यापार भएको देखियो । उक्त परिमाणको आधारमा यस गण्डकी प्रदेशबाट हालको बजार मूल्यलाई आधार मान्दा आधिकारिक रूपमा औषत प्रतिवर्ष रु. २० करोड ६२ लाख बराबरको जडीबुटी व्यापार हुने गरेको छ । कुल व्यापारमा आधारमा यासांगुम्बा सबैभन्दा बढी रु तेह करोड उनान्चालिस लाखमा व्यापार भएको थियो भने त्यसपछि काकोली रु. दुई करोड उनान्चालिस लाख र सतुवा एक करोड त्रिसष्टी लाखको व्यापार भएको थियो । मुख्य पाँच प्रजातिहरूको कुल वार्षिक व्यापार रु अठार करोड त्रिपन्न लाख (९० प्रतिशतभन्दा बढी) भएको देखियो । सबैभन्दा बढी परिमाणमा व्यापार भएको जडीबुटीहरूमा मुसली (७.२ टन), दालचिनी (५.९ टन), बुधनी फुल (४.७ टन), तेजपात (४.२ टन) र चिराइतो (३.५ टन) रहेका छन् । त्यस्तै कुटकी, निरमसी, चिराइतो र तेजपात विगत १० वर्षदेखि लगातार व्यापारमा रहेका छन् । कुल ६ वटा प्राथमिकीकरणका आधारहरू (व्यापारमा रहेको वर्ष, व्यापार परिमाण, कुल व्यापारिक मूल्य, नेपाल सरकारको प्राथमिकीकरण, मूल्य अभिवृद्धीको सम्भावना र स्थानीय उपलब्धता) को आधारमा गण्डकी प्रदेशका प्राथमिकता प्राप्त १० जडीबुटीहरूमा तेजपात, चिराइतो, कुरिलो, कुटकी, सतुवा, सुगन्धवाल, मजिठो, जटामसी, विषजरा र यासांगुम्बा रहेका छन् । वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र पोखराले गरेको एक अध्ययन अनुसार यस प्रदेशमा चार प्रकारका निगालो जस्तै तीते (*Drepanostachyum intermedium*), मालिङ्गो (*Himalayacalamus cupreus*), घोडे (*Himalayacalamus asper*), र जरबुटे (*Thalimocalamus spathiflorus*) टुसाका रूपमा खेती र उपयोग गरिएका छन् । यस प्रदेशका विभिन्न ३६ स्थानमा निजी खेतबारी वा सामुदायिक वन क्षेत्रमा व्यक्ति वा समूहले करिब ५,००० रोपनी क्षेत्रफलमा जडीबुटीको व्यावसायिक खेती शुरु गरेका छन् ।

२.१४ बाह्य तथा मिचाहा प्रजाति (Invasive Alien Plant Species) को विवरण

वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, पोखराले गरेको एक अध्ययन अनुसार यस प्रदेशमा विभिन्न २५ किसिमका बाह्य र मिचाहा प्रजाति पाइएका छन् । सो मध्ये विभिन्न पाँच प्रजाति (*Chromolaena odorata*, *Lantana camara*, *Leucaena leucocephala*, *Mikania micrantha*, and *Pontederia crassipes*) संसारकै खराब १०० मिचाहा प्रजातिमा पर्छन् । कास्की जिल्लामा सबै २५ प्रकारका मिचाहा प्रजाति पाइन्छन् भने मुस्ताङ्ग जिल्लामा ३ प्रकारका मिचाहा प्रजाति भेटिन्छन् । कास्की, तनहुँ, नवलपुर र गोरखामा १५ भन्दा बढी प्रकारका मिचाहा प्रजाति पाइन्छन् ।

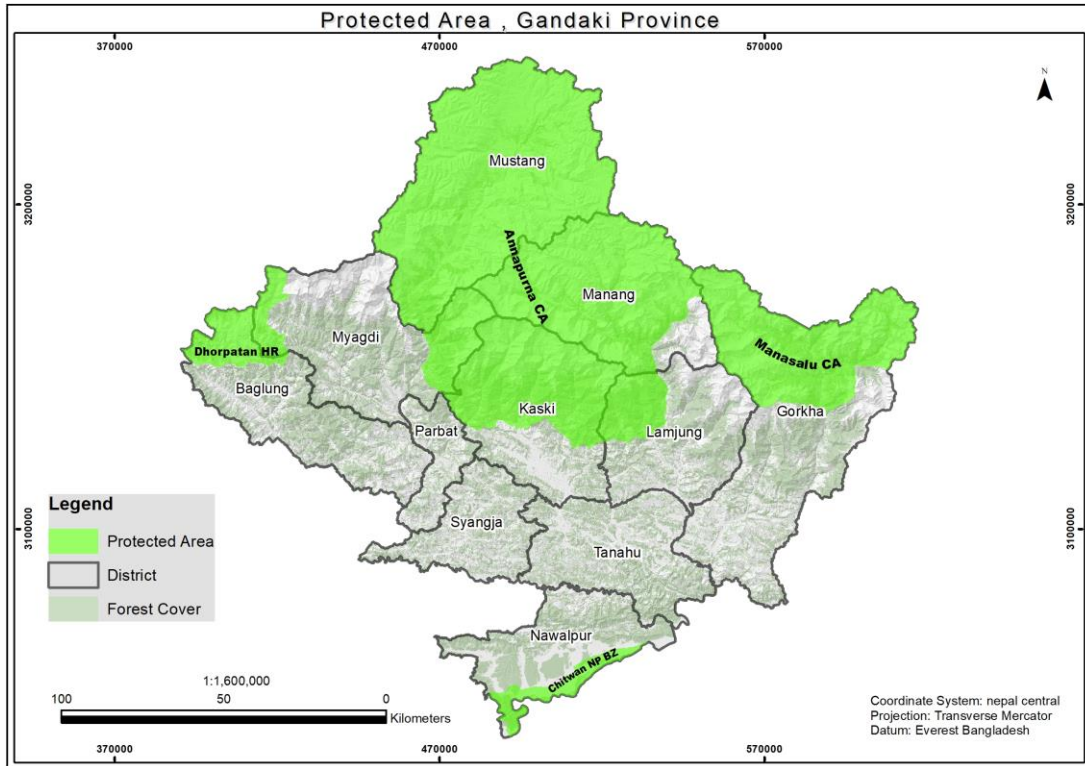
तालिका नं. ८. गण्डकी प्रदेशमा पाइने मिचाहा प्रजातिको विवरण

क्र. सं.	नेपाली नाम	वैज्ञानिक नाम	साधारण नाम	परिवार	रैथाने उद्गम स्थान
1	कालो बनमारा	<i>Ageratina adenophora</i> (Spreng.) R.M.King & H.Rob.	Crofton weed	Asteraceae	Mexico
2	सेतो गन्धे	<i>Ageratum conyzoides</i> L.	Billygoat	Asteraceae	Central and South America
3	नीलो गन्धे	<i>Ageratum houstonianum</i> Mill.	Blue-billygoat	Asteraceae	Mexico and Central America
4	जल जम्भु । पटपटे	<i>Alternanthera philoxeroides</i> (Mart.) Griseb.	Alligator weed	Amaranthaceae	South America
5	काँडे लुङ्गे	<i>Amaranthus spinosus</i> L.	Spiny pigweed	Amaranthaceae	Tropical America
6	थाकल	<i>Argemone mexicana</i> L.	Mexican poppy	Papaveraceae	Tropical America
7	कालो कुरो	<i>Bidens pilosa</i> L.	Hairy Beggar-tick	Asteraceae	Tropical America
8	सेतो बनमारा	<i>Chromolaena odorata</i> (Spreng.) R.M.King & H.Rob	Siam weed	Asteraceae	Mexico, Central and South America
9	झुसे चित्लाङ्गे	<i>Galinsoga quadriradiata</i> Ruiz & Pav.	Shaggy Soldier	Asteraceae	Mexico
10	बेसरम	<i>Ipomoea carnea</i> subsp. <i>fastuosa</i> (Mart. ex Choisy) D.F. Austin	Bush morning glory	Convolvulaceae	Mexico, Central and South America
11	किर्ने काँडा	<i>Lantana camara</i> L.	Lantana	Verbanaceae	Central and South America
12	करौटे घाँस	<i>Leersia hexandra</i> Swartz.	Southern cut grass	Poaceae	Tropical America
13	इपिलइपिल	<i>Leucaena leucocephala</i> (Lam.) de Wit	Subabul	Fabaceae	Mexico and Central America
14	वन सिलाम	<i>Mesospaerum suaveolens</i> (L.) Kuntze	Bush mint	Lamiaceae	Tropical America
15	लहरे बनमारा	<i>Mikania micrantha</i> Kunth	Mile-a-minute	Asteraceae	Central and South America
16	लज्जावती	<i>Mimosa pudica</i> L.	Sensitive plant	Fabaceae	Mexico to South America
17	ठूलो चरि अमिलो	<i>Oxalis latifolia</i> Kunth.	Purple wood sorel	Oxalidaceae	Central and South America
18	पाती झार	<i>Parthenium hysterophorus</i> L.	Parthenium	Asteraceae	Southern USA to South America
19	कुम्भिका	<i>Pistia stratiotes</i> L.	Water lettuce	Araceae	Central and South America
20	जलकुम्भी	<i>Pontederia crassipes</i> (Mart.) Solms.	Water hyacinth	Pontederiaceae	South America
21	ठूलो टाप्पे	<i>Senna occidentalis</i> (L.) Link.	Coffee senna	Fabaceae	Tropical America
22	सानो टाप्पे	<i>Senna tora</i> (L.) Roxb.	Sickle pod senna	Fabaceae	Tropical America

23	ठाङ्गे झार	<i>Spergula arvensis</i> L.	Corn spurry	Caryophyllaceae	Europe
24	आलुपाते झार	<i>Spermacoce alata</i> Aubl.	Broadleaf button weed	Rubiaceae	West Indies and Tropical America
25	भेडे कुरो	<i>Xanthium strumarium</i> L.	Rough cockle-Bur	Asteraceae	South America

२.१५ संरक्षित क्षेत्रको विवरण

गण्डकी प्रदेश संरक्षित क्षेत्रहरूको हिसावले पनि नेपालकै धनी प्रदेश मानिन्छ । यस प्रदेशमा १ वटा राष्ट्रिय निकुञ्ज र १ वटा शिकार आरक्षको आंशिक भाग र २ वटा संरक्षण क्षेत्रको पूरै भाग गरी कुल १०,०३९.५१ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल संरक्षित क्षेत्र पर्दछ जुन नेपालका संरक्षित क्षेत्रहरूको कुल २९.१७ प्रतिशत, नेपालको कुल क्षेत्रफलको ६.८२ प्रतिशत र गण्डकी प्रदेशको कुल क्षेत्रफलको ४५.६८ प्रतिशत रहेको छ जुन नेपालको राष्ट्रिय कभरेज भन्दा झण्डै दोब्बर (राष्ट्रिय कभरेज २३.३९ प्रतिशत) हुन आँउछ । नेपालको पहिलो संरक्षित क्षेत्र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको नवलपुर खण्डको पूरै भाग (९५.८५ वर्ग कि.मि. कोर क्षेत्र र १५०.५६ वर्ग कि.मि. मध्यवर्ती क्षेत्र गरी जम्मा २४६.४१ वर्ग कि.मि.) यस प्रदेशमा पर्दछ । नेपालकै एकमात्र शिकार आरक्ष ढोरपाटन शिकार आरक्षको आंशिक भाग (५०१.१ वर्ग कि.मि.) पनि यसै प्रदेशमा पर्दछ । यसका अलावा विश्वमै प्रसिद्ध अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र (७,६२९ वर्ग कि.मि.) र मनास्लु संरक्षण क्षेत्र (१,६६३ वर्ग कि.मि.) का पूरै क्षेत्र यसै प्रदेशमा पर्दछन् । संरक्षण क्षेत्रतर्फ मनास्लु संरक्षण क्षेत्रमा ७ वटा र अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्रमा ५७ वटा गरी कुल ६४ वटा संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन समिति सक्रिय रूपमा लागि परेका छन् । यस्तै ६ वटा मध्यवर्ती क्षेत्र सामुदायिक वन मार्फत १,७०० हेक्टर वन व्यवस्थापन भइरहेको छ ।

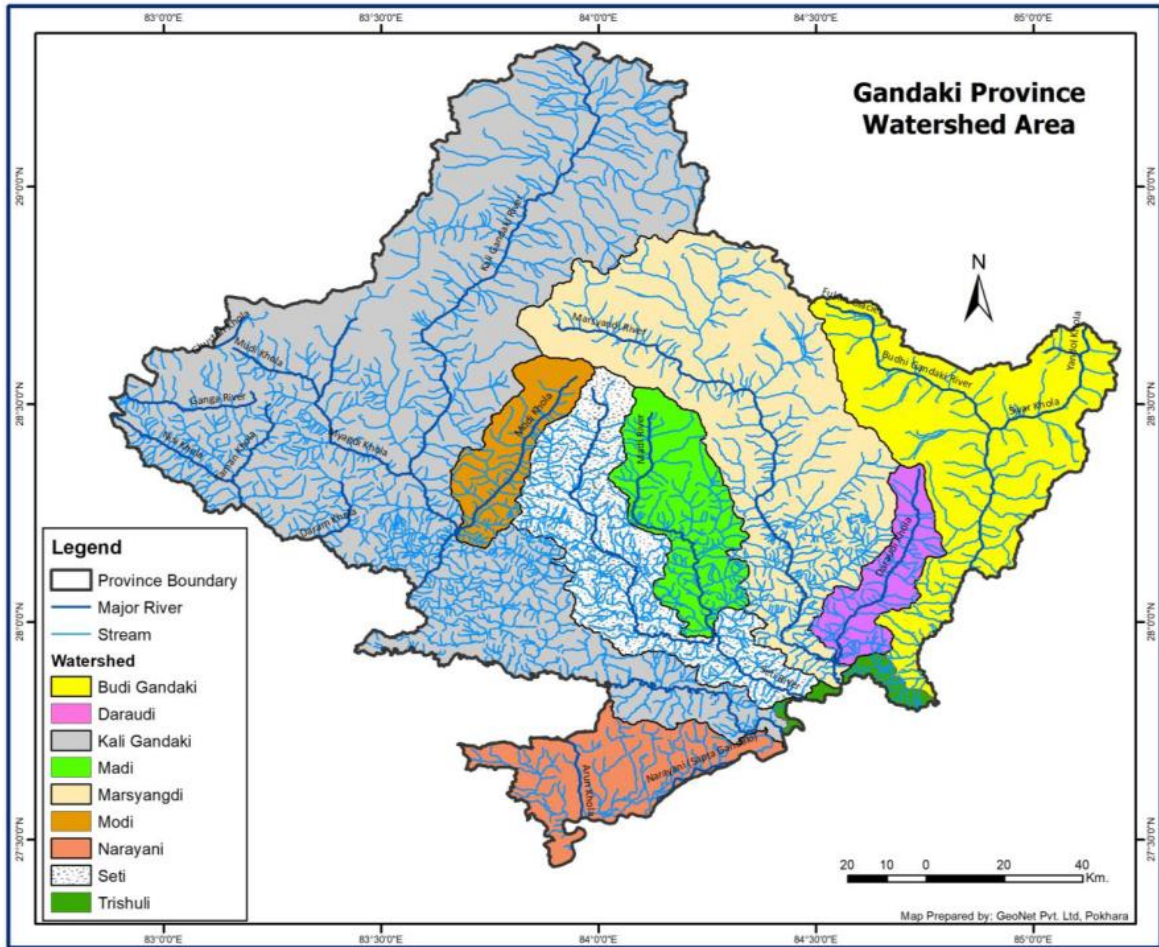

तस्विर नं. १३. गण्डकी प्रदेशका संरक्षित क्षेत्रको विवरण

परस्थानीय संरक्षण (Ex-situ Conservation) मार्फत जैविक विविधताको दिगो संरक्षण सम्बन्धी कार्य गर्न तनहुँ जिल्लाको ब्यास नगरपालिका वडा नं. १२, छिर्कनमा अवस्थित भानुभक्त प्राणी उद्यान स्थापना भईरहेको छ भने पोखरा महानगरपालिकाको पचभैयामा प्रदेश स्तरीय प्राणी उद्यान स्थापनाका लागि प्रारम्भिक रूपमा पूर्वाधार निर्माण भइरहेको छ।

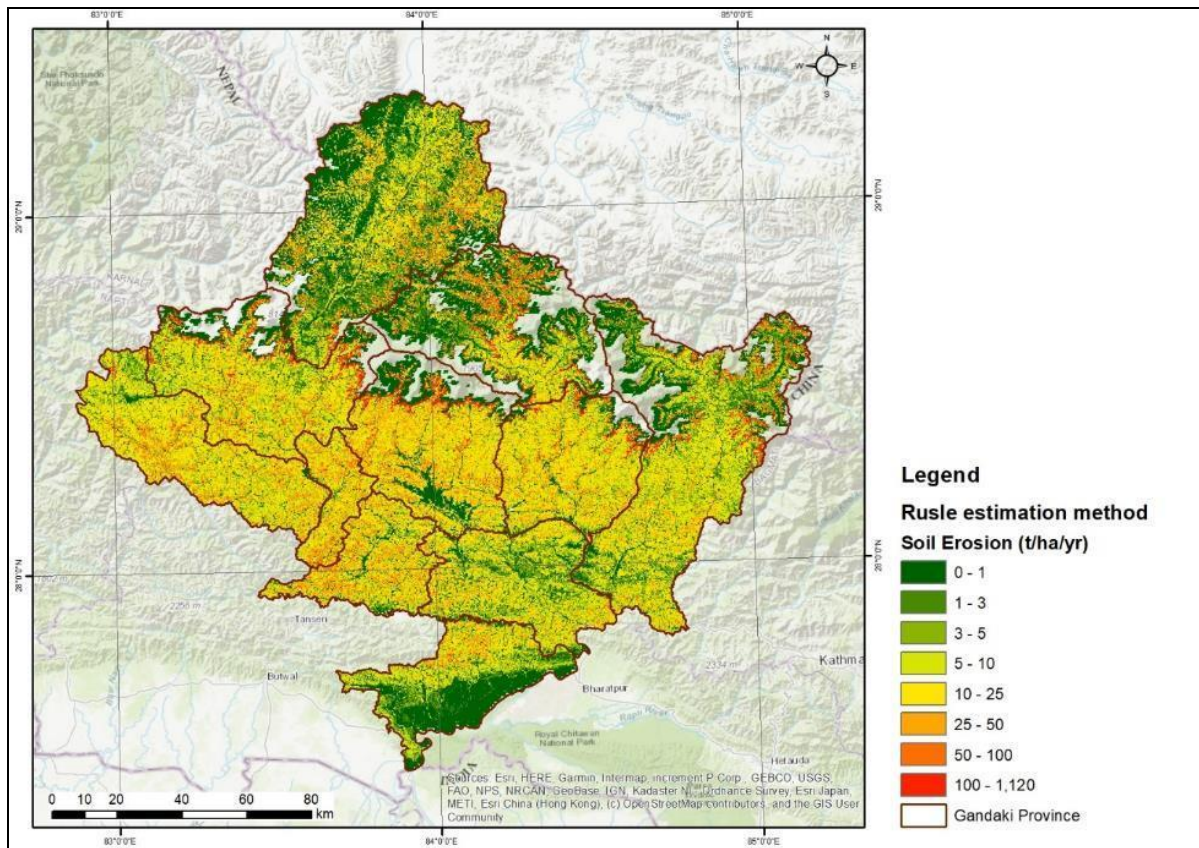
२.१६ खोलानाला, तालतलैया र कुण्ड

यो प्रदेश जल प्रवाहमा अत्यन्त धनी छ । गण्डकी नदी क्षेत्र तथा नारायणी बेसिनका नामले प्रख्यात यस क्षेत्रमा त्रिशुलीको केही जलाधार, बुढीगण्डकी, मर्स्याङ्दी, दरौदी, सेती, मादी, मदी, मोदी, म्याग्दी खोला, कालीगण्डकी र बडीगाड गरी ११ वटा नदीहरु हिमालबाट उत्पत्ती भएर बग्ने स्थानीय नदीहरु हुन् । यस प्रदेशमा थप ३६८ वटा साना ठूला उपजलाधारहरु रहेका छन् । यस्तै, संसारकै अग्लो स्थान (४,९१९ मि.) मा रहेको तिलिचो ताल पनि यहि प्रदेशको मनाङ जिल्लामा पर्दछ । कागबेनी र मुक्तिनाथको मध्य भाग करिब ५,४०० मिटरको उचाइमा रहेको कालीगण्डकीको शिर एवं हिन्दुहरुको पवित्र स्थल दामोदरकुण्ड पनि मुस्ताङ जिल्लामा रहेको छ ।

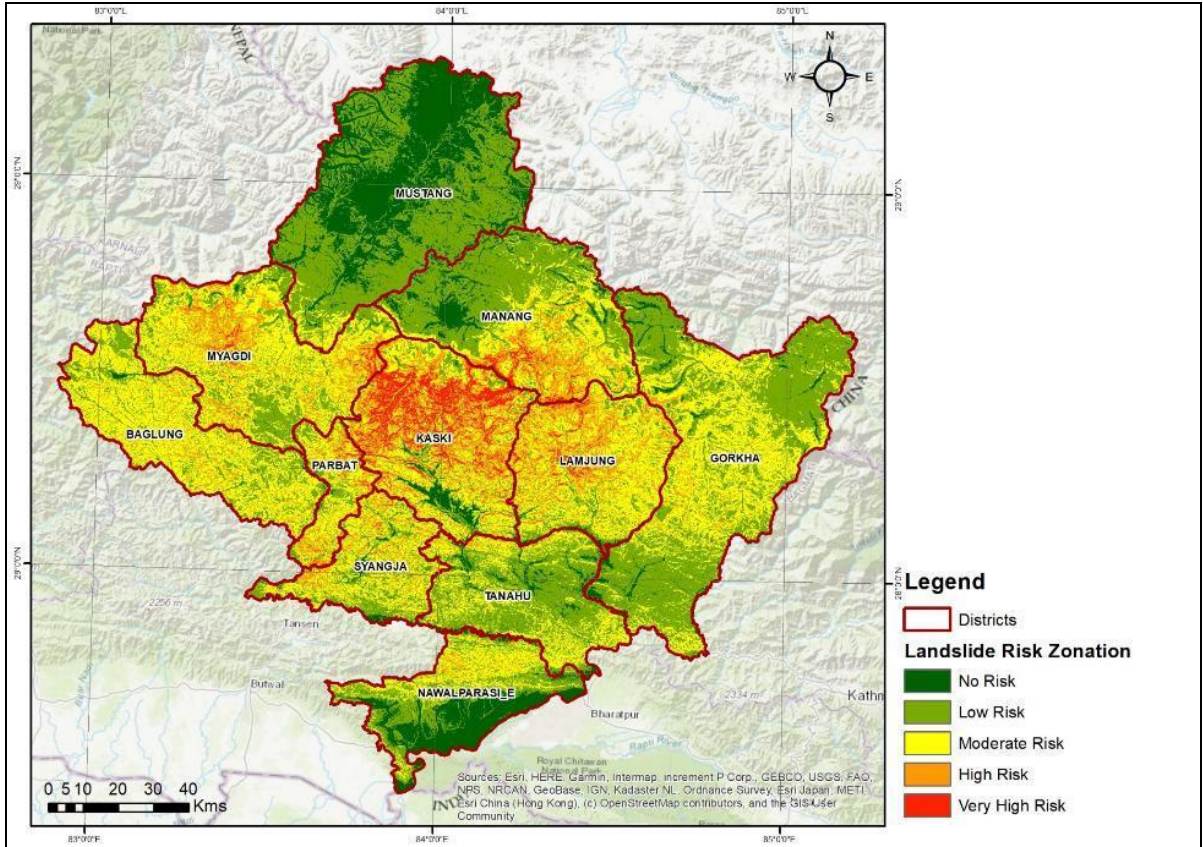
तस्विर नं. १४. गण्डकी प्रदेशमा नदीनालाको विवरण

वन निर्देशनालय गण्डकी प्रदेशको एक अध्ययन अनुसार वार्षिक रूपमा गण्डकी प्रदेशमा अधिकतम ११२० मेट्रिक टन प्रतिहेक्टर भूक्षय वा माटो बगेको देखिन्छ । जस अनुसार सबैभन्दा बढी भूक्षयको दर मनाङ्ग जिल्लामा रहेको छ भने सबैभन्दा कम नवलपुरमा रहेको छ । भूक्षयको विस्तृत जिल्लागत विवरण अनुसूचीमा दिइएको छ ।

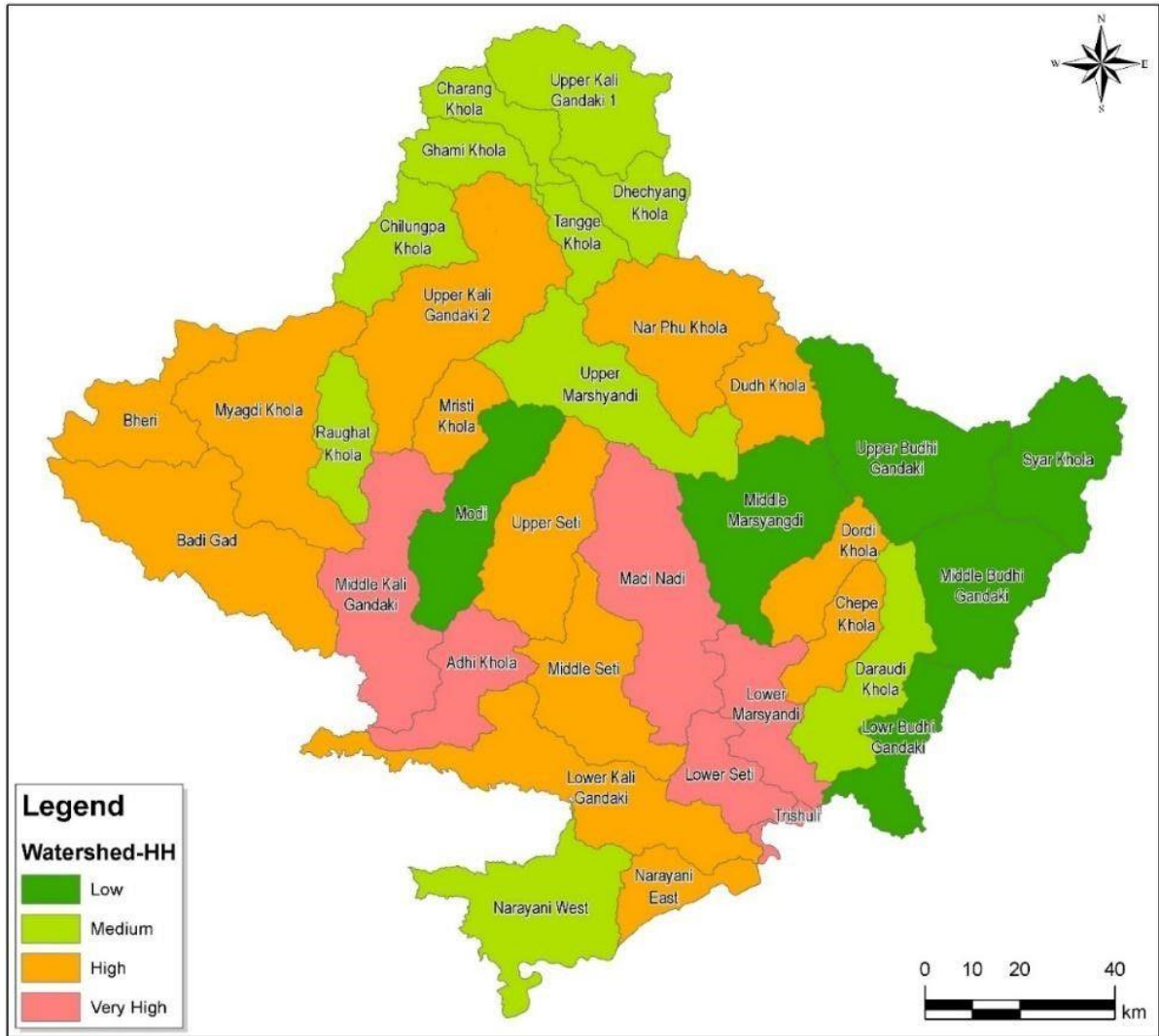
तस्विर नं. १५. गण्डकी प्रदेशमा हुने भूक्षयको विवरण

वन निर्देशनालय गण्डकी प्रदेशका अनुसार प्रदेशभर ४९३ वटा पहिरो पत्ता लगाएको छ । विभिन्न सूचकहरूको प्रयोग गरी निर्देशनालयले गण्डकी प्रदेशमा पहिरोको जोखिम नक्साङ्कन गरेकोमा पाँच प्रकारमा वर्गीकरण गरेको छ जुन तलको नक्साबाट स्पष्ट हुन्छ । जिल्लागत जोखिमको विवरण अनुसूचीमा उल्लेख गरिएको छ ।

तस्विर नं. १६. गण्डकी प्रदेशको पहिरो जोखिमको नक्साङ्कन

जाइकाले सन् २०२३ मा दिगो वन व्यवस्थापन मार्फत जलवायु परिवर्तन अनुकूलन आयोजना कार्यान्वयनका लागि तयार गरेको प्रतिवेदन अनुसार जलवायु परिवर्तनबाट सिर्जित जोखिमलाई जलाधारीय तहमा न्यून, मध्यम, उच्च र अति उच्च गरी चार भागमा विभाजन गरेको छ जुन तलको नक्सामा देखाइएको छ ।

तस्विर नं. १७. गण्डकी प्रदेशका संवेदनशील जलाधारको विवरण

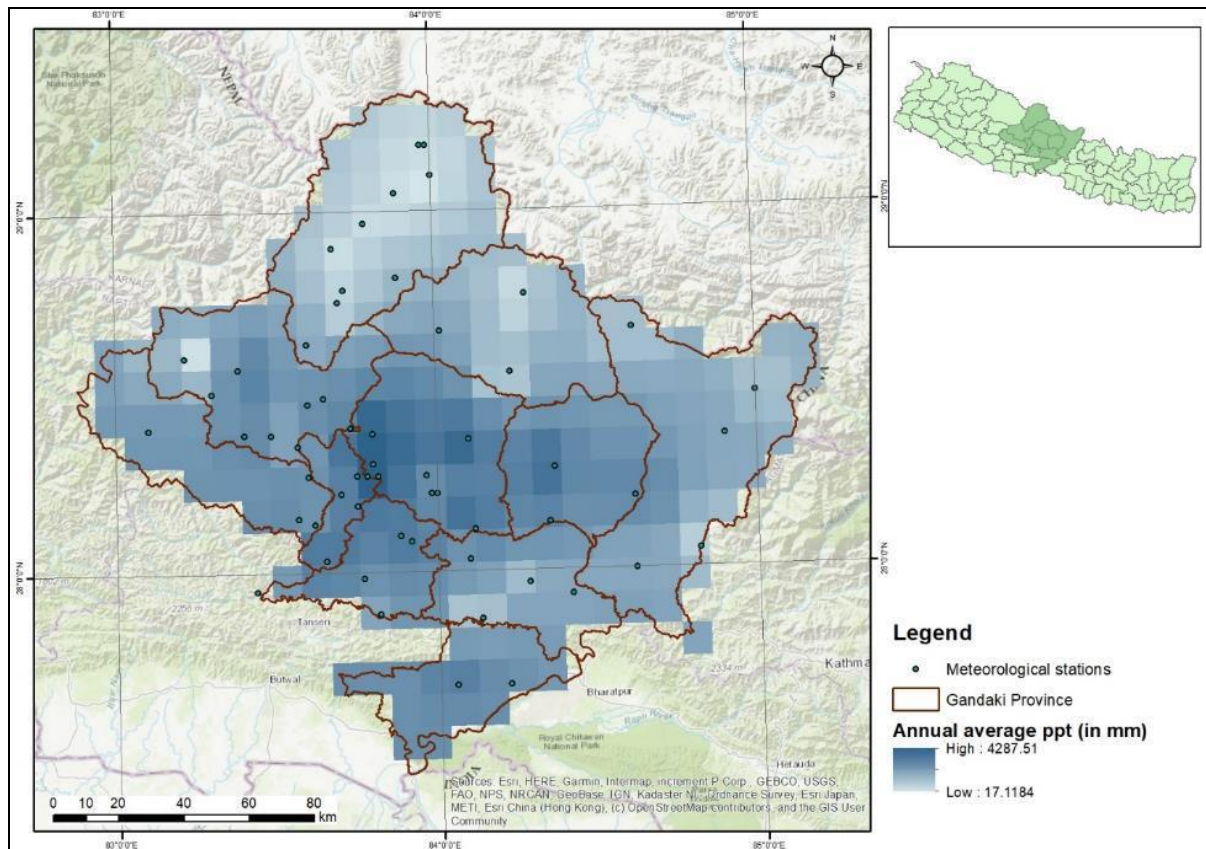
ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरणले गरेको पछिल्लो अध्ययन अनुसार यस प्रदेशमा रहेका तालहरूको सर्भेक्षण र तिनीहरूको वर्गीकरण गर्ने उद्देश्यले भौगोलिक सूचना प्रणाली तथा रिमोट सेन्सिङ्गद्वारा डिजिटाइज र फिल्ड प्रमाणिकरण भएको थियो । उक्त कार्यको विस्तृत अध्ययनबाट प्राप्त नतिजा अनुसार गण्डकी प्रदेशमा २९० तालहरू पाईएका छन् । यस बाहेक म्याग्दी, मुस्ताङ्ग, मनाङ्ग, लम्जुङ्ग र गोरखामा गन्धक र विरेनुनको गन्ध आउने प्राकृतिक औषधालयका रूपमा तातोपानी कुण्डहरू पनि रहेका छन् ।

१७ अप्रिल, १९८८ देखि नेपालमा कार्यान्वयनमा आएको रामसार महासन्धी अन्तर्गत नेपालमा रहेका अन्तर्राष्ट्रिय महत्व भएका कुल ६०,५६१ हेक्टर क्षेत्रफल भएका १० वटा तालतलैया र सिमसार क्षेत्रहरूलाई रामसार क्षेत्रमा समावेश गरिएको छन् । ती मध्ये गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत पोखरा महानगरपालिका अन्तर्गत पर्ने ९ वटा तालतलैया र सिमसार क्षेत्रहरूको अन्तर्राष्ट्रिय महत्वलाई ध्यानमा राखेर उक्त तालहरूलाई **पोखरा उपत्यका ताल क्लष्टर** (Pokhara Valley Lake Cluster) अन्तर्गत २ फेब्रुअरी २०१६ मा रामसार क्षेत्रको साइट नं २२५७ मा राखिएको छ । पोखरा र आसपासका क्षेत्रमा

रहेका उक्त तालहरूले जलचक्रका साथै यहाँको जैविक विविधता संरक्षण, वातावरणीय सेवा र स्थानीयको जिविकोपार्जनमा ठूलो भूमिका खेलेका छन् ।

२.१७ हावापानी केन्द्र

कुनै पनि स्थानमा रहेको हावापानी र मौसमको विवरणको जानकारी लिई अद्यावधिक गर्न हावापानी केन्द्रको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । विश्व परिवेशमा दिनानुदिन भइरहेका नयाँ नयाँ प्रविधि र खोज अनुसन्धानले मौसमको पूर्वानुमान गरी थप विपत्ति हुनबाट रोक्न, पूर्व तयारी गर्न र हावापानी अनुसारको सम्भाव्य व्यवसाय सञ्चालन गर्न यस्ता केन्द्रहरूले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका हुन्छन् । यस्ता केन्द्रहरूले दैनिक हावापानीको अवस्था, मौसमको अवस्था र हावापानीको प्रक्षेपण गर्न भूमिका खेल्दछन् । यी केन्द्रहरूबाट अधिकतम र न्यूनतम तापक्रम, हावाको चाप, आद्रता, हावाको वेग, दिशा र वर्षा लगायतका मौसमको वातावरणीय अवस्थाका बारेमा सूचना लिन प्रदेशभर ९५ स्थानमा हावापानी केन्द्र सञ्चालनमा रहेका छन् । विश्वमा जलवायु परिवर्तनका जोखिमका हिसावले १०-१५ औँ स्थानमा रहेको नेपालमा हावापानी केन्द्रको व्यवस्थित तथ्याङ्कले हावापानीका अवयवमा लामो समयमा भएको परिवर्तनको अध्ययन गरी सोही बमोजिम व्यवस्थापन गर्न सहयोग पुग्नेछ ।

तस्विर नं. १८. गण्डकी प्रदेशको जलवायुजन्य नक्सा

२.१८ कार्बन उत्सर्जन र जलवायु परिवर्तन

गण्डकी प्रदेश जलवायुजन्य जोखिम तथा जनताको जलवायु अनुकूलन क्षमताका हिसाबले संवेदनशिल प्रदेश हो । गण्डकी प्रदेश सरकारले विभिन्न मन्त्रालय मातहतका कार्यालयहरूबाट जलवायु अनुकूलन सम्बन्धी जलवायु मैत्री कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आईरहेको छ । गण्डकी प्रदेश सरकारको कार्यविभाजन नियमावली अनुसार यस वन, वातावरण तथा भू संरक्षणसँग सम्बन्धित मन्त्रालय जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी फोकल मन्त्रालयको रूपमा रहेको छ । गण्डकी प्रदेश सरकारको पहिलो आवधिक योजनामा जलवायु उत्थानशिल समाज निर्माण गरि समृद्ध प्रदेश निर्माणको कल्पना गरिएको छ ।

वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र पोखराले गरेको अध्ययन अनुसार गण्डकी प्रदेशले आइपिसिसि २००६ ले उपलब्ध गराएको Tier 1 विधि प्रयोग गरी गण्डकी प्रदेशको कुल कार्बन उत्सर्जन र कार्बन संश्लेषण मापन गरेको थियो । जस अनुसार गण्डकी प्रदेशमा कुल कार्बन उत्सर्जन ४२५३.४२ गिगाग्राम कार्बन डाइअक्साइड बराबर (Gg CO₂-eq) र कुल कार्बन संचितिकरण २३३०.७९ गिगाग्राम कार्बन डाइअक्साइड बराबर (Gg CO₂-eq) रहेको छ । क्षेत्रगत विवरण तपसिल बमोजिम रहेको छ ।

ऊर्जा क्षेत्र: कुल कार्बन उत्सर्जनमध्ये, ऊर्जा क्षेत्रले २१४२.४२ गिगाग्राम प्रति वर्ष (५१%) उत्सर्जन गरेको पाईएको छ । यातायत, आवास, कृषि, उत्पादन उद्योग र व्यापारिक क्षेत्रले क्रमश ७०५.०६ गिगाग्राम, १,१८३.७५ गिगाग्राम, ३२.८८ गिगाग्राम, १०१.९ गिगाग्राम र ११८.८ गिगाग्राम प्रति वर्ष उत्सर्जन गरेको तथ्य पत्ता लगाईएको छ ।

औद्योगिक प्रक्रिया र उत्पादन प्रयोग क्षेत्र: औद्योगिक प्रक्रिया र उत्पादन प्रयोग क्षेत्रले कुल ७७१.१६ गिगाग्राम प्रति वर्ष (१८%) उत्सर्जन गरेको पाईएको छ ।

कृषि, वन, र अन्य भूमि प्रयोग क्षेत्र: कृषि, वन, र अन्य भूमि प्रयोग क्षेत्रले कुल १,३३९.८ गिगाग्राम प्रति वर्ष (३२%) उत्सर्जन र २,३३०.७ गिगाग्राम प्रति वर्ष संचितिकरण गरेको पाईएको छ ।

फोहोरमैला क्षेत्र: यस क्षेत्रको कुल ०.०७ गिगाग्राम प्रति वर्ष (०.००२%) कार्बन उत्सर्जन गरेको पाईएको छ ।

हालको अवस्थामा कार्बन उत्सर्जनभन्दा कार्बन संचिति कम रहेको छ । तथापि कार्बन संचितिका उपायहरूलाई व्यापक रूपमा अभ्यासमा ल्याउन सकेमा कार्बन संचितिमा वृद्धि हुनुका र गण्डकी प्रदेश कार्बन-न्युट्रल प्रदेशको रूपमा स्थापना हुनेछ ।

तालिका नं. ९. क्षेत्रगत रूपमा कार्बन उत्सर्जन र संचितिकरणको विवरण

क्र. सं.	क्षेत्र र उप-क्षेत्रहरू	CO ₂ -eq (Gg) उत्सर्जन	CO ₂ -eq (Gg) संचितिकरण
१	ऊर्जा क्षेत्र	2142.42	-

१क.	यातायात उप-क्षेत्र	705.6	-
1ख.	आवासीय उपक्षेत्र	2183.78	-
1ग.	कृषि उपक्षेत्र	32.88	-
1घ.	वाणिज्य उप-क्षेत्र	118.8	-
1ङ.	निर्माण उद्योगहरू	101.9	-
2	IPPU क्षेत्र	771.16	
3	AFOLU क्षेत्र	1339.8	2330.79
4	फोहोरमैला क्षेत्र	0.07	-
कुल		4253.45	2330.79

गण्डकी प्रदेशको जलवायु परिवर्तन रणनीति तथा कार्ययोजना तयार गर्ने सम्बन्धमा अनूकूलन कार्यक्रम तर्फ क्षमता अभिवृद्धीका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएको र गण्डकी प्रदेशको जलवायु परिवर्तन रणनीति तथा कार्ययोजनामा समावेश गर्नुपर्ने र राष्ट्रिय निर्धारित योगदान, १५औं आवधिक योजना, दिगो विकास लक्ष्य र गण्डकी प्रदेशको पहिलो पञ्चवर्षीय योजनाले निर्धारण गरेका लक्ष पूरा गर्न रणनीति, योजना तथा कार्यक्रम र सोको कार्यान्वयन कार्ययोजना तयार गर्ने क्रममा गण्डकी प्रदेशको जलवायु परिवर्तन रणनीति तथा कार्ययोजना तयार भएको छ । गण्डकी प्रदेशले जलवायु परिवर्तनको जोखिम कम गर्नुका साथै उत्थानशील समुदाय निर्माण गर्न प्रदेश स्तरमा जलवायु परिवर्तन रणनीति र कार्ययोजना तयार पारेको छ । यो दश वर्षे जलवायु परिवर्तन रणनीति र कार्ययोजनाले गण्डकी प्रदेशका लागि आगामी दशकमा जलवायु सम्बन्धी जोखिम र अवसरहरूको लागि आवश्यक कार्य गर्न आधारभूत मार्गदर्शन प्रस्तुत गर्दछ ।

प्रचलित जलवायु परिस्थिति अनुसार प्रदेशको हिमाली क्षेत्र पशुपालन, मध्य पहाडी क्षेत्र फलफूल खेती लागि र तराई कृषि र औद्योगिक कामको लागि उपयुक्त छ । गण्डकी बेसिनमा चरम घटनाहरूको तीव्रता, अवधि, र आवृत्तिको कारण वातावरणीय दृष्टिकोणबाट जलवायु परिवर्तन एक गम्भीर विषय रहेको छ । तीव्र वर्षाले तल्लो भूभागमा बाढी, भूक्षय र पहाडी क्षेत्रमा पहिरो झर्ने जस्ता वर्षा सम्बन्धी जोखिम निम्त्याउने गरेको छ । बेसिनको पूर्वी भागमा, कृषि सुविधाहरूमा प्रभाव, खाद्य सुरक्षा, र पानीको अभाव स्पष्ट रूपमा देखिन्छ । समग्र जलवायु परिवर्तन जोखिम सूचकांकका अनुसार श्रेणीकरण गरिएको गण्डकी प्रदेशका धेरैजसो जिल्लाहरू संयुक्त संवेदनशील, अनुकूल क्षमता र जोखिमको आधारमा “मध्यम” वा “उच्च” वर्गमा वर्गीकृत छन् ।

३. कार्य र सांगठनिक विवरण

३.१ संवैधानिक अधिकार सूची

नेपालको संविधान २०७२, को अनुसूचीमा प्रदेशको एकल र साझा सूची उल्लेख गरिएका छन् । जस अनुसार अनुसूची ६ मा प्रदेशको एकल अधिकार सूची, अनुसूची ७ मा प्रदेश र संघको साझा अधिकार सूची र अनुसूची ९ मा तीनै तहको साझा अधिकार सूचीको व्यवस्था गरिएको छ । यस मन्त्रालयसँग सम्बन्धित एकल र साझा अधिकार सूचीहरू यस प्रकार रहेका छन् ।

क. प्रदेशको एकल अधिकार सूची

- प्रदेशभित्रको राष्ट्रिय वन, जल उपयोग तथा वातावरण व्यवस्थापन

ख. प्रदेश र संघको साझा अधिकार सूची

- फौजदारी तथा देवानी कार्यविधि र प्रमाण र शपथ (कानूनी मान्यता, सार्वजनिक कार्य र अभिलेख र न्यायिक प्रक्रिया)
- प्रदेश सीमा नदी, जलमार्ग, वातावरण संरक्षण, जैविक विविधता
- अन्तरप्रदेशिक रूपमा फैलिएको जङ्गल, हिमाल, वन संरक्षण क्षेत्र जल उपयोग

ग. स्थानीय तह, प्रदेश र संघको साझा अधिकार सूची

- दण्ड जरिवाना तथा प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त रोयल्टी
- वनजङ्गल, वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, जल उपयोग, वातावरण, पर्यावरण तथा जैविक विविधता

३.२ कार्यविभाजन नियमावली अनुसारको कार्य जिम्मेवारी

नेपालको संविधान, २०७२ को धारा १७४ को उपधारा (१) बमोजिम गण्डकी प्रदेशको प्रदेश मन्त्रिपरिषद्ले स्वीकृत गरेको “प्रदेश सरकार, गण्डकी प्रदेश (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४” बमोजिम गण्डकी प्रदेशको उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय अन्तर्गत वन, वातावरण तथा भू संरक्षणसँग सम्बन्धित देहाय बमोजिम का कार्य जिम्मेवारी तोकिएको छ ।

- १ प्रदेशस्तरमा वन क्षेत्रको नीति, कानून, मापदण्ड तथा योजना तर्जुमा कार्यान्वयन र नियमन ।
- २ वन्यजन्तु र वन पैदावार ओसारपसार सम्बन्धी नियमन र अपराध नियन्त्रण ।
- ३ वन, वनस्पति, वन्यजन्तु र जैविक विविधता सम्बन्धी प्रादेशिक संग्रहालय व्यवस्थापन ।
- ४ प्रदेशस्तरमा संरक्षण क्षेत्र र चरन क्षेत्रको व्यवस्थापन ।
- ५ जैविक विविधता पार्क, हात्तीसार तथा चिडियाखानाको व्यवस्थापन ।
- ६ जडिबुटी खेती सम्बन्धी नीति तथा कानून तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन तथा जडिबुटी खेती प्रविधि प्रवर्द्धन, प्रविधि प्रवर्द्धन, विस्तार तथा बजारीकरण, अध्ययन अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क संकलन ।
- ७ वन तथा वातावरण सम्बन्धी विषयमा प्राविधिक सूचना तथा सेवा प्रवाह ।
- ८ वन अतिक्रमण तथा वन डढेलो नियन्त्रण तथा रोकथाम सम्बन्धी नीति, समन्वय र सहयोग ।

- ९ प्रदेशस्तरका वनस्पती उधान तथा हर्वेरीयमहरुको व्यवस्थापन र वनस्पती पहिचान तथा अभिलेखीकरण सम्बन्धी नीति र व्यवस्थापन ।
- १० प्रदेशस्तरमा जैविक विविधताको अध्ययन, अनुसन्धान, व्यवस्थापन, नियमन, संरक्षण एवं लाभाशं बाँडफाँड ।
- ११ प्रदेशस्तरमा जलाधार संरक्षण तथा जलउपयोग नीति, प्रविधि विकास, व्यवस्थापन ।
- १२ प्रदेश भित्र भूस्खलन नियन्त्रण ।
- १३ प्रदेशस्तरमा वातावरणीय संरक्षण तथा स्वच्छता सम्बन्धी प्रविधि विकास र व्यवस्थापन ।
- १४ प्रदेशस्तरमा वातावरण सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन ।
- १५ प्रदेशस्तरमा वातावरणीय जोखिमका लागि तयारी तथा उद्धार र वातावरणीय सूचना प्रणालीको स्थापना ।
- १६ प्रदेशस्तरमा वातावरणीय प्रयोगशाला स्थापना, सञ्चालन र व्यवस्थापन ।
- १७ प्रदेशस्तरमा ठोस, वायु, तरल, जल, ध्वनी तथा विद्युतीय लगायत प्रदुषणको मापदण्ड निर्धारण, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा नियन्त्रण ।
- १८ प्रदेशस्तरमा न्यून कार्बनमूखी तथा वातावरणमैत्री विकास प्रक्रिया र हरित क्षेत्र प्रवर्द्धन ।
- १९ प्रदेशस्तरमा वातावरणीय संरक्षण क्षेत्र तथा प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण र प्रवर्द्धन ।
- २० प्रदेशभित्र वातावरणीय क्षेत्रको अध्ययन, अनुसन्धान, क्षमता अभिवृद्धि, वातावरणीय सुशासन तथा परिक्षण ।
- २१ भूपरिधि क्षेत्र तथा वन क्षेत्रको पहिचान, वर्गीकरण, संरक्षण र व्यवस्थापन ।
- २२ संरक्षण क्षेत्र पहिचान र व्यवस्थापकीय पद्धति निर्धारण ।
- २३ अन्तरप्रदेशीय नदी उकास तथा सडक किनारा वृक्षारोपण व्यवस्थापन ।
- २४ वृक्षारोपणको लागि दिगो तथा गुणस्तरीय वीउ उत्पादन, वीउ वगैचा संस्थापना र व्यवस्थापन ।
- २५ प्रदेशभित्र वृक्षारोपण तथा सम्भार सम्बन्धी नीति, कानून तथा मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन ।
- २६ प्रदेशभित्र जडिबुटि तथा अन्य गैरकाष्ठ वन पैदावार सम्बन्धी व्यवस्थापन ।
- २७ वन्यजन्तु र चराचुरुङ्गी सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून तथा मापदण्ड तर्जुमा कार्यान्वयन र नियमन ।
- २८ ताल विकास प्राधिकरण र वन, वातावरण तथा भूसंरक्षण सम्बन्धी संघ संस्था ।

३.३ सांगठनिक परिचय

गण्डकी प्रदेशभित्र रहेका प्राकृतिक स्रोतहरुको संरक्षण, सम्बर्द्धन, विकास, विस्तार र सदुपयोग गर्दै उक्त स्रोतहरु मार्फत् प्रदेशको समृद्धि र विकास गर्ने उद्देश्यले गण्डकी प्रदेश सरकारको प्रतिनिधित्व गर्दै प्रदेश सरकार स्थापना भई मिति २०७४/१०/२२ मा उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय स्थापना भयो । नेपालको संविधानको अनुसूची ६, ७ र ९ मा व्यवस्था भए बमोजिम प्रदेशको एकल र साझा

अधिकार सूचीमा पर्ने उद्योग, पर्यटन, आपूर्ति, वाणिज्य, वन, वातावरण तथा भूसंरक्षणसँग सम्बन्धित विषयमा मन्त्रालयले काम गर्दछ ।

मन्त्रालय र मातहतका कार्यालयले वन, वातावरण तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षणको माध्यमबाट खेती योग्य भूमिको संरक्षण तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि, पानी मुहान, वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षण लगायत वातावरणीय स्वच्छता कायम राख्दै उपलब्ध स्रोतको दिगो उपयोग मार्फत् अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउँछ । यसका अतिरिक्त वन र वातावरणका क्षेत्रमा जैविक विविधता, वातावरणीय सन्तुलन, जलवायु परिवर्तन जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न अग्रसर छ । सहकार्य, सहअस्तित्व र साझेदारीको अवधारणालाई आत्मसात् गर्दै नेपाल सरकार, स्थानीय तह, निजी क्षेत्र, उपभोक्ता, नागरिक समाज र अन्य सरोकारवालासँग हातेमालो गर्दै उद्देश्य प्राप्तिसमा अघि बढिरहेको छ ।

सांगठनिक रूपमा प्रदेशमा रहेका तालतलैयाको संरक्षण, विकास र प्रबर्धनका लागि प्रदेश सरकारले मिति २०७६/११/२८ ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरणको स्थापना गरेको छ । प्रदेशभर कार्यक्षेत्र भई ११ वटा डिभिजन वन कार्यालय, ६२ वटा सब डिभिजन वन कार्यालय र २ वटा भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालयलाई अनुगमन, निरिक्षण र निर्देशन लगायतका कार्य गर्न प्रदेशमा वन निर्देशनालय रहेको छ । प्राविधिक विषयमा तालिम मार्फत कर्मचारीको दक्षता, क्षमता र सीपको विकास तथा पुनर्ताजगी गर्दै वन र वातावरण विषयमा प्रभावकारी अध्ययन अनुसन्धानलाई जोड दिन वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र रहेको छ । यस मन्त्रालयमा ४ महाशाखा ९ शाखा गरी ३४ जना कर्मचारीहरू कार्यरत छन् ।

तालिका नं १०. कार्यालय अनुसार कर्मचारीको विवरण

क्र.सं.	कार्यालय	जम्मा दरबन्दी
१	वन निर्देशनालय	२८
२	डि.व.का. मुस्ताङ	१७
३	डि.व.का. म्याग्दी	४४
४	डि.व.का. बागलुङ	५५
५	डि.व.का. पर्वत	४५
६	डि.व.का. कास्की	५०
७	डि.व.का. स्याङजा	५५
८	डि.व.का. तनहुँ	६०
९	डि.व.का. नवलपुर	११०
१०	डि.व.का. गोरखा	५०
११	डि.व.का. लमजुङ	४५

१२	डि.व.का. मनाङ	१७
१३	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय, तनहुँ	१७
१४	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय, पर्वत	१७
१५	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१०
१६	ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरण	७
१७	उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	३४
जम्मा		६६१

३.४ वातावरणीय अध्ययन

गण्डकी प्रदेश सरकारको प्रदेश वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ को दफा ३ बमोजिम प्रदेश सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने विषयसँग सम्बन्धित विकास निर्माण सम्बन्धि कार्य वा आयोजना सम्बन्धी प्रस्तावको हकमा संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन वा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन भए सम्बन्धित मन्त्रालय समक्ष र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन भए प्रदेश कानूनले तोकेको निकाय समक्ष र प्रदेशभित्रका स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने विषयसँग सम्बन्धित विकास निर्माण सम्बन्धी कार्य वा आयोजना सम्बन्धी प्रस्तावको हकमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन भए मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । सोही ऐनको दफा ३ (क) बमोजिम प्रदेश सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने विषयसँग सम्बन्धित विकास निर्माण सम्बन्धि कार्य वा आयोजना सम्बन्धी प्रस्तावको हकमा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन सम्बन्धित मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । वन, वातावरण तथा भू संरक्षणका विषयसँग सम्बन्धित आयोजना तथा प्रस्तावहरूको सम्पूर्ण वातावरणीय अध्ययन तथा अन्य विषयसँग सम्बन्धित आयोजनाहरूको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धी प्रस्ताव पेश गर्ने तथा स्वीकृत गर्ने निकायका रूपमा वन, वातावरण तथा भू संरक्षणसँग सम्बन्धित मन्त्रालय रहेको छ । यसै बमोजिम विभिन्न सडक आयोजनाहरू, उद्योगहरू तथा वन व्यवस्थापन कार्ययोजना, विद्युत आयोजनाहरूको IEE तथा EIA अध्ययन तथा स्वीकृत गरिन्छ ।

४. प्रदेश गौरव । मुख्य आयोजना

४.१ पचभैया प्राणी उद्यान तथा वन्यजन्तु उद्धार केन्द्र

गण्डकी प्रदेशका सबै जिल्लामा मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व बढिरहेको छ । एकातिर पशुधन, खेतीबाली तथा मानवीय क्षति बढ्दै गइरहेको छ भने अर्कोतिर द्वन्द्वको कारणले वन्यजन्तु मारिने, घाइते हुने क्रम पनि बढ्दै गइरहेको छ । वन्यजन्तु मानव जातीको कल्याणको लागि समेत संरक्षण गरिनु पर्दछ । हामीले यिनीहरूको संरक्षण गरेर हाम्रा भावि सन्ततीले समेत हामिले जस्तै प्रकृतिका सबै सिर्जनाहरूलाई संरक्षण मार्फत भोग गर्न पाउने सुनिश्चितता तर्फ हाम्रो प्रयास हुनपर्छ । वन्यजन्तु स्वयं तिनीहरूका बाँच्न पाउने अधिकारको लागि मात्रै होइन मानव जगतको लागि आवश्यक पर्ने खाद्य चक्रको निरन्तरता, पारीस्थितिकीय सन्तुलनको लागि समेत संरक्षण गर्नु अनिवार्य सर्त समेत हो । यही यथार्थलाई मनन गर्दै मानव वन्यजन्तु द्वन्द्वमा कमि ल्याउनु तथा वन्यजन्तु संरक्षण गर्नु आजको अपरिहार्य आवश्यकता हो । यसको एउटा माध्यम द्वन्द्व बढाउने हिंस्रक, समस्याग्रस्त तथा टुहुरा/घाइते वन्यजन्तुको उद्धार गरी तिनीहरूको उपचार गरी सुरक्षित राखे हो भने तिनीहरूलाई शैक्षिक, वैज्ञानिक अध्ययन, अवलोकनको तथा पर्यटन प्रयोजनको लागि प्रयोग गरी संरक्षण तर्फ मानिसको बुझाइमा समेत सकारात्मक परिवर्तन ल्याउने अर्को उपाय हो । यसकारण, प्राणी उद्यान (Zoological Park) सञ्चालन संरक्षण तर्फको उपयुक्त पहलकदमी हुन सक्छ, जसले वन्यजन्तुको प्रदर्शनी मनोज्ञनमा मात्र सिमित नभएर त्यो भन्दा उच्चतर स्तरको शैक्षिक, खोज तथा अनुसन्धान प्रयोजनको लागि उपयोग हुन सक्दछ । जसले गर्दा सरोकारवालाहरूको वन्यजन्तु संरक्षण प्रति जनचेतना बढ्दछ भने संरक्षण र पर्यटन प्रवर्धनमा समेत सकारात्मक योगदान पुग्ने देखिन्छ । यही यथार्थलाई मध्यनजर गर्दै पोखरा महानगरपालिका वडा नं. ३१, पचभैयामा वि. सं. २०७२ सालदेखि पचभैया प्राणी उद्यान तथा वन्यजन्तु उद्धार केन्द्र सञ्चालन हुँदै आइरहेको छ । १५०.७ हेक्टर क्षेत्रफलमा फैलिएको यस उद्धार केन्द्रमा पचभैया सामुदायिक वन समूह, पोखरा ३१ को १०९.७ हेक्टर वन क्षेत्र पर्छ भने चैनपुर सामुदायिक वन समूह, पोखरा ३२ को २७.२ हेक्टर र चायापानी चिसाकुना सामुदायिक वन समूह, पोखरा ३० को १४.५ हेक्टर वनक्षेत्र पर्दछ । गण्डकी प्रदेश सरकारले पचभैयामा प्रदेश स्तरीय प्राणी उद्यान स्थापना गर्ने योजना पहिलो नीति तथा कार्यक्रम (आ.व. २०७६।७७) देखि नै समेट्दै आइरहेको छ । संरक्षण शिक्षा, वैज्ञानिक खोज तथा अनुसन्धान र मनोरञ्जनको लागि अन्तराष्ट्रिय स्तरको दिगो प्राणी उद्यान स्थापना गर्ने यस आयोजनाको लक्ष्य रहेको छ भने निम्न बमोजिम का विशिष्ट उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

- टुहुरा तथा घाइते वन्यजन्तुको उद्धार गर्ने ।
- घाइते वन्यजन्तुको उपचारको लागि वन्यजन्तु अस्पताल स्थापना गर्ने ।
- उद्धार केन्द्रमा राखिएका वन्यजन्तुलाई प्रचलित मापदण्ड अनुसारको आहार स्याहार सुसारको सुनिश्चिता गर्ने साथै नियमित स्वास्थ्य परिक्षण, खोपको व्यवस्था गरि वन्यजन्तुहरूको स्वास्थ्य स्थिति मजबुत राखे ।

- समस्या सिर्जना गर्ने हिसक वन्यजन्तुहरुलाई नियन्त्रण र व्यवस्थापन गर्नका लागि Darting सहितको Rapid response team तयार गरि आवश्यकता अनुसार प्रदेशभरि नै परिचालन गर्ने र सो कार्यमा संलग्न कर्मचारीहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- वन्यजन्तु उद्धार केन्द्र सम्म पुग्ने वाटोको स्तरिकरण गरी सहज पहुँच सुनिश्चिता गर्ने ।
- विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रहरुमा पाइने वन्यजन्तुहरुलाई राख्नका लागि उद्धार केन्द्रको १५० हेक्टर क्षेत्र मध्ये सुहाउदो भुगोलमा उचित संरचनाहरु बनाउने ।
- उद्धार केन्द्र भित्र तयार गरिएका यस्ता संरचनाहरुसम्मको पहुँचका लागि आवश्यकता अनुसार फुट ट्रयाक निर्माण गर्ने ।
- वन्यजन्तु प्रदर्शनीको लागि विभिन्न प्रदर्शनी पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।
- आवश्यक सुविधाहरु (पानी, विजुली, इन्टरनेट) को स्तरोन्नती गर्ने ।
- उद्धार केन्द्रमा रहेका विभिन्न वन्यजन्तुहरुको वानीव्यवहार (Behavioral ecology), प्रजनन क्षमता र गुण (Reproductive characteristics) र अन्य विविध क्षेत्रमा सोध र अध्ययन गर्ने ।

तस्विर नं. १९. पचभैया प्राणी उद्यान तथा वन्यजन्तु उद्धार केन्द्र

प्राणी उद्यान व्यवस्थापको लागि तीनवटै सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका प्रतिनिधि तथा प्रदेश सरकार अन्तर्गतका वन, वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, वन निर्देशनालय र डिभिजन वन कार्यालय, कास्की र पोखरा महानगरपालिकाका प्रतिनिधी सम्मिलित एउटा व्यवस्थापन समिति रहेको छ । कुल २७ करोड ५६ लाख लागत रहेको यस आयोजनाबाट कास्की जिल्लामा बसोवास गर्ने नौ लाख मानिस र करिब चार लाख आन्तरिक तथा तीन लाख विदेशी पर्यटकहरू गरी जम्मा १६ लाख मानिसहरूले प्राणी उद्यानबाट लाभ लिन सक्ने अनुमान गरिएको छ । कास्कीमा बसोवास गर्ने तथा यहाँ आउने पर्यटकका संख्याको करिब पाँच प्रतिशत संख्या मात्र (८० हजार प्रतिवर्ष) वर्षेनी प्राणी उद्यान जान अभिप्रेरित गर्न सकिए मात्र पनि प्राणी उद्यान दिगो रूपमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ । पर्यटकबाट न्यूनतम प्रवेश शुल्क रु. १०० को दरले ८० लाख वार्षिक रूपमा शुल्क उठाउन सकिने र उद्धार केन्द्रलाई दिगो रूपमा सञ्चालन गर्न सकिने देखिन्छ । पाँचवर्षका मुख्य मुख्य क्रियाकलाप तथा बजेट रु. (हजारमा) तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२ कस्तुरी मृग पालन तथा प्रजनन कार्यक्रम

नेपाल सरकारले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ संशोधन गर्दै कस्तुरी मृग लगायतका स्तनधारी, चरा प्रजाति र सरिसृपलाई व्यावसायिक पालनका लागि योग्य सूचीमा राखेको छ । वन्यजन्तुको व्यावसायिक पालन सम्बन्धी प्रक्रियाका सम्बन्धमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण नियमावलीले विस्तृतमा व्यवस्था गरेको छ । विश्वमा चीन रसिया र मङ्गोलियामा कस्तुरी मृगको सफल प्रजनन र पालनको अभ्यास भएको पाइन्छ । सन् १९६० देखि चीनमा सुरु भएको कस्तुरी मृगको प्रजनन कार्यक्रमले यस सम्बन्धमा धेरै वैज्ञानिक प्रमाणहरू दर्ज गरेका छन् । जसको सफल प्रयासबाट चीनमा २९४ वटा कस्तुरी मृगबाट २३००० को संख्यामा वृद्धि भएको पाइन्छ । यसरी उत्पादित कस्तुरीको बीनाले ग्रामिण भेगमा रहेको गरिवी न्यूनीकरणमा ठूलो मद्दत पुर्याएको छ । यसका अलावा यस कार्यक्रमले जङ्गली कस्तुरीको संरक्षणमा समेत उल्लेखनीय सहयोग गरेको छ । आर्थिक रूपमा सुनसँग तुलना गरिने बीनाको अधिकतम मूल्य सुनको भन्दा करिब ५ गुणासम्म बढी रहेको भेटिन्छ । नेपालका संरक्षित क्षेत्रमा उल्लेखनीय संख्यामा कस्तुरी मृग पाइएता पनि यसको बीनाको उच्च मूल्यका कारण तस्करहरूले अवैधानिक रूपमा शिकार गर्छन् । एक भाले कस्तुरी मृग प्राप्त गर्न चार वटासम्म कस्तुरीलाई मार्छन् जसले गर्दा अवैधानिक शिकारले कस्तुरी मृगको संख्या दिनानुदिन घट्दै गइरहेको छ । नेपालमा सरकारले संरक्षण गरेका कस्तुरी मृग शिकारीका लागि संरक्षण गरेजस्तो देखिन्छ । बीना यस्तो चिज हो जुन हरेक वर्ष मृगलाई नमारिकन र १० मिनेटको समयभन्दा बढी बाधा नपुन्याइ निकाल्न सकिन्छ । जैविक विविधता संरक्षणका लागि नेपालले विभिन्न किसिमका मोडेलहरू पछ्याइरहेको छ । तसर्थ, संरक्षित कस्तुरी मृगलाई बीउ जनावरको रूपमा प्रयोग गरी प्रजनन र पालन गर्न सकेमा यसले साइटिस सन्धिले प्रदान गरेको संरक्षणका लागि वन्यजन्तुको दिगो उपयोगलाई समेत अनुपालन गर्नमा सहयोग पुर्याउँछ ।

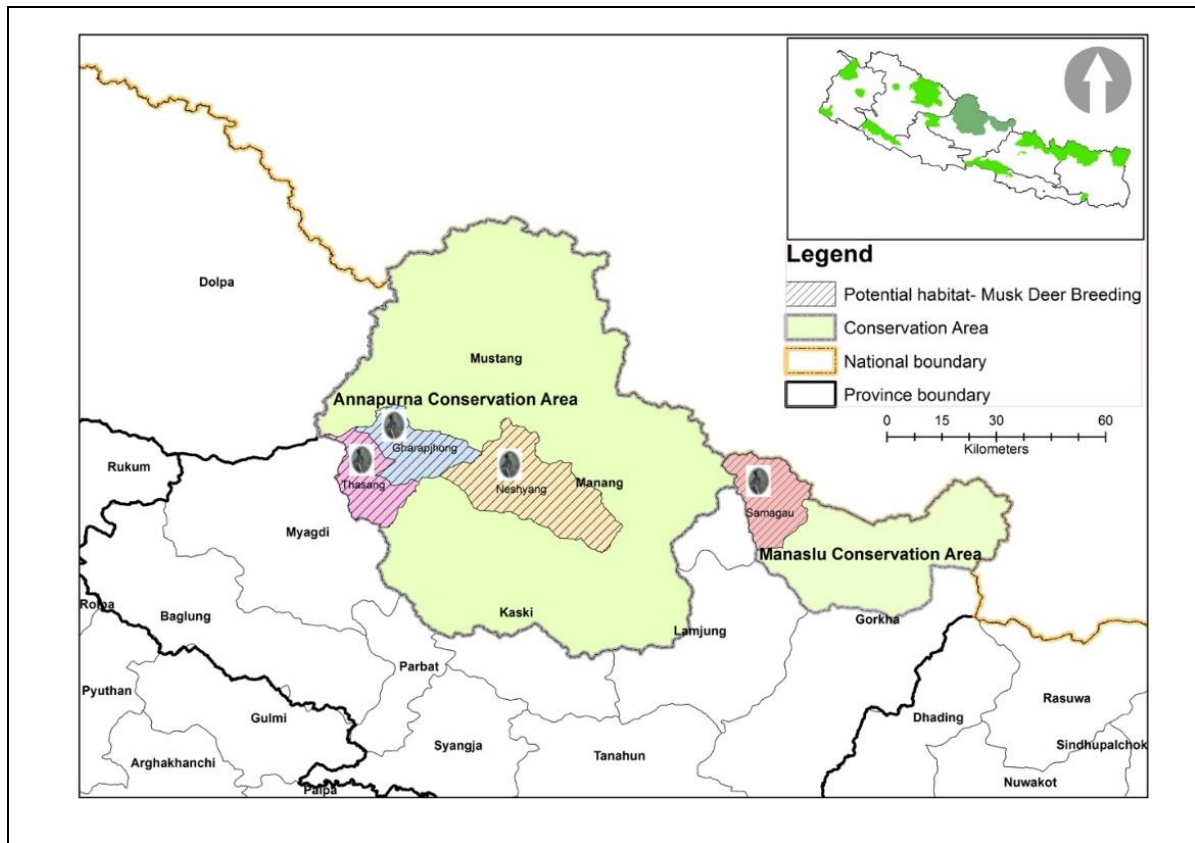
नेपालमा गण्डकी प्रदेशको हिमाली क्षेत्रले कस्तुरी मृगको लागि महत्वपूर्ण स्थलको रूपमा पहिचान पाएको छ । महत्वपूर्ण कुरा त नेपालको अन्नपूर्ण हिमश्रृङ्खला र कालीगण्डकी खोंचले कास्मिरी कस्तुरी मृग र हिमाली कस्तुरी मृगको वितरणलाई छुट्याएको छ । तसर्थ नेपालको मुस्ताङ्गमा कास्मिरी कस्तुरी मृग र मनाङ्गमा हिमाली कस्तुरी मृग पाइन्छन् । परिणामस्वरूप नेपालमा अन्नपूर्ण हिमालभन्दा पश्चिम कास्मिरी कस्तुरी मृग र पूर्वमा हिमाली कस्तुरी मृग पाइन्छ । गण्डकी प्रदेशको मनाङ्ग, कास्की, लमजुङ्ग र गोर्खामा हिमाली कस्तुरी मृग र मुस्ताङ्ग म्याग्दी र उत्तरी बागलुङ्गमा कास्मिरी कस्तुरी मृग भेटिन्छन् । नेपालका मनाङ्ग र मुस्ताङ्ग कस्तुरी मृगको सबैभन्दा अध्ययन गरिएका क्षेत्रहरू पनि हुन् र यी क्षेत्रमा दुवै प्रजाति अभिलेखिकरण भएका छन् । समुद्री सतहदेखि करिब २५०० देखि ४४०० मिटरको उचाइमा कोणधारी तथा चौडापाते वन र झाडी बुट्यान क्षेत्रमा विशेषतः गुराँसको वन, रानीसल्लाको वन, भोजपत्रको वन लगायतका मिश्रित वनमा कस्तुरी मृग पाइन्छ । कानुनी र आर्थिक पक्ष समेतलाई मध्यनजर गर्दै गण्डकी प्रदेश सरकारले प्रदेशमा कस्तुरी मृगको प्रजनन र पालन कार्यक्रमलाई प्रमुख कार्यक्रमको रूपमा अगाडि बढाएको छ । यस कार्यक्रम सरकारद्वारा व्यवस्थापन हुने वा सार्वजनिक निजी साझेदारी मोडेलमा सञ्चालन हुनेछ । जसमा आयोजनाको अपनत्व प्रदेश सरकारसँग रहनेछ भने व्यवस्थापनको जिम्मा प्रदेश सरकार र निजी साझेदारहरूको हुनेछ ।

नेपालमा कस्तुरी मृगलाई साइटिस ऐनको अनुसूची १, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ मा संरक्षित जनावरको सूचीमा सूचीकृत गरेता पनि शिकारले यस प्रजाति लोप हुने अवस्थामा पुग्न थालेको छ । तसर्थ, अहिले कस्तुरी मृग संरक्षित क्षेत्रभित्र मात्र सिमित छन् भने त्यहाँभित्र पनि अवैधानिक शिकारबाट सुरक्षित छैन । कस्तुरी मृगलाई गोप्य रूपमा राखिने पासोमा पारेर शिकार गरेको पाइन्छ । संरक्षित क्षेत्र बाहिर स्थानीय रूपमा लोप भइसकेको यो प्रजाति रारा राष्ट्रिय निकुञ्ज, खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्ज र अपिनम्पा संरक्षित क्षेत्रमा लोपोन्मुख अवस्थामा पुगेको छ । किनकी यो मृगको वासस्थान दुर्गम क्षेत्रको भिरालो जमिनमा हुने र त्यस्तो क्षेत्रमा नियमित गस्ती गर्न सम्भव नभएको हुँदा कस्तुरी मृगलाई जोगाउन गाह्रो भइरहेको छ । गस्तीको क्रममा कस्तुरीले दिसा गर्ने स्थानको नक्साङ्कन र सो स्थान पछ्याउने हो भने कस्तुरी मृगको अनुगमन गर्न सहज हुन्छ । सो स्थान जहाँ भाले र पोथी मृग दुवैले दिसा गर्नका लागि प्रयोग गर्छन् त्यसलाई शिकारीले समेत पछ्याउँछन् र पासो थाप्न प्रयोग गर्छन् जसले बच्चा र बयस्क मृगलाई मार्छ । अप्रिल २०२० मा सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्जमा ६ वटा मृगहरू मृत अवस्थामा फेला परेका थिए जुन पहिचान हुन सकेको छ तर यस्ता धेरैजसो मामिलाहरू अझैपनि अज्ञात नै रहेका छन् ।

कस्तुरीको बीना सबैभन्दा महँगो प्राकृतिक बस्तु हो जुन सुनभन्दा पनि महँगो छ । यसै कारण मानिसहरू कस्तुरी मृगलाई मार्ने गर्छन् । त्यसकारण पछिल्लो समय कस्तुरी मृग जोगाउन धेरै चुनौती छ । यस्तो परिस्थितिमा नेपालले हालसम्म अपनाएका संरक्षणका उपायहरूले भावी पुस्ताका लागि कस्तुरी मृगको अस्तित्व सुनिश्चित नगर्न सक्छन् । विश्वभर वासस्थान संरक्षणका अलावा घरायसी प्रजनन कार्यक्रमले धेरै

जङ्गली प्रजातिको संरक्षणमा सहयोग पुर्याएको छ । नेपालमै पनि यसको सफल उदाहरण घडियाल गोही, गिद्ध र जङ्गली हात्तीको रहेको छ । छिमेकी चीनले पनि संकटापन्न अवस्थामा पुगेको ठूलो पाण्डाको यसै गरी सफलता हासिल गरेको थियो । यस्तै साउथ अफ्रिकाले पनि फार्ममा अफ्रिकी सेतो गैंडाको सफल प्रजनन गराएको थियो । पेरुले समुदायमा आधारित प्रजनन र संरक्षण कार्यक्रमबाट भिकुनालाई लोप हुनबाट जोगाएको थियो । यही कुरालाई मध्यनजर गरेर नेपाल सरकारले ऐनमा नै संशोधन गरी आर्थिक समृद्धी र प्रजाति संरक्षणमा जोड दिएको छ । तुलनात्मक रूपमा सानो आकार (काँधसम्मको उचाइ ५० देखि ७० सेमि र १२ देखि १४ केजी तौल) र लजालु बानीव्यहोरा भएको चारखुट्टे जनावर भएको हुँदा अन्य प्रजातिको तुलनामा घरायसी प्रजननमा सजिलो हुन्छ । हिमाली क्षेत्रमा कस्तुरी मृगको प्रजनन र पालनको सम्भाव्यता देखेर गण्डकी प्रदेश सरकारले कस्तुरी मृग प्रजनन र पालन कार्यक्रम सुरुवात गरेको छ । यो आयोजनालाई सफल बनाउन प्रत्येक प्रजनन केन्द्रमा कम्तीमा २५ वटा कस्तुरी मृगबाट सुरु गरेर २५० वटासम्म अट्ने गरी डिजाइन गरिनेछ । यस कार्यक्रमका उद्देश्यहरू देहाय बमोजिम छन् ।

- नेपालको हिमाली क्षेत्र मध्ये गण्डकी प्रदेशका हिमाली क्षेत्रमा कस्तुरी मृगको प्रजनन र पालन प्रवर्धनका लागि प्रजनन तथा पालन केन्द्र स्थापना गर्ने ।
- विभिन्न संरक्षण र अनुसन्धानमूलक कार्यक्रम मार्फत प्रदेशमा कस्तुरी मृग र सोको प्राकृतिक बासस्थान संरक्षणका लागि संरक्षण तथा अनुसन्धान केन्द्र स्थापना गर्ने ।
- कस्तुरी मृग प्रजनन केन्द्रलाई सिकाइको केन्द्रको रूपमा विकास र प्रवर्धन गर्ने ।

तस्विर नं. २०. गण्डकी प्रदेशमा कस्तुरी मृग प्रजनन र पालनका लागि सम्भाव्य क्षेत्र

यो आयोजना आगामी दश वर्षभित्रमा गण्डकी प्रदेशका मनाङ्ग, मुस्ताङ्ग र गोरखा जिल्लामा कार्यान्वयनमा लगन सकिनेछ । मनाङ्गको नेस्याङ उपत्यका, तल्लो मुस्ताङ्गको थासाङ गाउँपालिका र गोरखाको सामागाँउ कस्तुरी मृग संरक्षण र प्रजननका लागि सम्भाव्य ठाँउ हुन् । वि.सं. २०७८ मा गरिएको सम्भाव्यता अध्ययन र जनसांख्यिक अध्ययनले प्रथम आयोजना परिक्षणका रूपमा २५० वटा कस्तुरी मृग अट्ने गरी मुस्ताङ्गमा गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । बजेटको उपलब्धता अनुसार उक्त आयोजना मनाङ र गोरखामा पनि सुरु हुनेछ । यस आयोजना विभिन्न चरणमा कार्यान्वयन हुनेछ जुन देहाय बमोजिम छ ।

क. प्रारम्भिक चरण

अ. सम्भाव्यता अध्ययन

आ. कस्तुरी मृगको जनसंख्या अनुमान

इ. आयोजनाको मोडालिटी

ख. विकास चरण:

अ. विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयारी

आ. कार्यादलको बैठक

ग. कार्यान्वयन चरण

अ. पूर्वाधार निर्माण

आ. कस्तुरी मृगलाइ समात्रे

इ. प्रजनन केन्द्रको व्यवस्थापन

ई. अनुसन्धान तथा राजस्व संकलन

घ. अनुगमन तथा फलोअप चरण

१. आयोजनाको आसातित उपलब्धी

आयोजनाको प्रारम्भिक चरण आर्थिक वर्ष २०७७।७८ मा सम्पन्न भएको छ । यसबाट गण्डकी प्रदेशमा कस्तुरी मृग प्रजनन तथा पालन कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि सम्भाव्य स्थान पहिचान भएको छ । यो आयोजना सामाजिक रूपमा स्वीकार्य, वातावरणीय हिसाबले दिगो र आर्थिक रूपले संभाव्य देखिन्छ । तथापि यस चरणमा आयोजना व्यवस्थापन मोडेल सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ जसका लागि सार्वजनिक-निजी साझेदारी मोडेल उपयुक्त हुन सक्छ ।

क. सम्भाव्यता अध्ययन

आर्थिक वर्ष २०७७।७८ मा यस सम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन गरिएको थियो जसअनुसार गण्डकी प्रदेशको तल्लो मुस्ताङ्ग, मनाङ्गको नेस्याङ उपत्यका र गोरखाको नुब्री उपत्यका कस्तुरी मृग प्रजनन केन्द्र स्थापना गर्न उपयुक्त पाइएको छ । यी क्षेत्रहरूमा कस्तुरी मृगको उपयुक्त बासस्थान र राम्रो संख्या (२०० भन्दा बढी) रहेको तथ्य पत्ता लागेको छ । हावापानीको हिसाबले सात जिल्लाका २० पालिकाहरू प्रजनन कार्यका लागि उपयुक्त स्थान हुन् । सो क्षेत्रका २३ वटा (मुस्ताङ्गमा १२, मनाङ्गमा ६ र गोरखामा ५) सम्भाव्य स्थानमध्ये अधिकतम ४० हेक्टर वन क्षेत्र भएको मुस्ताङ्गो थासाङ

गाँउपालिका स्थित धुन्चे वन (28°42'48.89"N र 83°40'31.09"E) कास्मिरी कस्तुरी मृगको लागि सबैभन्दा उत्तम स्थानका रूपमा छनौट भएको छ। अर्को १५ हेक्टर भएको मुस्ताङ्को घरपझोड गाँउपालिकास्थित लाम्बुकी वन (28.766941°N र 83.676376°E) पनि वैकल्पिक स्थानको रूपमा सिफारिस गरिएको छ । त्यस्तै मनाङको पिसाङमा रहेको ३५ हेक्टर क्षेत्रफलको तरकाङ वन (28.607841°N र 84.169332°E) हिमाली कस्तुरी मृगको लागि उत्तम स्थानको रूपमा सिफारिस गरिएको छ ।

ख. कस्तुरी मृगको जनसांख्यिक अनुमान

आर्थिक वर्ष २०७७।७८ मा गरिएको अध्ययन अनुसार मुस्ताङ र मनाङमा कस्तुरी मृगको संख्या अनुमान गरिएको थियो जुन तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ११. काश्मिरी कस्तुरी मृगको संख्या र तल्लो मुस्ताङमा संलग्न वासस्थान

स्थान	औसत संख्या	न्यूनतम संख्या	अधिकतम संख्या
थासाङ-कुञ्जो	१६९	८५	२५२
मार्फा-स्याङ	१३५	६८	२०२
जोमसोम-चिमाङ	१४८	७९	२२२
लुब्रा	६७	३४	१०१
शाङ्क्ता	४७	२४	७०
घाँसा-लेते	१२८	६५	१९१
जम्मा	६९४	३५५	१०३८

तालिका नं. १२. हिमाली कस्तुरी मृगको संख्या र मनाङमा भएका वासस्थान

स्थान	औसत संख्या	न्यूनतम संख्या	अधिकतम संख्या
ढिकुरपोखरी-पिसाङ	९०	५५	१२५
घ्यारु	२६	१६	३६
खाङ्गसर-मनाङ-भाखा	१४२	८७	१९७
हुम्डे-साब्जे-गोरो	१४२	८७	१९७
जम्मा	४००	२४५	५५५

ग. आयोजनाको मोडालिटी

यस आयोजनालाई गण्डकी प्रदेश सरकारले एकलै व्यवस्थापन गर्न सक्नेछ । तथापि कस्तुरीको पालनलाई केही अनुभवको समेत आवश्यकता पर्दछ । हालसम्मको विभिन्न छलफलबाट सार्वजनिक-निजी साझेदारी मोडेल नै उत्तम उपायको रूपमा देखिएको छ । नेपाल सरकारका प्रचलित नीति नियमको

परिधिमा रही प्रतिस्पर्धात्मक प्रणालीबाट गण्डकी प्रदेशले एक कम्पनी छनौट समेत गर्न सक्नेछ । जसका लागि साझेदार छनौटका निम्नलिखित आधारहरू तोक्न सक्दछः

- कम्पनीको कस्तुरी मृग पालनको अनुभव
- कम्पनीको लगानीका लागि चाहना
- प्रजनन केन्द्र स्थापना मार्फत ज्ञान हस्तान्तरणको प्रतिबद्धता

ख. विकास चरण: विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन

विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन आयोजनाको विस्तृत रूपरेखा हो । वास्तविक रूपमा यो आयोजनाको एक ब्लुप्रिन्ट हो । सोचलाई यथार्थमा परिणत गर्नका लागि विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन अत्याधिक महत्वपूर्ण छ । आयोजनाको सफलतासँगै उच्चतम प्रतिफल हासिल गर्न सबै तह र तप्काबाट अधिकतम प्रयास हुन आवश्यक छ । यस प्रतिवेदनले आयोजनाको विस्तृत विवरण, अनुभव र आयोजना प्रबर्द्धनका लागि आवश्यक सीप, आयोजनाको लेआउट र डिजाइन, आर्थिक स्रोतको व्यवस्था, बीउ प्राणीको व्यवस्था, सरकारको स्वीकृती, सुरक्षा, बस्तुको बजारीकरण, व्यवस्थापकीय मोडेल र आयोजनाको दिगोपनालाई समेट्नुपर्छ ।

ग. कार्यान्वयन चरण

विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन स्वीकृती पश्चात कार्यान्वयन चरणमा तपसिल बमोजिम का कृषाकलापहरू सञ्चालन हुनेछन्

- प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण
- पूर्वाधार निर्माण
- कस्तुरी मृग समात्रे
- प्रजनन केन्द्रको व्यवस्थापन
- अनुसन्धान तथा राजस्व संकलन

घ. अनुगमन तथा फलोअप चरण

२. कार्यतालिका

तालिका नं. १३. कस्तुरी मृग प्रजनन तथा पालन सम्बन्धी कार्य विवरण

क्र.सं.	आयोजनाको चरण	आर्थिक वर्ष	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय
१	प्रारम्भिक चरण (सम्पन्न)	२०७७।०७८	वन निर्देशनालय	मन्त्रालय
२	विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयारी	२०७८।०७९	प्रदेश मन्त्रालय	वन निर्देशनालय
३	प्रारम्भिक वातावरणीय प्रतिवेदन	२०७८।०७९	वन निर्देशनालय	मन्त्रालय
४	पूर्वाधार निर्माण	२०७९।०८०	वन निर्देशनालय वा डिभिजन वन कार्यालय	भवन आवास कार्यालय
५	कस्तुरी मृग समात्रे	२०८०।०८१	खटाइएको विज्ञ टोली	डि.व.का. र NTNC
६	प्रजनन केन्द्रको व्यवस्थापन	२०८०।०८१	तोकिएको आधिकारिक एकाइ	डि.व.का.
७	अनुसन्धान तथा राजस्व संकलन	२०८१।०८२ देखि	तोकिएको एकाइ	मन्त्रालय
८	अनुगमन र फलोअप	२०७९।०८० देखि	प्रदेश मन्त्रालय र वन निर्देशनालय	

३. अनुमानित लागत

विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन पश्चात मात्र आयोजनको कुल लागत पत्ता लाग्ने भएता पनि हाललाई सम्भाव्यता अध्ययनले अनुमान गरेको लागत तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. १४. अनुमानित लागत विवरण

कृयाकलाप	बजेट रु. हजारमा	कैफियत
विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन	४०,००	व्यवसाय योजना, इन्जिनियरिङ डिजाइन, लागत-लाभ अनुमान
प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण	२०,००	तथ्याङ्क संकलन, प्रतिवेदन लेखन र स्वीकृती
विज्ञका लागि भत्ता र यातायात खर्च	१५,००	कर्मचारी परिचालन
कार्यालय भवन निर्माण	१,५०,००	स्थानीय तहको प्रतिइकाइ दर अनुसार
कर्मचारी आवास र भान्सा निर्माण	५०,००	स्थानीय तहको प्रतिइकाइ दर अनुसार
वन्यजन्तु स्वास्थ्य क्लिनिक निर्माण	२०,००	स्थानीय तहको प्रतिइकाइ दर अनुसार
वन्यजन्तु किचन र खाद्य स्टोर निर्माण	४०,००	स्थानीय तहको प्रतिइकाइ दर अनुसार
कम्पार्टमेन्टको निर्माण	४,५०,००	स्थानीय तहको प्रतिइकाइ दर अनुसार
२६०० मिटर लामो बाहिरी पर्खाल निर्माण	६०,००	स्थानीय तहको प्रतिइकाइ दर अनुसार
कस्तुरी मृग समात्ने	६०,००	स्थानीय तहको प्रतिइकाइ दर अनुसार
५०० मिटर सडक निर्माण र १ किमि सडक स्तरोन्नती	३०,००	स्थानीय तहको प्रतिइकाइ दर अनुसार
२ वटा पिकअप गाडी	९०,००	सार्वजनिक खरिद ऐन अनुसार
९ वर्षका लागि सञ्चालन खर्च (कर्मचारी खर्च, पोषण, बिजुली, क्यामरामा आधारित अनुगमन, सवारी, संरक्षण कार्यालय)	१२,०५,००	आर्थिक ऐन तथा अख्तियारी अनुसार
विविध	२५,००	आवश्यक विविध खर्च
जम्मा रु. हजारमा	२२,५५,००	

४. आशातित उपलब्धी

अ. कस्तुरी मृगको पालन र संरक्षण भई अनुसन्धान तथा राजस्व प्राप्त भएको हुने

आ. कस्तुरीमृग संरक्षण एवं प्रजननमा स्थानीय र विज्ञ गरी ३०० जनाको रोजगारी सिर्जना भएको हुने

इ. नेपालकै एक उदाहरणीय आयोजनाको रूपमा विकास भएको हुने

५. जोखिमहरू

- अ. संघीय सरकारबाट यस आयोजना सञ्चालन गर्न मापदण्ड स्वीकृत गरी प्रदेश सरकारलाई जिम्मेवारी दिइएमा ।
- आ. प्रदेश सरकारबाट यस आयोजनालाई प्रदेशको गौरवको योजनाको रूपमा वार्षिक रूपमा बजेट विनियोजन गरेमा ।
- इ. उपयुक्त व्यवस्थापना गर्ने इकाई छनौट गरि कार्य जिम्मेवारी भएमा ।

४.३ फेवातालको संरक्षण र सौन्दर्यीकरण आयोजना

गण्डकी प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय योजना अनुसार फेवातालको संरक्षण र सौन्दर्यीकरण आयोजनालाई नेपाल सरकारको सहयोगमा सम्पन्न गरिने प्रदेश गौरवको आयोजनाको रूपमा समावेश गरिएको छ । फेवाताल नेपालकै रारापछिको दोस्रो ठूलो र गण्डकी प्रदेशकै सबैभन्दा ठूलो ताल हो । फेवाताल एक अन्तराष्ट्रिय महत्वको सिमसार हो । फेवाताल लगायतका नौ वटा तालहरूको समूह रामसार सूचिमा सूचिकृत छन् । फेवातालले जीवन, जिविकोपार्जन र जैविक विविधतामा ठूलो सहयोग गरेको छ । विशेष गरी यो ताल नेपालको एक महत्वपूर्ण पर्यटकीय क्षेत्र भएको हुँदा स्थानीयहरूको प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित हुनुका साथै कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रमा सहयोग छ । पर्यटक मार्फत नेपाल अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा परिचित र प्रसिद्ध बनेको छ । यद्यपी केही कामहरू अझै पनि भएका छैनन् । वातावरणमैत्री पदमार्ग, फूलको बगैँचा जस्ता आकर्षक संरचनाहरू निर्माण हुन सकेमा फेवातालको थप संरक्षण र सौन्दर्यीकरण भई विदेशी तथा स्वदेशी पर्यटन आकर्षणको केन्द्रको रूपमा स्थापना भएर पर्यटन वृद्धि गरी स्थानीय तथा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा सहयोग पुग्दछ । फेवाताल गण्डकी प्रदेशको पोखरा महानगरपालिका स्थित पोखरा उपत्यकाको दक्षिणी भागमा अवस्थित छ । यो ताल पहिले वैदाम तालको नाममा चिनिन्थियो । यस तालले मुख्यगरी सराङ्कोट र कास्कीकोट जस्ता महत्वपूर्ण पोखराका पर्यटकीय क्षेत्रहरूलाई समेटेको छ । यो नेपालकै सबैभन्दा प्रख्यात र पर्यटकहरू धेरै आउने ताल हो । तालको बीच भागमा मन्दिर ताल बाराही भएको ताल नेपालको एक मात्र ताल हो ।

यस आयोजनाको लक्ष्य फेवातालको संरक्षण र सौन्दर्यीकरण गरी पर्यटकको आगमन बढाउने रहेको छ भने देहाय बमोजिम का उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

- फेवातालको क्षेत्र निर्धारण गर्ने ।
- फेवातालमा मिसिने ढलबाट हुने प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने ।
- ताल तथा ताल जलाधार क्षेत्र संरक्षण र सौन्दर्यीकरण गर्ने ।

आयोजनाको प्रतिफल

- फेवातालको दायाँ बायाँ तालको सीमा क्षेत्र निर्धारण भइ तारवार भएको हुने ।
- फेवातालको पूर्व र पश्चिम दुबैतर्फ उत्तरबाट दरक्षिणतर्फ बग्ने ढल निर्माण भएको हुने

- ढलबाट आएको फोहोर ट्रिटमेन्ट गर्ने पोखरी निर्माण भइ फोहोर प्रशोधन भइ डिस्चार्ज भएको हुने ।
- फेवातालमा मिसिने अँधिखोला र हर्पनखोलाले बगाइ ल्याएको माटो, गिटी, बालुवा रोक्ने करिब चार किलोमिटर लामो चेकड्यामको निर्माण भएको हुने ।
- फेवातालको जलाधार क्षेत्रमा गल्लि नियन्त्रण, माटो क्षयीकरण नियन्त्रण, बृक्षारोपण, पार्कको निर्माण लगायत कार्यले सौन्दर्यकरण भएको हुने ।
- वार्षिक करिब १० लाख विदेशी गरी २० लाख पर्यटकले अवलोकन गर्ने ।
- पर्यटकको आवागमनमा उल्लेख्य बृद्धि भएको हुने ।

आयोजनाका प्रमुख क्रियाकलापहरू

- दुबै किनारामा पार्क निर्माण गर्ने, फूल तथा फलफूलका बिरुवा रोप्ने, विश्राम चौतारीको निर्माण गर्ने ।
- फेवातालको उत्तरमा अँधेरीखोला र हर्पनखोलाले बगाई ल्याएको माटो, गिटी, बालुवा रोक्ने करिब चार किलोमिटर लामो चेकड्यामको निर्माण गर्ने ।
- फेवातालको पूर्व पश्चिम दुबैतर्फ ढल निर्माण गरी फुस्रेखोलाको किनारमा ट्रिटमेन्ट प्लान्ट स्थापना गर्ने र प्रशोधित फोहोर डिस्चार्ज गर्न व्यवस्था गर्ने ।
- फेवातालको जलाधार क्षेत्रमा माटो क्षयीकरण र पहिरोको रोकथाम गरी व्यापक रूपमा फलफूलका बिरुवा रोप्ने ।

तालिका नं. १५. आयोजनाको कुल लागत विवरण

क्र.सं.	क्रियाकलापहरू	इकाई	लक्ष्य	बजेट (रु करोडमा)		कैफियत
				दर	जम्मा	
१.	डिपिआर	प्याकेज	१	३	३	
२.	चेकड्याम निर्माण	प्याकेज	१	६०	६०	
३.	फेवातालको ६५ मिटर भित्रको २०९ रोपनि जग्गा अधिकरण	प्याकेज	१	२०९	२०९	
४.	फेवातालको दुबैतर्फ पामेदेखि फुस्रेखोलासम्म करिब २० किलोमिटर लामो ढल	प्याकेज	१	८०	८०	
५.	ढलबाट निस्लेको फोहोर ट्रिटमेन्ट गर्ने पोखरी निर्माण गरी फोहोरको प्रबन्ध गर्ने	प्याकेज	१	५०	५०	
६.	फेवातालको सम्पूर्ण जलाधार क्षेत्रमा पार्क निर्माण, फलपूलका विरुवा रोपण भू-क्षय नियन्त्रण र सौन्दर्यकरण गर्ने	प्याकेज	१	९०	९०	
	जम्मा				४९२	

आर्थिक तथा वित्तीय विश्लेषण

- पर्यटकको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि भई गण्डकी प्रदेश र नेपालको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदानमा वृद्धि हुने।
- निर्माणको चरणमा करिब ५०० व्यक्तिले रोजगार पाउने।
- फेवातालको संरक्षण र सौन्दर्यकरणले देशी तथा विदेशी पर्यटकको वृद्धि भई यस क्षेत्रमा थप ३००० रोजगारी सिर्जना हुने।
- प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा फेवातालको संरक्षण र सौन्दर्यकरणले प्रदेश अर्थतन्त्रमा वार्षिक रु ५० करोडको थप योगदान गर्ने।

आयोजना कार्यान्वयन हुने क्षेत्र तथा लाभान्वित जनसंख्या

- गण्डकी प्रदेश पोखरा महानगरपालिका वडा नं ६ बैदाम
- गण्डकी प्रदेशका ११ जिल्ला
- गण्डकी प्रदेशका १५-४० वर्षका युवाहरु
- ५ लाख जनसंख्या लाभान्वित हुने ।

जोखिम तथा अनुमान

- फेवातालको सीमा छुट्ट्याइ तारवार गर्ने कार्यमा सबैको सहयोग हुने ।
- जग्गा अधिकरणमा स्थानीय जनताको सहयोग हुने।

तालिका नं. १६. आयोजना कार्यान्वयन कार्यतालिका

क्र स	क्रियाकलाप	बजेट (रु.करोड मा)	समय (वर्ष)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगि निकाय	कैफियत
क	आवश्यक तयारी तथा तालको क्षेत्र निर्धारण					
१	डिपिआर	३	१-४	ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरण/ पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भु-संरक्षण मन्त्रालय	
२	फेवातालको ६५ मिटर भित्रको २०९ रोपनि जग्गा अधिकरण	२०९	३-४	पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भु-संरक्षण मन्त्रालय	
ख	तालमा हुने प्रदुषण नियन्त्रण					

क्र स	क्रियाकलाप	बजेट (रु.करोड मा)	समय (वर्ष)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगि निकाय	कैफियत
१	फेवातालको दुबैतर्फ पामेदेखि फुस्रेखोलासम्म करिव २० किलोमिटर लामो ढल निर्माण गर्ने	८०	३-५	ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरण र पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भु-संरक्षण मन्त्रालय	
२	ढलबाट निस्केको फोहोर ट्रिटमेन्ट गर्ने पोखरी निर्माण गरी फोहोरको प्रबन्ध गर्ने	५०	३-५	ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरण र पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भु-संरक्षण मन्त्रालय	
ग						
१	चेकड्याम निर्माण	६०	१-५	ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरण	वन वातावरण तथा भु-संरक्षण मन्त्रालय	
२	फेवातालको सम्पूर्ण जलाधार क्षेत्रमा पार्क निर्माण, फलपूलका विरुवा रोपण भू-क्षय नियन्त्रण र सौन्दर्यीकरण गर्ने	९०	१-५	ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरण	वन वातावरण तथा भु-संरक्षण मन्त्रालय	

४.४ ताल तथा सिमसार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम

सिमसार एक गतिशील, विविधतायुक्त र उर्वर परिस्थितिकीय प्रणाली हो । सिमसार जैविक, सामाजिक, पर्यावरणीय र आर्थिक हिसावले अति मुल्यवान प्राकृतिक प्रणालीको अंश मानिन्छ । नेपालको ताल तथा सिमसार क्षेत्र पर्यटन क्षेत्रको मेरुदण्ड हो । हाल विश्वभरका पर्यटकहरूमध्ये आधाले सिमसार क्षेत्रको भ्रमण गर्दछन् । विश्वमा हाल हरेक वर्ष २६ करोड ६० लाख मानिसलाई रोजगारी दिईरहेका छन् । सिमसारले दुर्लभ र विभिन्न प्रजातिका जीवजन्तु वनस्पतिहरूलाई वासस्थान प्रदान गरेको छ, पानीको स्रोत संरक्षण गर्नुका साथै यसको बहाव र गुणस्तर कायम गर्छ सिमसार क्षेत्रले सिँचाई, मत्स्यपालन, पर्यापर्यटन, कृषि उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउने लगायत जैविक विविधताको दिगो व्यवस्थापन मार्फत राष्ट्रिय तथा स्थानीय अर्थतन्त्रमा समेत महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ । नेपालमा रहेका ताल तथा सिमसार क्षेत्रको पर्यटन विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ ।

रुपा, बेगनास, कमलपोखरी, गुँदै, खास्टे, न्यूरेनी, मैदी र दिपाङ्ग पोखराका नौ वटा तालहरूको समूह मध्येका तालहरू हुन् जो सन् २०१६ को फेब्रुअरी २ मा रामसार सूचीमा सम्बद्ध गरिएका थिए । त्यसैले यी तालहरू अन्तर्राष्ट्रिय महत्व भएका सिमसारहरू हुन् । पोखरामा विस्तारित सबै क्षेत्रहरू रामसार क्षेत्रका जिम्मेवार नीधि हुन्, जसले विश्वका १० उत्कृष्ट वसन्त याममा भ्रमण गर्ने विदेशी यात्रुका पर्यटकीय गन्तव्यहरू मध्येको तेस्रो शिर्ष विश्व गन्तव्यस्थल भएको पहिचान पनि राख्दछ । (पोखरा)पोखराको यो उत्कृष्ट विश्व छविको हुनुको पछाडि यहाँका तालहरूको भूमिका अत्यन्त अमूल्य र अवर्णनीय छ । पोखराको यो उत्कृष्ट छवि हुनुमा आकारमा साना भए पनि जैविक विविधता, सांस्कृतिक र पर्यटकीय दृष्टिले सानातालहरूको भूमिका ठूलो छ । पोखराका अन्य ताल झैं गण्डकी प्रदेशको भौगोलिक परिदृष्यमा माछापुच्छ्रे हिमाली श्रृङ्खलाका मनोरम उच्च पहाड, वनजङ्गलले ढाकिएका पाखा र मनमोहक उपत्यका र फाँटमा अवस्थित यी साना तालहरूका आ-आफ्नै विशेषता छन् । अझ पोखरा उपत्यकाको पृष्ठपर्दामा ठडिएका हिमाली श्रृङ्खलामा विश्वका सबैभन्दा अग्ला १० हिमाल मध्येको अन्नपूर्ण (पहिलो), धौलागिरी र मनास्लु जस्ता चुचुराहरू छन् जसले तालहरूमा आकर्षण थपेको छ, र साना तालहरूलाई पनि पर्यटकीय गन्तव्यस्थल बनाउने प्रदेश सरकारको चाहनामा थप ऊर्जा प्रदान गरेको छ ।

त्यसैले तालको संरक्षण र विकासको महत्वलाई स्थानीय बासिन्दा र सरोकारवालाहरूले गम्भीरताका साथ मनन गरि हाल व्यवस्थापनमा जुटेका छन्, उनीहरू सहकारी संस्थासँग आबद्ध छन् । सबै तालमा बाँध र निकासद्वारको निर्माण र नियमन गरिएको छ । तालमा माछा पालनको सुरुवात र पानीलाइ सिँचाइमा प्रयोग गरिएको छ । तालमा आन्तरिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने कोशिस पनि गरिएको छ । ताल तथा सिमसार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम प्रदेश गौरवको आयोजनामा समेत परेको हुँदा उक्त आयोजनाहरू समयमा नै सम्पन्न गर्न कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्ययोजना तयार गर्नु अति आवश्यक देखि यो कार्ययोजना तयार गरिएको छ ।

आयोजनाको प्रमुख विशेषताहरू

- नमूना संरक्षण र सौन्दर्यीकरण भएको तालको विकास हुने।
- विदेशी तथा स्वदेशी पर्यटक आकर्षणको केन्द्र बन्ने।
- कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदान बढाउन मद्दत गर्ने।
- पर्यटकको माध्यमबाट नेपाललाई विदेशमा चिनाउन योगदान गर्ने।

आयोजनाको लक्ष्य:

विभिन्न ताल तथा सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र सौन्दर्यीकरण गरी पर्यटकको आगमन बढाउने।

आयोजनाको उद्देश्यहरू

- ताल क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन, पर्यापर्यटन तथा जलपर्यटन प्रवर्द्धन एवं सरोकारवालाहरूको ज्ञान र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।
- ताल तथा ताल जलाधार क्षेत्र संरक्षण र सौन्दर्यीकरण गर्ने।
- ताल र तालको जलाधार क्षेत्रको संरक्षण, पुनस्थापन र प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी जैविक विविधता र वातावरण संरक्षण गर्ने।
- ताल क्षेत्रको नक्सांकन गर्ने, अतिक्रमण हटाउने तथा रोक्ने।
- तालजन्य स्रोतहरूको दिगो तथा तथा बुद्धिमतापूर्ण उपयोग गरी त्यस्ता स्रोतमा आश्रित समुदायको समृद्धिमा टेवा पुर्याउने।

आयोजनाको प्रतिफल

- विभिन्न ताल तथा सिमसार क्षेत्रको दिगो संरक्षणको लागि दिगो संथागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि तथा सुशासन कायम भएको हुने।
- ताल तथा सिमसार क्षेत्रको भएका वस्तु तथा सेवाहरूको संरक्षण, व्यवस्थापन र उपयोग भएको हुने।
- ताल तथा ताल जलाधार क्षेत्रको संरक्षण र सौन्दर्यीकरण भई पर्यटकहरूको संख्यामा बृद्धि हुने।
- सिमसारमा सुचिकृत लेखनाथका तालहरूको सिमांकन तथा नक्सांकन भएको हुने।
- तालहरूको पानीको गुणस्तर कायम र सुधार भएको हुने।
- तालजन्य स्रोतहरूको दिगो तथा तथा बुद्धिमतापूर्ण उपयोग गरी त्यस्ता स्रोतमा आश्रित समुदायको समृद्धिमा बृद्धि भएको हुने।

आयोजनाका प्रमुख क्रियाकलापहरू

- लेखनाथस्थित रामसारमा सुचिकृत ८ तालहरूको संरक्षण तथा विकासको लागि ताल संरक्षण समिति गठन र तिनीहरूको ज्ञान र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।

- सम्पूर्ण तालहरूको डिपिआर तयारी, वातावरणीय अध्ययन गरी स्थान विशेष ताल तथा ताल जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्ययोजना तयार गर्ने ।
- तालहरू तथा ताल जलाधार क्षेत्रहरूमा पहिरो तथा थ्रेश्चिङ्ग नियन्त्रण, कृषिजन्य प्रदुषक नियन्त्रण (पानी तथा गोमूल नियन्त्र बेसिन), शहरी प्रदुषक नियन्त्रण (बगेको पानीलाई कायम गर्ने तथा भण्डारण गर्ने बेसिन), पदमार्ग, चेकड्याम, ताल किनारामा पार्क निर्माण गर्ने, फूल तथा फलफूलका बिरुवा रोप्ने, पर्यटक विश्राम स्थलको निर्माण गर्ने लगायतका संरक्षण र सौन्दर्यकरण गर्ने ।
- ताल क्षेत्रको सिमांकन तथा नक्सांकन गर्ने, अतिक्रमण हटाउने तथा रोक्ने ।
- तालजन्य स्रोतहरूको दिगो तथा बुद्धिमतापूर्ण उपयोग गरी त्यस्ता स्रोतमा आश्रित समुदायको समृद्धिमा टेवा पुर्‍याउने किसिमका आयआर्जन तथा रोजगारी बृद्धि गर्ने गतिविधिहरू संचालन गर्ने ।
- ताल क्षेत्रको दिगो व्यस्थापन, पर्यापर्यटन तथा जलपर्यटन प्रबर्दन एबम सरोकारवालाहरूको ज्ञान र क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

तालिका नं. १७. आयोजनाको कुल लागत विवरण

क्र.सं.	क्रियाकलापहरू	इकाई	लक्ष्य	बजेट (रु लाखमा)		कैफियत
				दर	जम्मा	
१.	स्थानीय ताल समिति गठन र क्षमता अभिवृद्धी कार्यक्रम	प्याकेज	१	१०	१०	
२.	तालहरूको सम्भाव्यता अध्ययन (गेग्रण विशेषता, माछाको संख्या, पानीको रसायनिक गुण, भूक्षयको सर्भेक्षण, फोहोर पानी विस्थापन प्रणाली आदि) डिपीआर तयारी र वातावरण अध्ययन	गोटा	८	५	४०	
३.	ताल तथा ताल जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन कार्ययोजना	गोटा	८	१	८	
४.	बेगनासताल, गुँदै, खास्टे, न्युरेनी, मैदी, दिपांग पाँच तालको वरिपरी वातावरणमैत्री पदमार्ग निर्माण	प्याकेज	१	१५०	१५०	
५.	गुँदै, खास्टे, न्युरेनी, मैदी, दिपांग पाँच तालको वरिपरी ११.६ कि.मि. मा टेवा पर्खाल (भित्री/बाहिरी) को निर्माण	प्याकेज	१	२६०	२६०	
६.	पाँच तालको वरिपरी ११.६ कि.मि. मा आकर्षक सुरक्षा घेराबार (फलामे रेलिड, दुई तर्फ) को निर्माण	प्याकेज	१	१७५	१७५	
७.	तालको तथा ताल जलाधार क्षेत्रमा दिगो फोहोरमैला व्यवस्थापन	प्याकेज	१	१०	१०	
८.	ताल किनारामा पार्क निर्माण गर्ने, फूल तथा फलफूलका बिरुवा रोप्ने, पर्यटक विश्राम स्थलको निर्माण गर्ने लगायतका संरक्षण र सौन्दर्यकरण गर्ने ।	प्याकेज	१	५०	५०	
१०.	मैदी र दिपाङ्ग ताल क्षेत्रमा १२० मि. को आकर्षक २ पूलको निर्माण ।	गोटा	२	१०	२०	

क्र.सं.	क्रियाकलापहरू	इकाई	लक्ष्य	बजेट (रु लाखमा)		कैफियत
				दर	जम्मा	
११.	तालहरू तथा ताल जलाधार क्षेत्रहरूमा पहिरो तथा थेग्रिकरण नियन्त्रण, कृषिजन्य प्रदुषक नियन्त्रण (पानी तथा गोमननियन्त्र बेसिन), शहरी प्रदुषक नियन्त्रण (वगेको पानीलाई कायम गर्ने तथा भण्डारण गर्ने बेसिन),	प्याकेज	१	४००	४००	
१२.	जलस्वास्थ्य मापन उपकरण र विधि सहितको १ स्टेशन संचालन	प्याकेज	१	१००	१००	
१३.	ताल क्षेत्रको सिमांकन तथा नक्सांकन गर्ने र तारबार गर्ने	प्याकेज	१	४०	४०	
१४.	डुङ्गा व्यवसाय संचालन र आय आर्जनमा % योगदान ।	प्याकेज	१	५०	५०	
१५.	मत्स्य पर्यटनबाट प्रतिवर्ष ६३ टन माछा उत्पादन-विक्रि, र आय आर्जनमा % योगदान ।	प्याकेज	१	२७	२७	
१६.	प्रविधियुक्त १ आगन्तुक केन्द्रको निर्माण तथा तालमा जलपर्यटन प्रवर्द्धन	प्याकेज	१	३३	३३	
१७.	कछुवा संरक्षण, पुतली बगैँचा र पंक्षी उद्यान सहितको ३ जैविक विविधता पार्कको निर्माण ।	प्याकेज	१	१६	१६	
	जम्मा				१५६९	

आर्थिक तथा वित्तीय विश्लेषण

- पर्यटकको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि भई गण्डकी प्रदेश र नेपालको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदानमा वृद्धि हुने।
- निर्माणको चरणमा करिब ५०० व्यक्तिले रोजगार पाउने।
- तालहरुकोको संरक्षण र सौन्दर्यकरणले देशी तथा विदेशी पर्यटकको वृद्धि भई यस क्षेत्रमा थप १५०० रोजगारी सिर्जना हुने।
- प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा ताल तथा सिमसारको संरक्षण र सौन्दर्यकरणले प्रदेश अर्थतन्त्रमा थप योगदान गर्ने।

तालिका नं. १८. आयोजना कार्यान्वयन कार्यतालिका

क्र.सं.	प्रतिफल/क्रियाकलापहरु	बजेट (रु लाखमा)	समय (वर्ष)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कैफियत
१.	विभिन्न ताल तथा सिमसार क्षेत्रको दिगो संरक्षणको लागि दिगो संथागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि तथा सुशासन कायम भएको हुने।					
१.१	स्थानीय ताल समिति गठन र क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	१०	२-३	ताल प्राधिकरण,	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, पोखरा महानगरपालिका	
२.	ताल तथा सिमसार क्षेत्रको भएका वस्तु तथा सेवाहरुको संरक्षण, ब्यबस्थापन र उपयोग भएको हुने।					
२.२	तालहरुको सम्भाव्यता अध्ययन (गेग्रण विशेषता, माछाको संख्या, पानीको रसायनिक गुण, भूक्षयको सर्भेक्षण, फोहोर पानी विस्तापन प्रणाली आदि) डिपीआर तयारी र वातावरण अध्ययन	४०	२-३	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
२.३	ताल तथा ताल जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन कार्ययोजना	८	२-३	ताल प्राधिकरण,	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, पोखरा महानगरपालिका	
२.४	गुँदै, खास्टे, न्युरेनी, मैदी, दिपांग पाँच तालको वरिपरी ११.६ कि.मि. मा वातावरणमैत्री पदमार्ग निर्माण	१५०	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	

क्र.सं.	प्रतिफल/क्रियाकलापहरू	बजेट (रु लाखमा)	समय (वर्ष)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कैफियत
२.५	गुँदे, खास्टे, न्युरेनी, मैदी, दिपांग पाँच तालको वरिपरी ११.६ कि.मि. मा टेवा पर्खाल (भित्री/बाहिरी) को निर्माण	२६०	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
२.६	पाँच तालको वरिपरी ११.६ कि.मि. मा आकर्षक सुरक्षा घेराबार (फलामे रेलिड, दुई तर्फ) को निर्माण	१७५	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
३	ताल तथा ताल जलाधार क्षेत्रको संरक्षण र सौन्दर्यकरण भई पर्यटकहरूको संख्यामा बृद्धि हुने ।					
३.१	तालको तथा ताल जलाधार क्षेत्रमा दिगो फोहोरमैला व्यवस्थापन	१०	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
३.२	ताल किनारामा पार्क निर्माण गर्ने, फूल तथा फलफूलका बिरुवा रोप्ने, पर्यटक विश्राम स्थलको निर्माण गर्ने लगायतका संरक्षण र सौन्दर्यकरण गर्ने ।	५०	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
३.३	मैदी र दिपाङ्ग ताल क्षेत्रमा १२० मि. को आकर्षक २ पूलको निर्माण ।	२०	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
३.४	तालहरू तथा ताल जलाधार क्षेत्रहरूमा पहिरो तथा थैग्निकरण नियन्त्रण, कृषिजन्य प्रदुषक नियन्त्रण (पानी तथा गोम्याननियन्त्र बेसिन), शहरी प्रदुषक नियन्त्रण (वगेको पानीलाई कायम गर्ने तथा भण्डारण गर्ने बेसिन),	४००	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
४	तालहरूको पानीको गुणस्तर कायम र सुधार भएको हुने ।					
४.१	जलस्वास्थ्य मापन उपकरण र विधि सहितको १ स्टेशन संचालन	१००	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	

क्र.सं.	प्रतिफल/क्रियाकलापहरू	बजेट (रु लाखमा)	समय (वर्ष)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	कैफियत
५	सिमसारमा सुचिकृत लेखनाथका तालहरूको सिमांकन तथा नक्सांकन भएको हुने					
५.१	ताल क्षेत्रको सिमांकन तथा नक्सांकन गर्ने र तारवार गर्ने	४०	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
६	तालजन्य स्रोतहरूको दिगो तथा तथा बुद्धिमतापूर्ण उपयोग गरी त्यस्ता स्रोतमा आश्रित समुदायको समृद्धिमामा बृद्धि भएको हुने ।					
६.१	डुङ्गा व्यवसाय संचालन र आय आर्जनमा % योगदान ।	५०	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
६.२	मत्स्य पर्यटनबाट प्रतिवर्ष ६३ टन माछा उत्पादन-विक्रि, र आय आर्जनमा % योगदान ।	२७	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
६.३	प्रविधियुक्त १ आगन्तुक केन्द्रको निर्माण तथा तालमा जलपर्यटन प्रवर्द्धन	३३	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
६.४	कछुवा संरक्षण, पुतली बगैँचा र पंक्षी उद्यान सहितको ३ जैविक विविधता पार्कको निर्माण ।	१६	३-५	ताल प्राधिकरण, पोखरा महानगरपालिका	वन वातावरण तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	
	जम्मा	१५६९				

५. वार्षिक प्रगति

५.१ आयोजना/कार्यक्रमको प्रगति विवरण

आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा यस मन्त्रालय र अन्तर्गतका कार्यालयमा वन, वातावरण र भूसंरक्षणसँग सम्बन्धित २१ वटा आयोजना/कार्यक्रमहरू रहेका छन् । सबै जिल्लामा एकै खालका कार्यक्रममा एकरूपता कायम हुन सकोस् र सोको कार्यान्वयनबाट उच्च गुणस्तरका साथ परिमाण प्राप्त होस् भन्ने उद्देश्यले नै योजना तर्जुमा गर्दा यी कार्यक्रमहरू डिजाइन गरी सोही बमोजिम वार्षिक रूपमा योजना तयार गर्न सुरु गरिएको छ । यस आर्थिक वर्षको अवधिमा कार्यान्वयनमा रहेका यस्ता आयोजनाहरू र सोको भौतिक तथा वित्तीय प्रगति देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

तालिका नं. १९. कार्यक्रमगत वार्षिक प्रगति विवरण

क्र. सं.	आयोजना/कार्यक्रमको नाम	भौतिक प्रगति (%)	वित्तीय प्रगति (%)
१	अध्ययन, अनुसन्धान, प्रविधि विकास तथा प्रचारप्रसार	१००	१००
२	कवुलियती वन विकास कार्यक्रम	१००	८७
३	कृषिवन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	१००	९९
४	जडिवुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार खेतिको विकास र विस्तार	९०	९६
५	जलवायु परिवर्तन अनुकूलन/समानुकूलन विकास	१००	८८
६	दिगो भू व्यवस्थापन	१००	९९
७	धार्मिक वन कार्यक्रम	५७	८४
८	नर्सरी र वृक्षारोपण कार्यक्रम	९९	९४
९	निजी वन कार्यक्रम	१००	७२
१०	पन्चासे वन संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन	८९	७७
११	प्रचारप्रसार तथा संरक्षण शिक्षा	९६	९७
१२	पानी तथा गेग्रान व्यवस्थापन	९६	९३
१३	राष्ट्रिय वन विकास तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	९७	९२
१४	वन उद्भम विकास	८६	१००
१५	वन क्षेत्रका चुनौती व्यवस्थापन	१००	९३
१६	विकासका पूर्वाधार संरक्षण	१००	९७
१७	विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन	१००	१००
१८	शहरी वन विकास कार्यक्रम	८५	७८
१९	साझेदारी वन विकास कार्यक्रम	५०	१००
२०	सामुदायिक परिचालन, क्षमता विकास तथा जिविकोपार्जन सुधार	१००	१००
२१	सामुदायिक वन विकास कार्यक्रम	१००	९२

५.२ कृयाकलापको विवरण

आर्थिक वर्ष २०७८।७९ मा यस निर्देशनालय र अन्तर्गतका कार्यालयमा वन, वातावरण र भूसंरक्षणसँग सम्बन्धित ३४८ वटा कृयाकलापहरू रहेका छन् । सबै जिल्लामा एकै खालका क्रियाकलापमा एकरूपता कायम हुन सकोस् र सोको कार्यान्वयनबाट उच्च गुणस्तरका साथ परिमाण प्राप्त होस् भन्ने उद्देश्यले नै योजना तर्जुमा गर्दा यी क्रियाकलापहरू डिजाइन गरी सोही बमोजिम वार्षिक रूपमा योजना तयार गर्न सुरु गरिएको हो । यी क्रियाकलापहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

तालिका नं. २०. कृयाकलापको विवरण

• विर्गा पहिरो नियन्त्रण कालिगण्डकी गा.पा
• CBAPU संस्थागत सुदृढीकरण तथा सहयोग
• अग्नी नियन्त्रण सम्बन्धी सामाग्री, उपकरण तथा सामान खरिद एवं वितरण
• अतिक्रमण तथा चोरी निकासी नियन्त्रणका लागि गस्ती परिचालन
• अदालतवाट वकपत्रको लागि बोलावट हुँदाको लागि भत्ता
• अमर सिंह सहिद पार्क निर्माण, भानु न.पा. ६ तनहु
• अल्लो पुवा प्रवदन तथा उद्यम विकास सहयोग कार्यक्रम, लेस्पार प्रगतिशिल अल्लो समूह र देवी देउराली अल्लो समुह क्याड
• असल अभ्यास कार्यक्रमको भिडियो डकुमेन्ट्री निर्माण
• आँधीखोला भुन्टेरह तटबन्ध, पुतलीवजार न.पा. १, स्याङजा
• आकस्मिक पहिरो तथा जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण
• आन्तरिक तथा महालेखापरीक्षकबाट औल्याइएका वेरुजु फर्छ्यौट तथा सम्परिक्षण सहजिकारणको लागि गोष्ठी
• आपुँखोला नियन्त्रण रुपा ५, कास्की
• आहाले गाउँको कुवा मर्मत तथा टंकी निर्माण दुधपोखरी गा.पा. लमजुङ
• इदिखोला नदि नियन्त्रण (ठूलाखोरदेखि कान पकुवासम्म) माछापुच्छ्रे गापा ६ कास्की
• उच्च प्रविधि युक्त (हाइ टेक) नर्सरी निर्माण, मर्मत तथा संचालन
• उत्कृष्ट सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह पुरस्कार
• उपभोक्ता समूहलाई वन व्यवस्थापन औजार सहयोग
• उपभोक्ता समूहलाई वन व्यवस्थापन औजार सहयोग
• उपल्लो कसेरी कुलो लकाड खोला ठाडोखोला पहिरो नियन्त्रण, पालुडटार ६, गोरखा
• उपल्लो बोझा दोभान तटबन्ध, तोमान खोला, बागलुङ
• एक क्लष्टर एक उत्पादन: अमृसो, भूईकटहर, अलैची, बांस तथा अन्य गैह्र काष्ठ वन पैदावार
• एक क्लस्टर-एक उत्पादन (भुईघाँस, डाले घाँस, वनजन्य फलफूल रोपण-प्याकेज सहयोग)
• एक सामुदायिक वन एक पोखरी निर्माण
• ओझागाउँ सिचाई पोखरी निर्माण मादी १२, कास्की
• कटुवाघैया बाँसभित्ता डाडाँ खानेपानी संरक्षण, कालीगण्डकी गा.पा ३, स्याङजा
• कदमखोला तटबन्ध, फूलबारी तटबन्ध र ढाड खहरेखोला तटबन्ध, राईनस न.पा. ६, लमजुङ

• कमेरे ऐतिहासिक पोखरी संरक्षण, आधींखोला गा.पा ४, कमेरे, स्याङ्जा
• कमेरे पहिरो रोक्ने तारजाली र ग्याबिन राख्ने बेलबोट बेनि १
• कबुलियती वनको प्रभावकारीता तथा सम्भाव्यता अध्ययन
• कबुलियती वन कार्य योजना नविकरण
• कबुलियती वन समुह संस्थागत सुदृढिकरण
• कबुलियती वन समुहमा सुपरिवेक्षण प्राविधिक सहयोग (रेन्जर)
• कबुलियती वन समूह गठन र कार्य योजना तयारी र जीविकोपार्जन सुधार योजना समेत)
• कबुलियती वनको अनुगमन तथा निरीक्षण
• कबुलियती वनको कार्यक्रम समन्वय कार्यदल बैठक (जिल्ला)
• कबुलियती वनमा जीविकोपार्जन सुधार कार्यक्रम (एक कलष्टर एक उत्पादन, जीविकोपार्जन योजना कार्यान्वयन सहयोग अनुदान, फलफूलको विरुवा खरिद तथा अन्य)
• कबुलियती वनमा सामाजिक परिचालन सेवा
• कबुलियती वन प्रवर्द्धन कार्यक्रम (वन व्यवस्थापन स्थलगत अभ्यास, नेतृत्व विकास/ अभिलेख तथा लेखा व्यवस्थापन तालिम)
• कस्तुरी मृग पालन तथा प्रजनन सम्बन्धी संरचनाको डी. पि. आर. तयारी
• काउरेको पहिरो नियन्त्रण तथा रोकथाम फनपा ३.
• काउलेपौवा खानेपानी मुहान संरक्षण, भीमसेनथापा २, गोरखा
• काठमा आधारित उद्योग स्थापना तथा स्तरोन्नती र प्रविधि हस्तान्तरण
• काफलबोट ठाँटीस्वाँरा बस्ती संरक्षण, दुर्लुङ, पर्वत
• कार्ययोजना तयारी र दर्ता तथा पुनरावलोकन
• कार्यालय परिसर भित्र उद्धान निर्माण
• कालिका मन्दिर हरित पदमार्ग निर्माण, विरुवा २, स्याङ्जा
• कालिगण्डकी तटबन्धनमा वृक्षारोपण घरपझोड ४ मुस्ताङ
• कालीगण्डकी केलादीघाट देखि तेवानास क्षेत्र वृहत रुखकटहर रोपण र व्यवस्थापन कार्यक्रम, चापाकोट गा.पा., स्याङ्जा (कम्तिमा २० हजार गोटा रुख कटहर बेर्ना)
• कालीमाटी उलीकांड पहिरो नियन्त्रण, काठेखोला गा.पा.४, बागलुङ
• कुँडुलेफाट भू संरक्षण कार्यक्रम, आबुँखैरेनी ३, तनहुँ
• कुर्गा देखि देवीस्थान भगवती मन्दिरसम्म भू-संरक्षण मैत्री पैदल मार्ग निर्माण कार्यक्रम, फलेवास न.पा. १०, पर्वत
• कुलाको चौर देखि बिउदि खोला हुँदै बतासे सम्मको भू संरक्षण मैत्री पदमार्ग, पुतलीबजार ५, टारी स्याङ्जा
• कृषि वन प्रवर्द्धन तथा विकास कार्यक्रम
• केदाली साखर तटबन्ध चापाकोट ६ स्यांगजा
• केरमटार फेदीको बजार छेउमा हरित पार्क निर्माण, बाँदी काली २ नवलपरासी बर्दघाट सुस्ता पुर्व
• केवरेफाट देखि दुईघरे पिपलडाडा हुँदै माजपाटा भूसंरक्षणमैत्री पदमार्ग अर्जुनचौपारी स्याङ्जा
• कैयाचौर हरियाली पर्यापर्यटन कार्यक्रम, वागलुङ न.पा. १४, वागलुङ

• कोइराले पाखाघर पहिरो नियन्त्रण, कुश्मा ११, पर्वत
• खगी तल्लो गाँउदेखि सालीटारसम्म पैदलमार्ग, शहिद लखन गापा, गोरखा
• खरदारचोक देखि बाउसेचौर सडक खण्ड अन्तर्गत ठुलोपँधेरामा पहिरो नियन्त्रण बाग्लुङ नपा १२
• खानेपानी आयोजना पचभैया, पोखरा ३१, कास्की
• खार खोल तातोपानी कुण्ड निर्माण तथा संरक्षण पा.न.पा १
• खिउँवराह ताल संरक्षण, ताराखोला ३, बागलुङ
• खिरखाने च्यूघरा पहिरो नियन्त्रण कुश्मा ३
• खेर गैरहेको तथा अर्धबाझो जग्गामा कृषि वन बिकास सहयोग
• खोरिया पानी पहिरो नियन्त्रण, कुश्मा न.पा. १२, पर्वत
• खोरिया पानी मोटर बाटो तटबन्ध, कुश्मा न.पा. ३, पर्वत
• खोलाकिनार संरक्षण कालिगण्डकी नदी कुस्मा न.पा२, पर्वत
• गण्डकी प्रदेश भित्र हुने वन उत्पादनको माग र आपूर्तिबारे अध्ययन अनुसन्धान
• गण्डकी प्रदेशमा अवस्थित हुने जम्मा कार्बन उत्सर्जन तथा संचितिकरणको आकलन सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान
• गण्डकी प्रदेशमा पाइने मुख्य पाँच मिचाहा प्रजातिहरुको अवस्था, वितरण तथा प्रभावबारे अध्ययन अनुसन्धान
• गत वर्षका विरुवाहरुको संभार तथा व्यवस्थापन
• गराडदी खुशिलो टोल पहिरो नियन्त्रण ग.न.पा २, स्याङजा
• गलेश्वर बजारदेखि पिप्लेसम्म पहिरो रोकथामको लागि डिपिआर तयारी
• गल्छी / पहिरो, उपचार तथा खोला किनार तटबन्धका लागि गेवियन जाली खरिद कार्यक्रम
• गल्छी तथा पहिरो नियन्त्रण, वालिङ १४, काहुले, स्याङजा
• गल्याङ खोलाखर्क सडक पाखा एकिकृत संरक्षण, गल्याङ न.पा ४, स्याङजा
• गल्याङ न.पा ७ पडकाड थुम्की पहिरो नियन्त्रण
• गल्याङ बहुमुखी क्याम्पस हरित पार्क निर्माण, गल्याङ ३, स्याङजा
• गावु शहिद पार्क निर्माण, विरुवा २, स्याङजा
• गैँडाताल संरक्षण कावासोती ८
• घडसुर फुडौरीदेखत चाइनाघाट खुदीटार पहिरो नियन्त्रण, गण्डकी गा.पा, गोरखा
• घतानचोक देखि जानुन खर्क जाने बाटो बस्ती संरक्षण पहिरो नियन्त्रण कार्यक्रम, बेनी न.पा. ८, म्याग्दी
• घार्मी पहिरो नियन्त्रण (घट्टेडाँडा देखि राम्चेसम्मको बाटो), पोखरा म.न.पा. १९, १९, कास्की
• घार्मीखोला अर्मलाबोट मार्ग पहिरो नियन्त्रण, पोखरा म.न.पा. १६, कास्की
• घुमाउरी ताल स्तरोन्नती र बाल उद्यान निर्माण देवचुली ९, नवलपुर
• घोरल संरक्षण कार्यक्रम (वासस्थान व्यवस्थापन)
• घ्याप्रिडगाउँ माथिल्लो वारी पहिरो नियन्त्रण, गण्डकी गा.पा. २, गोरखा
• चक्ला वन कार्य योजना तयारी र परिमार्जन
• चक्ला वन संरक्षण कार्यक्रम (वन डढेलो नियन्त्रण, अग्नी रेखा निर्माण एवं मर्मत, बारबन्देज र

गस्ती परिचालन)
• चिल्ड्रेन पार्क तथा हरियाली निर्माण पोखरा म.न.पा.५
• चिल्ड्रेन पार्क मध्यबिन्दु नपा १ पतवारी
• चेपेनदी नियन्त्रण तथा तार्कुबोटे महोरिया खहरे खोला राइनस न.पा. लमजुङग
• चोरी शिकारी रोकथाम तथा नियन्त्रण कार्यक्रम (WCCB समन्वय बैठक, RRT/CBAPU परिचालन)
• चौराको विरुवा पहिरो नियन्त्रण, माछापुच्छ्रे गा.पा. ७, शान्तिटोल, कास्की
• छापकोलपाटा रातडाँडा साइखर्क पहिरो नियन्त्रण, चापाकोट १०, स्याङ्गजा
• छोरेपाटन शान्ति स्तुपा भू-संरक्षण मैत्री पैदल मार्ग निर्माण, पोखरा २२, छोरेपाटन, कास्की
• जडिबुटी खेती प्रवर्द्धन
• जडिबुटी प्रशोधन, उद्योग स्थापना तथा स्तरउन्नतिको लागि औजार तथा प्रविधि हस्तान्तरण
• जडिबुटी/ गैर काष्ठ वन पैदावार विरुवा उत्पादन
• जनमिलिसिया जैविक विविधता साइकल मार्ग पर्यापर्यटन पर्वर्धन कार्यक्रम, विरुवा गा.पा., स्याङ्गजा
• जिल्लास्तरीय पञ्चवर्षीय वन व्यवस्थापन कार्ययोजना तयारी तथा स्विकृती
• जिविकोपार्जन सुधार कार्ययोजना कार्यान्वयन सहयोग अनुदान (क.व.)
• जैमिनिघाट जाने मोटरबाटोदेखि प्रहरी चौकी हुँदै चित्रेली डाडाँसम्म पदमार्ग निर्माण जैमिनि १ बाग्लुङ
• जैविक मार्ग तथा वन संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन कार्यक्रम
• जैसरा झाडी कुलो सिंचाइ आयोजना, गल्यांग ४ स्यांगजा
• जोखिममा रहेको दलितबस्ती संरक्षणका लागि गल्छी पहिरो नियन्त्रण कार्यक्रम, खानिगाँउ, पर्वत
• जोखिमयुक्त रुखको व्यवस्थापन
• झारकुलो (हरदास खोलाबाट कोलाको चौतारी हुँदै कचुरानी सम्म), मर्मत तथा संरक्षण, पुतलीबजार -११, स्याङ्गजा
• झिंगनपानी साउनेपानी मूल संरक्षण, सिरान्चोक गा.पा. ५, गोरखा
• झिलताल निर्माण अत्रौली बुलिङ्गटार
• झौरी डाँडा कोदीखोला बाढी पहिरो नियन्त्रण पोखरा १७ कास्की
• टाँडखोला किनार नियन्त्रण, विनयी त्रिवेणी गा.पा. १, नवलपुर
• टुसा खेती तथा प्रवर्द्धन सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान
• ठुलीपोखरी पार्क पोखरा म न पा ३१ कास्की
• ठूलो पोखरी संरक्षण, पोखरा अर्चले, कास्की
• डा. हर्क गुरुङ स्मृति हरित पार्क निर्माण, मसुर्याङ्दी ७
• डाँडाको झाँक्रीथान क्षेत्रको संरक्षण तथा भू संरक्षण मैत्री पैदल मार्ग निर्माण, राइनास -३, रेग्मीडाँडा
• डाँडाखेत हरित पार्क निर्माण, गल्कोट ४, बाग्लुङ
• डाँडाटोल पहिरो नियन्त्रण आँवुखैरेनी गा.पा ३, तनहुँ
• डि.व.का. नर्सरी बाट वृक्षरोपण स्थल सम्म विरुवा ढुवानी
• डिभिजन स्तरिय वार्षिक योजना तर्जुमा गाेष्ठी

• डौवाफाँट अन्तरगत बाउन्नखेत संरक्षण तथा नदि नियन्त्रण योजना वालिङ्ग ११
• ढवाह ताल निर्माण वडा नं. ८ गैडाकोट
• ढलापडा, बेबारिसे तथा बरामदी काठ संकलन
• ढाँडको खेत कुलो तथा मुहान मर्मत एवं संरक्षण अर्जुनचौपारी गाप २ स्याङ्जा
• तथ्यांक व्यवस्थापन, विश्लेषण, र मोडलिङ्ग सम्बन्धि आर प्रोग्रामिङ्ग तालिम
• तम्सरिया बरुवा कृषि सिंचाई कुलो मर्मत मध्यविन्दु नपा
• तल्लो गैरो पहिरो नियन्त्रण, चिलने खोला पारि, कुस्मा १०, पर्वत
• तल्लोथर बस्ती देखि तलको पहिरो नियन्त्रण एवं रोकथाम, काठेखोला १, बागलुङ
• ताकुकोट वस्ती संरक्षण तथा पहिरो नियन्त्रण, वारपाक सुलिकोट ६
• ताप्के खानेपानी मुहान संरक्षण वालिङ्ग ७, स्याङ्जा
• तामेकोट हरित पार्क निर्माण, गल्याङ्ग ५, स्याङ्जा
• तारवार सहितको वृक्षारोपण
• तिलडाँडा नगर उद्यान निर्माण, पुतलीबजार ३, स्याङ्जा
• तोरेन प्रा.वि पहिरो संरक्षण शहिद लखन गा.पा ५, गोरखा
• थुमगाउँ बस्ती पहिरो नियन्त्रण, अजिरकोट १, गोरखा
• दमुवा खोला कटान नियन्त्रण जलजला ८
• दराक भोटेखोला पहिरो नियन्त्रण, मोदी गा.पा.६, पर्वत
• दानाक्यू खोला किनार तटबन्ध, नासो ९, मनाङ
• दाहसंस्कारका लागि घाटमा दाउरा व्यवस्थापन तथा सहजीकरण
• दुर संवेदन तथा भौगोलिक सूचना प्रणाली तालिम
• देउराली रामदी भु संरक्षणमैत्री पदमार्ग रुपा ५, कास्की
• देब्रेस्वारा महाप्रभुथान सडक पहिरो नियन्त्रण,पोखरा १३, कास्की
• धार्मिक वन संरक्षण, व्यवस्थापन सहयोग
• धार्मिक वन समुह गठन तथा वन हस्तान्तरण
• धार्मिक वनको कार्ययोजना तयारी र दर्ता तथा पुनरावलोकन
• धार्मिक वनको कार्ययोजना तयारी र हस्तान्तरण
• धौलागिरी मार्ग खोल्सी नियन्त्रण, पोखरा म.न.पा. १५, कास्की
• धौलागिरी संरक्षण क्षेत्र घोषणाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन
• नयाँ नर्सरी निर्माण
• नर्सरी मर्मत संभार तथा स्तरोन्नती
• नर्सरी विरुवा उत्पादन तथा वितरण
• नर्सरीमा स्टक रहेका पुराना विरुवाको संरक्षण तथा रेखदेख
• नवलखेत भूसंरक्षण कार्यक्रम, आँधिखोला २, स्याङ्जा
• नाउडाँडा वस्ती संरक्षण तथा पहिरो नियन्त्रण अन्नपूर्ण १
• नाटेगैरा पहिरो नियन्त्रण पैयु १ पर्वत
• नासो ४ घेलाङ्गचोक गाउँ वस्ती संरक्षण मनाङ

• निजी जग्गामा जडिवुटि रोपणको लागि कृषक/ उद्धमीलाई सहयोग
• निजी नर्सरी स्थापनाका लागि अनुदान/विरुवा उत्पादन अनुदान
• निव खानेपानी कुवा मर्मत संभार, पालुडटार न.पा. ७, गोरखा
• नुवाकोट चण्डीस्थान पर्यापर्यवरण पार्क बागलुङ न पा अमलाचौर बागलुङ
• नेपाल पार्क कुस्मा न.पा. ४ पाखाथर पर्वत
• नेपाल पार्कमा पर्यापर्यटन प्रवर्धन सम्बन्धी संरचना निर्माण कुनपा ४
• पचभैया प्राणी उद्यान विकास तथा वन्यजन्तु उद्धार केन्द्र सचालन
• पचभैया प्राणी उद्यान विकास तथा वन्यजन्तु उद्धार केन्द्रमा पूर्वाधार निर्माण
• पचभैया वन्यजन्त उद्धार केन्द्र व्यवस्थापन खर्च (आहारा, स्वास्थ्य उपचार, केयर टेकिङ्ग, व्यवस्थापन)
• पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्र संस्थागत सुदृढिकरण (रेञ्जर र जिल्ला सुपरभाइजर र का.स. समेत)
• पञ्चासे वन क्षेत्रमा प्रचार प्रसार रेडियो एफ एम र पत्रपत्रिका समेत
• पञ्चासे वन क्षेत्रमा होर्डिङ्ग बोर्ड र साइन बोर्ड निर्माण
• पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्र कार्यक्रम कार्यान्वयन र अनुगमन
• पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्र कार्यालय व्यवस्थापन
• पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्रका सा.व.को स्थलगत अभ्यास सहयोग
• पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्रको डिजिटल सिमांकन र डिजटाइजेशन
• पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्रमा धार्मिक,सास्कृतिक कार्यक्रम प्रवर्धन
• पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्रमा वन डढेलो रोकथाम तथा नियन्त्रण
• पदमार्ग निर्माण तथा अग्नी नियन्त्रण रेखा निर्माण, पुतलीबजार न.पा ५, टारी गाउँ
• पधेरा चापटारी गुम्बा मेथलांग पदमार्ग कास्की
• पारिजात पार्क निर्माण गैडाकोट न.पा. वार्ड नं. ६ नवलपरासी बर्दघाट सुस्ता पुर्व
• पुर्नभरणका लागि पोखरी निर्माण
• पूर्णामृत भवानी मा.वि. हरित पार्क निर्माण, वालिङ २, स्याङ्जा
• पूर्व पश्चिम राजमार्गको दायाँ बायाँकाे वन क्षेत्र सरसफाई र सौन्दर्यीकरण
• पेलकाचौर इनार संरक्षण, पुतलीबजार न.पा १२, स्याङजा
• पौवापँधेरा पानी स्रोत संरक्षण तथा व्यवस्थापन, भिमसेन थापा गा.पा. ६, गोरखा
• प्यार्जुङ कोके गाउ दलितवस्ती तटबन्ध, राईनस न.पा., लमजुङ
• प्रगति समिक्षा र योजना तर्जुमा गोष्ठी
• प्रचार प्रशार सामाग्री उत्पादन वितरण
• फलफुल विरुवा खरिद र वितरण
• फलफूल विरुवा उत्पादन, वृक्षारोपण
• फिल्ड स्तरका वन कर्मचारी र नेपाल प्रहरीका कर्मचारीलाई वन्यजन्तु र तिनका आखेटोपहार पहिचान तथा वन तथा वन्यजन्तु सम्बन्धी पुनर्ताजगी तालिम
• फेवातालको सिमाङ्कन गरिएको क्षेत्रमा सिमाना खम्बा (पोल) राख्ने कार्य
• बगालेगाउँ वडवडे खोल्सी वस्ती संरक्षण, भीमसेनथापा गा.पा. १, गोरखा

• बरबोटे खोल्सी नियन्त्रण पक्कि नाला ब्यास ५
• वस्ती संरक्षणका लागि (दुइकुलाको मुहान-कैलाशटोल) नहरकुलो मर्मत तथा तारबार, पोखरा १४, कैलाशटोललाई
• बहुवर्षिय नर्सरी स्थापना
• बहुवर्षिय विरुवा उत्पादन तथा वितरण
• बहुवर्षिय विरुवाको हेर विचार र रेखदेख
• बहुवर्षीय/ अन्य विरुवाको हेरविचार र रेखदेख
• बाँस को क्लम तयारी तथा वितरण
• बागपूर - चण्डीस्थान भू संरक्षण मैत्री पदमार्ग- पुतलीबजार -७ स्याङ्जा
• बाढुंगेखेत सिँचाई कुलो संरक्षण (डिही छापाटारी सिँचाई कुलो नजिक) आँधिखोला ६ स्याङ्जा
• बिकास र वातावरण बीच समन्वय गर्न स्थानिय तहसँग समन्वय
• बुढीगण्डकी पहिरो नियन्त्रण, चुमनुव्री गा.पा., गोरखा
• बेनी न.पा. ८ काउलेगौडा पहिरो नियन्त्रण
• बोक्सेटार कूलो मर्मत, भानु न.पा. ११, मानेचौका, तनहुँ
• भगत सर्वजित पार्क तथा उद्यान निर्माण गल्कोट
• भारकोट स्तुपा र वस्ती संरक्षण, पु.ब.न.पा. ७ स्याङ्जा
• भिमडाँडा पहिरो नियन्त्रण, बरेड गा.पा. १, बागलुङ
• भिरमुनी - बायडुङ्गा - बाटुले भूसंरक्षण मैत्री पैदलमार्ग अर्जुनचौपारी स्याङ्जा
• भिरमुनी बाहुनाँखेत मज्जुवा कुलो एवं मुहान मर्मत तथा संरक्षण अर्जुनचौपारी गाप २ स्याङ्जा
• भुइँभुइँखोला पहिरो नियन्त्रण, रिषिङ गा.पा ४, तनहुँ
• भुषालथोक सहिद पोखरी संरक्षण कार्यक्रम, वालिङ न.पा. ९, स्याङ्जा
• भू संरक्षण का लागी ग्यावीयन तार जाली खरिद तथा वितरण
• भू क्षय नियन्त्रण, जनजागृति मा.वि हरिनाश ४ स्याङ्जा
• भू संरक्षण को लागि सिफारिस गरीएका प्रजातिको विरुवा उत्पादन
• भू संरक्षण, जलाधार व्यवस्थापन र प्राकृतिक प्रकोप नियन्त्रण सम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन, मूल्यांकन र प्रतिबेदन तयारी
• मज्जुवा पार्क निर्माण, गैँडाकोट २, नवलपरासी (पुर्व)
• मज्जुवा- भिरमुनी- आरकुन- खाल्टे हुँदै लामडाँडा भूसंरक्षण मैत्री पदमार्ग अर्जुनचौपारी स्याङ्जा
• मदन भण्डारी स्मृती पार्क , बागलुङ न.पा. १
• मनसाङ्गकोट बगैँचा एंव पार्क निर्माण, वालिङ ८, स्याङ्जा
• मन्दिर संरक्षणका लागि भू संरक्षण मैत्री कार्याक्रम, बराहमन्दिर, कुश्मा न.पा ९, भिन्नावारी कटुवाचौपारी, पर्वत
• महालक्ष्मी मा.वि पहिरो नियन्त्रण, गोरखा न.पा २, कोखे, गोरखा
• महेन्द्र मा.वि पहिरो नियन्त्रण, माछापुछ्रे गा.पा ४, लाहाचोक, कास्की
• माझको मुल वनभोज स्थल भू संरक्षणमैत्री पदमार्ग निर्माण, पोखरा २६, कास्की
• मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापन तथा वन्यजन्तु उद्यार

• मानव वन्यजन्तु द्वन्द्वको अवस्था, वितरण, प्रकृति, स्तर र समाधान सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान
• मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापन
• मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापन तथा वन्य जन्तु उद्धार
• मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापन तथा वन्यजन्तु उद्धार
• मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व, वन्यजन्तु उद्धार, वन्यजन्तु संरक्षण सम्बन्धी कार्यको अनुगमन, मुल्यांकन र प्रतिवेदन तयारी
• मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व न्यूनीकरण (मेस जाली), देवचुली १६-१७
• मानव छापगाउँ पहिरो नियन्त्रण, आरुघाट २, गोरखा
• मिर्मी बहुमुखी क्याम्पस संरक्षण टेवा पर्खाल निर्माण, कालीगण्डकी, स्याङ्जा
• मिलिनियम ट्रेक भू संरक्षणमैत्री पदमार्ग निर्माण, स्याङ्जा
• मुलाबारी कूलो तथा वस्ती पहिरो संरक्षण, पुतलीवजार न.पा. ९, स्याङ्जा
• मेथलाङ पहिरो नियन्त्रण पोखरा म.न.पा १८, कास्की
• म्याग्दीखोला किनार तटबन्ध, मंगला गा.पा.५, हाँडेभिर, म्याग्दी
• म्याङ खोला टारीखेत तटबन्ध कार्यक्रम, विरुवा गा.पा ५., स्याङ्जा
• राउण्ड फेवाताल पदमार्ग, निर्माण तथा फेवा ताल सौन्दर्यिकरण, कास्की
• राउण्ड बेगनासताल पदमार्ग निर्माण
• राङभाङ डाँडा पोखरी मर्मत, विरुवा, स्याङ्जा
• रानीपोखरी मर्मत सुधार, भिरकोट, स्याङ्जा
• रुपा विश्वशान्ति उद्यान पार्क रुपा गा पा ५ कास्की
• ललेंग पहिरो नियन्त्रण, गल्यांग ३ स्यांगजा
• लहरे पिपल तथा बैस जस्ता प्रजातिको ठुला कटीङ्ग विरुवा उत्पादन तथा वितरण
• लाटाखरी तल्लो कुलो पहिरो नियन्त्रण, गल्याङ १, धाङ्गलिङ्ग, स्याङ्जा
• लामभिन्ता पहिरो व्यवस्थापन, गल्याङ न.पा. २, स्याङ्जा
• लुलगां वस्ती पहिरो नियन्त्रण, भिरकोट गा.पा ७, स्याङ्जा
• लेखापाखा पहिरो नियन्त्रण, भीमसेनथापा गा.पा. ८, गोरखा
• लोपोन्मुख तथा सकंटापन्न जडीवुटीको अध्ययन तथा प्रोफाइल तयारी
• लोपोन्मुख प्रजातिको अध्ययन अनुसन्धान
• लौसीकोबोट देखि भुजेल लल्ला गाउँ सिरानसम्म भू-संरक्षण मैत्री पैदल मार्ग निर्माण, पोखरा २२, कास्की
• लहान्क्यू खोला किनारा तटबन्ध, थासाङ गा.पा. २, लार्जुङ, मुस्ताङ
• वन अतिक्रमण नियन्त्रण र पुनर्स्थापना
• वन अतिक्रमण हटाई व्यवस्थापन
• वन अपराध नियन्त्रणको लागि गस्ति परिचालन
• वन डढेलो नियन्त्रण उपकरण खरीद
• वन डढेलो नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयन
• वन डढेलो नियन्त्रणका लागी औजार खरिद

• वन डढेलो रोकथाम तथा नियन्त्रण
• वन डढेलो रोकथाम र नियन्त्रण कार्ययोजना कार्यान्वयन (योजना तयारी, अन्तक्रिया गोष्ठी जिल्ला/पालिका/ सवडिभिजनस्तर, संजाल गठन, प्रचार प्रसार, टोलीलाइ सहयोग समेत)
• वन डढेलो सम्बन्धी स्कूल शिक्षा कार्यक्रम
• वन डढेलो सम्बन्धी जिल्ला स्तरय गोष्ठी
• वन तथा भूउपयोग क्षेत्र विश्लेषण गर्ने गुगल अर्थ इन्जिम तालिम
• वन तथा वन्यजन्तु सम्बन्धी मुद्दाको अनुसन्धान तहकीकात र मुदा दायरी
• वन वन्यजन्तु अपराध तथा उजुरी छानबिन (अ.दु.अ. आयोगबाट प्राप्त समेत)
• वन विकास निर्माण कार्यका लागि डिजाइन तथा लागत अनुमान तयार गर्ने तालिम
• वन व्यवस्थापन (काठ दाउरा उत्पादन समेत)
• वन व्यवस्थापन स्थलगत अभ्यास
• वन व्यवस्थापनका लागि मेशिनरी औजार खरिद
• वन संरक्षण कार्यक्रम (वन डढेलो नियन्त्रण, अतिक्रमण नियन्त्रण, चोरी शिकारी, चोरी कटानी, गस्ती परिचालन समेत)
• वन संरक्षण कार्यक्रम वन अपराध नियन्त्रणको लागि गस्ति परिचालन
• वन संवन्धि मुद्दामा बकपत्र गर्न आउनेलाइ भ्रमण खर्च
• वन सर्वेक्षण तथा मापन सम्बन्धि उपकरण खरिद
• वन, वातावरण, पर्यापर्यटन तथा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी विषयमा सोधपत्र तयार गर्ने विधार्थीलाई प्रोत्साहन तथा इन्टर्नसीपका लागि सहयोग
• वन/वन्यजन्तु, वातावरण अपराध नियन्त्रण
• वनगस्तीका सवडिभिजन वन कार्यालयलाई सवारी ईन्धन र संचार खर्च
• वनमा आधारित उद्योग स्थापना
• वन्यजन्तु उद्धार केज निर्माण / होल्डिङ्ग सेन्टर निर्माण
• वन्यजन्तु उद्धार तथा व्यवस्थापन सम्बन्धि तालिम
• वन्यजन्तु उद्धारको लागि सामग्री खरिद
• वन्यजन्तु उद्धार तथा पुनर्स्थापना
• वन्यजन्तु पालना तथा शिकारका लागि सम्भाव्यता अध्ययन
• वन्यजन्तुबाट भएको क्षतिको राहत सम्बन्धी जाँचबुझ तथा प्रतिवेदन तयारी
• वन्यजन्तुबाट भएको क्षतिको राहत वितरण जाँचबुझ
• वर पिपल समी रोपण चौतारा निर्माण मर्मत तथा शौन्दर्यीकरण
• वातावरणिय कानुन सम्बन्धी अभिमुखिकरण गोष्ठी
• विश्व सिमसार दिवस मनाउने
• वीरबारी खोला, संग्रामेटार, बाजाखेत घरबारी खोला किनार तटबन्ध, ब्यास न.पा.८, तनहुँ
• वृक्षारोपण, भैरवी टार सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, गण्डकी गा.पा.६, गोरखा
• वेतवाँस र निगालोमा आधारित उद्योग स्थापना र प्रविधी हस्तान्तरण
• वोडीखोला वास्त्रा खोला एकिकृत जलाधार संरक्षण कार्यक्रम, विरुवा गा.पा, स्याङ्जा

• शहिद तिलक स्मृति पार्क स्तरोन्नती सुन्दरबजार न.पा. लमजुङ्ग
• शहिद पार्क निर्माण, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा १, कास्की
• शहिद सुदिप पार्क निर्माण, पोखरा ३२, कास्की
• शहिद स्तम्भ पार्क निर्माण, देवचुली ४, झाँक्रि, नवलपरासी (पुर्व)
• शान्ति पार्क निर्माण - बुलिङ्गटार गा. पा. ३
• शान्तिगैरा खहरे नियन्त्रण, देवचुली ४, नवलपुर
• शिवालय आधारभुत विधालय पहिरो नियन्त्रण, फेदीखोला गा.पा १, स्याङ्जा
• श्रृष्टी आमा समूह भवन छेउको पहिरो नियन्त्रण, हरिनास ४, स्याङ्जा
• संचार माध्यमबाट भू तथा जलाधार संरक्षण सम्बन्धी सूचना प्रसारण
• संचार माध्यमबाट वन, वातारण तथा वन्यजन्तु संरक्षण सम्बन्धी सूचना प्रसारण
• संवेदनशील उप-जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन योजना तयारी तथा जोखिम क्षेत्र पहिचान तथा नक्सांकन
• सडक किनारा वृक्षारोपण तथा सौन्दर्यकरण कार्यक्रम
• सडक पाखा बायोइन्जिनियरिङ्ग कार्यक्रम, रघुगंगा गा.पा. १, वेग, म्याग्दी
• सतिकोट पदमार्ग निर्माण तथा व्यवस्थापन, भिमाद, तनहुँ
• समन्वय बैठक/गोष्ठी जिल्ला स्तर (वन क्षेत्र समन्वय समिति, डब्लुसिसिबि, पत्रकार / सरोकारवाला निकाय
• समन्वय बैठक (अतिक्रमण नियन्त्रण समन्वय समिति/वन क्षेत्र समन्वय समिति/ WCCB समन्वय बैठक वा संस्थागत विकास गर्ने)
• समावेशी टोल पहिरो नियन्त्रण, पोखरा १४, कास्की
• सरादीखोला- मसहार कुलो मर्मत तथा संरक्षण, आधिखोला -३ स्याङ्जा
• सर्केटारी दामगाडे ग्रामिण सडक वनपाला पहिरो नियन्त्रण, फेदीखोलो २ सर्केटारी, स्याङ्जा
• सव डिभिजन वन कार्यालयहरुको सुदृढिकरण
• सव डिभिजन स्तरीय सा.व.उ.स. को अन्तरक्रिया गोष्ठी
• सहभागितामूलक अतिक्रमण, चोरी कटानी तथा चोरी शिकारी नियन्त्रण
• सहभागितामूलक अतिक्रमण, चोरी कटानी तथा चोरी शिकारी नियन्त्रण
• सा.व. मा fruit forestry model स्थापना कार्यक्रम
• सा.व. हरुको अनुगमन तथा वार्षिक प्रतिवेदन तयारि
• सा.व.उ.स.को कार्ययोजना नविकरण सहयोग (गरीव, महिला र दलित लक्षित जलवायू परिवर्तन अनुकुलन योजना)
• साउलेगौँडा पहिरो नियन्त्रण, जलजला २, पर्वत
• साझेदारी र चक्ला वनमा दिगो वन व्यवस्थापन
• साझेदारी वनको कार्य योजना परिमार्जन/संशोधन
• सात खोल्सी पहिरो नियन्त्रण, जलजला ८, फर्से, पर्वत
• साधिँखोला-गैरी-बिसमुरे, कुलो मर्मत तथा संरक्षण अजिरकोट -२, खरिबोट
• सामुदायिक वन, कबुलियती वन, साझेदारी वन, निजी वन, कृषि वन तथा जडीवुटी विकास सम्बन्धि

कार्यक्रमहरूको अनुगमन, मूल्यांकन, र प्रतिवेदन तयारी
• सामुदायिक वनको अनुगमन र मुल्यांकन, तथ्याङ्क संकलन र विश्लेषण
• सामुदायिक वनमा उद्यमशीलता अभिवृद्धि
• सामुदायिक वनमा दिगो वन व्यवस्थापन
• सामुदायिक वनमा पर्यापर्यटन पूर्वाधार निर्माण
• सालिग्राम उद्यान निर्माण, घिरिङ गा.पा. १, प्यूटार तनुहुँ
• सिंहाले खेत पहिरो नियन्त्रण, भिमाद न.पा. ४, तनुहुँ
• सिमसार क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापन
• सिमसार तथा पानी मुहान संरक्षण, राइनस १ र २ लमुजुङ्ग
• सिमा प्रगतिटोल चुन्नेधारा पंचकोट पदमार्ग
• सिरबारे पहिरो नियन्त्रण गल्कोट न.पा. ७, वागलुङ्ग
• सिरुवारी महभिर पहिरो नियन्त्रण, आँधीखोला १, स्याङ्गजा
• सिरुवारी खानेपानी मूल संरक्षण, अजिरकोट ४, गोरखा
• सुटुका पहिरो नियन्त्रण, कालिगण्डकी गा.पा. ३, स्यांगजा
• सुन्तलेटार उद्यान निर्माण सुन्दरबजार न.पा. लमुजुङ्ग
• सेरा-डुम्रिबोट-चनौटे पैदलमार्ग, फलेवास ७, लिमिठाना, पर्वत - ८
• सेवाकालिन तालिम
• सोतीवेशी सहित स्मृति हरित पार्क निर्माण, ब्यास न.पा.८, तनुहुँ
• स्थानिय वन समूह मार्फत विरुवा उत्पादन सहयोग/अनुदान
• स्थानीय तहको सह-लगानीमा हरित पार्क निर्माण
• स्वरेक भन्जयाङ डाडावारी हुदैँ भैरवकालिका मन्दिर भू-संरक्षण मैत्री पदमार्ग, स्वरेकोट, भीरकोट - ५, स्याङ्गजा
• हरित उद्यान, आँधीखोला ५, सेतीदोभान बजार
• हरित उद्यान, कालिका आश्रम शिवधाम धार्मिक स्थल, जनबस्ती, नवलपुर
• हरित बाल उद्यान निर्माण, चम्पावती आधारभूत विद्यालय, राइनास -३ टिमुरे
• हुक्थुङ सानो खोला पहिरो नियन्त्रण, गल्याङ -५, स्याङ्गजा

५.३ मुख्य मुख्य उपलब्धी

आर्थिक बर्ष २०७८।७९ मा मन्त्रालय र मातहतका कार्यालयबाट दैनिक प्रशासनिक कार्यका अलावा वन संरक्षण, वन व्यवस्थापन, वन्यजन्तु संरक्षण, जैविक विविधता, संरक्षण वातावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तनसँग समानुकुलन लगायतका विकासका कार्यहरू सञ्चालन गरेकोमा तपसिल बमोजिम का मुख्य मुख्य उपलब्धि भएका छन् ।

- १६० वटा गल्छी पहिरोको उपचार सम्पन्न
- ०.९८ किमि खोला किनार संरक्षण
- ३ वटा बस्ती संरक्षण
- ११ वटा पैदलमार्गको ८,७०८ मिटर निर्माण सम्पन्न

- ७२ वटा पूर्वाधारको संरक्षण
- १५ वटा कुवा तथा पानी मुहान संरक्षण
- ८,५०० वटा बाँसको कल्म उत्पादन तथा वितरण
- ११ वटा सिँचाइ कुलोको ६ कि.मि. भन्दा लामो सिँचाइ कुलो मर्मत सम्भार
- फेवाताल संरक्षण तथा सौन्दर्यकरण तर्फ पदमार्ग निर्माण, टेवा पर्खाल निर्माण, ताल किनाराको भिरालो सतहमा दुबो बिछ्याउने कार्य र पर्यटक विश्राम स्थल निर्माण भएको
- विभिन्न ९ वटा तालमा पदमार्ग निर्माण र टेवा पर्खाल निर्माण लगायत मर्मत सम्भार भएको
- कुल ७,७८,७९५.२ क्यूफिट काठ र २,०६०.५५ चट्टा दाउरा बजारमा विक्रीवितरण
- निजी आवादीबाट मात्र ४,७९,८२४.०७ क्यूफिट काठ उत्पादन र १,७८८.९९ चट्टा दाउरा उत्पादन
- २,१०,९३७ क्यूफिट काठ र ४,३५२.९२ चट्टा दाउरा आन्तरिक खपत
- ३.७ लाख जडिबुटी तथा १ लाख फलफूल समेत गरी १६ लाख भन्दा बढी विरुवा उत्पादन र वितरण
- छिटफुट समेत गरी ६४७.८८ हेक्टर भन्दा बढी जमिनमा वृक्षारोपण
- ११८ वटा फर्निचर समिल र जडिबुटी लगायतका वनजन्य उद्यम स्थापना
- १०.९५ हेक्टर अतिक्रमण नियन्त्रण
- ६ वटा कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धी तालिमबाट ११० जना लाभान्वित
- ३७ वटा हरित उद्यान निर्माण
- ७० वटा वनमा संरक्षण पोखरी निर्माण र १ वटा मर्मत
- १८ वटा वरपीपल चौतारी निर्माण र १० वटा मर्मत
- निजी जग्गामा कृषि वनजन्य फलफूलका १,५०,००० विरुवा वितरण
- १ वटा धार्मिक वन समूह गठन र ३ समूहमा पूर्वाधार निर्माण तथा व्यवस्थापन सहयोग
- ३ जिल्लाका पञ्चबर्षीय वन व्यवस्थापन कार्ययोजना निर्माण
- १३१ वटा जिल्ला तथा समूहस्तरका गोष्ठी सम्पन्न
- ७१ वटा संरक्षण पोखरी र १० वटा सिमसार क्षेत्र व्यवस्थापन
- ३२० सामुदायिक वन, २ वटा धार्मिक वन र ६५ वटा कबुलियती वन गरी ३८५ वटा समूहका कार्ययोजना नवीकरण
- १४ वटा सामुदायिक वन र १० वटा कबुलियती वन समूह गठन गरी १,६६१ हेक्टर वन समूहमा हस्तान्तरण
- ५ वटा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन, २ वटा प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण प्रतिवेदन र २ वटा कार्यसूची तथा क्षेत्र निर्धारण स्वीकृत
- ४ वटा सामुदायिक वनमा पर्यापर्यटन कार्यक्रम सञ्चालन

- १० वटा तालतलैयाको मर्मत सम्भार र सौन्दर्यकरणका कार्य सम्पन्न
- १० वटा अध्ययन अनुसन्धान सम्पन्न
- धौलागिरी संरक्षण क्षेत्र स्थापनाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन
- ३५ करोड ८७ लाख ५७ हजार १८० रुपैया समूहलाई वन पैदावार विक्री वितरणबाट प्राप्त
- २९ करोड ४० लाख ७७ हजार २ शय १४ रुपैया राजस्व संकलन
- वन पैदावार संकलनबाट २० लाख र कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट २ लाख गरी कुल २२ लाख श्रमदिन भन्दा बढी रोजगारी सिर्जना
- पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्रमा डिजिटल नक्सा तयारी, १० वटा संरक्षण पोखरी निर्माण, ७ वटा विश्रामस्थल, १ वटा पानी मुहान संरक्षण, ४ वटा वन स्थलगत अभ्यास, होर्डिंग बोर्ड निर्माण
- पचभैया प्राणी उद्यानमा दुइ वटा पदमार्ग निर्माण, १ वटा चितुवाको खोर स्तरोन्नती, डिपिआर पुनरावलोकन, कार्ययोजना र व्यवसायिक योजना तयार, प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण प्रतिवेदन तयार, ४०० मिटर लिंकरोड तयार, मृगको चेम्बर तयारी र १ सेट डार्टिंग गन खरिद
- ६५ वटा वन डढेलोको घटनाबाट १०,२४६ हेक्टर वनमा वन डढेलो लागेकोमा सोको नियन्त्रण
- वन डढेलोबाट ४ मानवीय क्षति, ४ घाइते तथा ५,५१५ क्यूफिट काठ र ८९ चट्टा दाउरा नष्ट भएको
- ४२ वटा काठ दाउरा, १० वटा वन्यजन्तु र ४ वटा जडिबुटी समेत वन अपराधसँग सम्बन्धित ६१ वटा मुद्दा सम्मानित जिल्ला अदालतमा दर्ता
- वन अपराधमा संलग्नबाट ४,६४१.५२ क्यूफिट काठ, ७७६.८ केजी जडिबुटी र २४ वटा सवारी साधन बरामद
- ४० वटा स्तनधारी, १० वटा पंक्षी र २० वटा सरिसृपको जीवित उद्धार तथा ७६ वटा स्तनधारी, १५ वटा पंक्षीको मृत शरिर व्यवस्थापन
- मानव वन्यजन्तु द्वन्द्वका १,६५१ वटा घटना घटेकोमा ५ मानवीय क्षति १९ जना घाइते र १,७९३ पशुधनको क्षति
- मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व न्यूनीकरणका लागि पिडितलाई १ करोड ८५ लाख ९ हजार ९ शय ९७ रुपैया राहत वितरण
- २५ वटा हाइड्रोपावरलाई ५०८.९ ९ हेक्टर, २ वटा सडक आयोजनालाई ८.२२ हेक्टर र अन्य ७ वटा आयोजनालाई ८.३० हेक्टर वन क्षेत्रको जग्गा अन्य प्रयोजनको लागि उपलब्ध गराइएको
- वन क्षेत्रको जग्गा अन्य प्रयोजनको लागि उपलब्ध गराइए बापत रु. ६९,१४,४०७.४६ राजस्व संकलन गरिएको
- कुल रु. ५,३०,८४,९५६.५७ रकम बेरुजु, रहेकोमा रु. ६४,८८,८४२.२७ फर्छ्यौट भएको

५.४ सुशासन

- नेपाल सरकारको “म भ्रष्टाचार गर्दिन, म भ्रष्टाचार हुन दिन्नै, म देश र जनताका लागि इमानदार भएर काम गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछु” भन्ने प्रतिवद्धतालाई यस मन्त्रालय र मातहतका कार्यालयले आत्मसात् गरेको ।
- शासकीय प्रणालीलाई पारदर्शी, जवाफदेही, भ्रष्टाचारमुक्त, सहभागितामूलक तथा नागरिकमैत्री बनाउन र विधिको शासन कायम गरी सुशासन पाउने नागरिकको अधिकारलाई व्यवहारमा उतार्न प्रदेश सुशासन ऐन, २०७६ को पूर्ण रूपमा पालना गरिएको ।
- “हेलो सरकार” र “हेलो मुख्यमन्त्री” बाट प्राप्त गुनासोको उचित समाधान र सोको लागि आवश्यक पहल भईरहेको ।
- फिल्ड कार्यालय र वन समूहबाट भएका बार्षिक कृयाकलाप र गतिविधिहरुको जानकारी दिन सार्वजनिक सुनुवाई कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइएको छ ।
- मन्त्रालय र अन्तर्गतका कार्यालयका आवश्यक सूचना वेभसाईट मार्फत नियमित रूपले सम्प्रेषण भइरहेको ।
- मन्त्रालय र अन्तर्गतका कार्यालयमा सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ को दफा २५ बमोजिम नागरिक वडापत्र, दफा ३१ बमोजिम गुनासो व्यवस्थापनको व्यवस्था गरिएको ।
- मन्त्रालय र अन्तर्गतका कार्यालयमा सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ६ बमोजिम सूचना अधिकारीको व्यवस्था गरिएको । सूचनाको हक बमोजिम माग अनुसारको इमेल र फोन मार्फत यथा समयमै सूचना उपलब्ध गराइएको ।

६. प्रमुख समस्या र समाधानका लागि भएका पहल

क्र.सं.	मुख्य समस्या	समस्या समाधान गर्न मन्त्रालयले गरेका प्रयास
१	जनशक्तिको कमी	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तथा प्रदेश लोक सेवा आयोगमा अनुरोध गरिएको
२	साधन स्रोत अभाव (भवन, मर्मत, सवारी साधन)	आन्तरिक व्यवस्थापन गरिएको
३	वन पैदावारमा आधारित उद्योग स्थापनाका लागि दूरीको मापदण्ड	फर्निचरको लागि १०० मिटर र सःमिलको लागि २०० मिटरको दुरी कायम गरी प्रदेश राजपत्रमा प्रकाशन गरिएको
४	हुंगा, गिटी र बालुवाको व्यवस्थापन	मापदण्डको कार्यान्वयन गर्न गराउन आवश्यक पहल भईरहेको
५	आईइइ वा ईआइए नगरी विकास निर्माण कार्य	सबै डि.व.का. लाई पत्राचारको लागि अनुरोध गरिएको र संघीय ऐन नियम आइसकेको हुँदा कार्यान्वयन गर्न पहल

क्र.सं.	मुख्य समस्या	समस्या समाधान गर्न मन्त्रालयले गरेका प्रयास
६	मुस्ताङ जिल्लामा वनको कार्यक्षेत्र विवाद	सिमाना बाहिरको क्षेत्रमा राष्ट्रिय वन कायम गर्न पहल भएको
७	अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र र मनास्लु संरक्षण क्षेत्रको व्यवस्थापन जिम्मेवारी हस्तान्तरण नहुनु	व्यवस्थापन हस्तान्तरणका लागि नेपाल सरकारमा अनुरोध गरिएको
८	वन्यजन्तु उदार केन्द्र र प्राणी उद्यानमा पूर्वाधार निर्माणमा न्यून बजेट	गुरुयोजना र डिपिआर स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा गएको
९	वन अतिक्रमण र भूमि व्यवस्था आयोग तथा भूमिहिनका सवाल	स्थानीय तहहरूले प्रकृया पूरा नगरी सडक लगायतका पूर्वाधारहरू निर्माण गर्ने प्रवृत्ती रहेको, भूमि व्यवस्था आयोगले जग्गा उपलब्ध गराउने भन्ने विश्वासका कारणले स्थानीयद्वारा अतिक्रमण हुने गरेको । नियमित गस्ती, अनुगमन, छलफल र अतिक्रमण नियन्त्रकका लागि निर्देशन गर्ने गरिएको ।
१०	फेवाताल अतिक्रमण समस्या	सिमाना निर्धारण र नक्साङ्कनको लागि पहल भएको
११	रोकिएको वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य	नेपाल सरकारलाई दिगो वन व्यवस्थापन सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड तयार गर्नमा माग भएको
१२	वन ऐन, २०७६ बमोजिम वन अपराधमा मुद्दाको समस्या	मुद्दाको अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजनमा देखिएको समस्या समाधान गर्न संघीय सरकारसँग आवश्यक पहल भइरहेको
१३	ढलापढा काठको व्यवस्थापन	प्रदेश सरकारमा खुलाउनका लागि पहल भए बमोजिम कार्य भइरहेको
१४	आवश्यक भवन नहुनु, भएका पनि जिर्ण	प्रत्येक वर्ष सबै स्थानमा सब डिभिजन वन कार्यालयहरूको भवन निर्माण तथा मर्मत सुरु गरिएको
१५	कर्मचारीलाई श्रोत तथा साधनको कमी	अधिकृत स्तरका कर्मचारी समेतलाई ल्यापटप तथा मोटरसाईकल भइरहेकोबाट व्यवस्थापन गरिएको
१६	कार्यालय तथा सांगठनिक समस्या	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय २ जिल्लाबाट ११ जिल्लामा सेवा दिईरहेको हुँदा कार्यालय विस्तारमा पहल भइरहेको

७. सवाल

७.१ वन तथा भू-संरक्षण

बढ्दो सामाजिक आर्थिक अवस्था, बदलिँदो जीवनशैली र जलवायु परिवर्तन लगायतका कारण कार्यक्रम कार्यान्वयन, वन र जैविक विविधताको संरक्षण, व्यवस्थापन तथा सदुपयोगमा अप्रत्याशित रूपमा असर गरेको छ । स्रोत साधनको अभावमा वन क्षेत्र अन्तर्गत वन र भू-संरक्षण कार्यालयहरुबाट कतिपय कार्यक्रमहरु सम्पादन गर्दा समस्या परेको र प्रगति हासिलमा बाधा पुगेको छ । सुकुम्वासी तथा अव्यवस्थित बसोबासीलाई व्यवस्थित गर्न गठित राष्ट्रिय भूमि आयोगको कामले समेत वन क्षेत्रको अतिक्रमणलाई पूर्ण वितरणको व्यवस्था गर्दा वन अतिक्रमणलाई पश्रय दिएको छ । अतिक्रमणको हकमा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था नहुँदा तथा संस्थागत अतिक्रमणको व्यवस्थापन नहुँदा साथै २०३२ सालसम्म तिरो तिरी दर्ता छुट भएका जग्गाहरुको हकमा के गर्ने भन्ने प्रमुख सवाल रहेको छ । स्थानीय तह तथा अन्य प्रायः सबै खाले निकायले कार्यालय बनाउने वा अन्य विभिन्न बहानामा वनजङ्गलको जग्गा कब्जा गर्न खोज्ने प्रवृत्ति आजका मितिसम्म पनि रहेकोले यसलाई निरुत्साहन गर्नुपर्ने खाँचो रहेको छ । नयाँ वन क्षेत्र अतिक्रमण हुन नदिने चुनौती एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ वर्षौंदेखिका र संस्थागत रूपमा भएका अतिक्रमणलाई कसरी व्यवस्थापन गरी पुनः वन क्षेत्र कायम गर्ने भन्ने सवाल प्रमुख रूपमा रहेको छ । यस्तै वन क्षेत्रको समग्र संरक्षण र विकास गर्नको लागि प्रदेश सरकारले पर्याप्त स्रोत साधनको व्यवस्थापन गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

वन क्षेत्रमा पूर्वाधार निर्माण गर्दा वातावरणीय परिक्षण नगरी कार्यक्रम कार्यान्वयन हुनु, प्रभावकारी अनुगमन हुन नसक्नु, वन क्षेत्र हुँदै जथाभावी बाटो खन्ने जस्ता कार्यले एकातिर वन तथा वातावरणमा हास आएको छ भने अर्कोतर्फ भूक्षयलाई बढाएको छ । यस्तो प्रवृत्तिको अन्त्य गरी अन्तिम विकल्पको रूपमा मात्र वन क्षेत्र प्रयोग गर्ने नीतिगत, कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने र वातावरणीय परिक्षणले औँल्याएका कुराहरुको प्रभावकारी अनुगमन र कार्यान्वयन गर्न जरुरी एवं चुनौतीपूर्ण छ । विकास निमार्णका कार्यमा वातावरणमैत्री विकास गर्ने प्रस्ताव गर्दा डिभिजन वन कार्यालयलाई विकास विरोधी संस्थाको रूपमा चित्रण गर्ने परिपाटी रहेकोले यस्तो अवस्थालाई अन्त्य गर्नुपर्ने प्रमुख सवाल रहेको छ । वन क्षेत्रको जग्गा अन्य प्रयोजनका लागि उपलब्ध गराईएको जग्गाको सट्टा भर्ना नदिने प्रवृत्तिलाई दुरुत्साहन गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने अवस्था छ । गण्डकी प्रदेश भू-क्षय तथा बाढी पहिरोको उच्च जोखिम रहेको र सो कार्यको नियन्त्रण र व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त बजेट नरहेको तथा जलवायुजन्य जोखिम र विपदको घटनाहरु बृद्धि भइरहेको सन्दर्भमा त्यसको व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त संस्थागत संरचना, क्षमता र स्रोत साधन व्यवस्था हुन नसक्नु अर्को प्रमुख सवालको रूपमा रहेको छ ।

मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्वको समस्या यस प्रदेशका सबै जिल्लाहरुमा टड्कारो रूपमा रहेको छ । वन्यजन्तुको क्षति राहत वितरणको लागि सीमित जनावरबाट भएको क्षति मात्र समावेश हुनु, बाँदर आतंक भयावह भएको तर क्षतिको राहत र व्यवस्थापन कसरी गर्ने भन्ने कतै उल्लेख नहुनु, घाईते वन्यजन्तुको

व्यवस्थापन, वन डढेलो नियन्त्रणको लागि सम्बन्धित वन उपभोक्ता समूहमा श्रोतको कमी हुनु, डढेलोबाट भएको मानवीय क्षतिको राहत व्यवस्था नहुनु वन क्षेत्रको जल्दोबल्दो सवालको रूपमा रहेका छन् ।

नम्बरी आवादीको सालका बारेमा कसो गर्ने र नम्बरी आवादीको साललाई पनि अन्य प्रजाति जस्तै गरी कटान, ओसारपसार गर्न दिने तर्फ विचार गर्नुपर्ने आवश्यकता पनि वन क्षेत्रको महत्वपूर्ण सवालको रूपमा रहेको छ । यस बाहेक वन अपराधको अनुसन्धान, तहकिकात र अभियोजनमा समस्या रहेको छ । ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा, घर छाउने, बाटो छाप्ने, घर बनाउँदा भित्तोमा टाँस्ने तथा खानीका ढुङ्गा उत्खनन गर्ने कार्यहरूलाई स्पष्ट कानून र कार्यविधि बनाई नियमन गर्नु, नम्बरी जग्गा, राष्ट्रिय वन, सामुदायिक वन, सार्वजनिक पर्ति जग्गामा रहेका ढुङ्गा खानीको बारेमा आवश्यक कानुनी तथा व्यावहारिक स्पष्टता जस्ता कुराहरू जरुरी रहेको छ । ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा संकलन उत्खनन सम्बन्धी मापदण्ड व्यावहारिक बनाई पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन सकेमा डिभिजन वन कार्यालयहरूमा आउने यस्ता खाले समस्याको सम्बोधन हुने देखिन्छ । यस बाहेक ढिलो जाने अख्तियारी र बजेट, सरोकारवालाहरू बीचको समन्वय र सहकार्य, सामुदायिक वन भित्रको सुशासन, तीनै तहका सरकार बीचको समन्वय, संघीय शासन व्यवस्थामा वनको संरक्षण, व्यवस्थापन (संरचना र कार्यान्वयन), भू-संरक्षण कार्यालयको कार्यक्षेत्र ठूलो भएकोले तनहुँ र पर्वतमा अवस्थित कार्यालयबाट टाढाका जिल्लाका जनताहरूलाई नजिकबाट भू-संरक्षणका सेवा प्रवाह गर्न कठिनाई भइरहेको जस्ता सवालहरू पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण छन् ।

कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सहजताका लागि संघीय वन ऐन २०७६ र वन नियमावली २०७९ धेरै परिमार्जन भई आइसकेको हुँदा फिल्डमा कार्यरत कर्मचारीलाई सो सम्बन्धमा अभिमुखीकरण गर्नका लागि क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू गर्नु आवश्यक छ । यस्तै भूसंरक्षणका कृयाकलापमा इन्जिनियरिङ काममा मात्र जोड दिइएको हुँदा बायोइन्जिनियरिङ कार्यमा जोड दिनुपर्ने तथा नियमित रूपमा कार्यालयको वेवसाइट सञ्चालन र अपडेट गर्नु पर्नेछ । प्रदेशभर करिब ५,००० समुदायमा आधारित वन उपभोक्ता समूह रहेकोमा २,०२५ वटा सामुदायिक वनको मात्र लेखापरिक्षण भएको हुँदा बाँकी समूहलाई समेत अनिवार्य गर्ने व्यवस्था मिलाउने तथा ९९८ समूहको मात्र वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन पेश गरेको देखिएको तथा ७४० वटा समूहमा एक पटक पनि साधारण सभा बस्न नसकेको हुँदा निष्क्रिय समूहलाई सक्रिय बनाउन थप पहल गर्न आवश्यक छ । यस बाहेक वार्षिक रूपमा बढ्दै गइरहेको बेरुजुलाई समेत मध्यनजर गरी सकेसम्म बेरुजु नहुने व्यवस्था मिलाउने र भएको बेरुजु फर्छ्यौटका लागि तत्काल पहल अत्यावश्यक देखिन्छ ।

७.२ वातावरण संरक्षण

गण्डकी प्रदेशमा विकास निर्माणका क्रममा वातावरण प्रदूषण जस्ता समस्या टड्कारो रूपमा देखिएका छन् । वायु र जल प्रदूषणले मानिसमा विभिन्न रोगहरू समेत निम्त्याएको छ । नेपालको संविधानमा प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ भनी मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । वातावरणीय प्रदूषण वा हासबाट हुने क्षतिवापत पीडितलाई प्रदूषकबाट कानून

बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ भन्ने कुरा समेत संविधानमा उल्लेख भएता पनि यस सम्बन्धी अन्य नीतिगत व्यवस्थाको कमी तथा भएका ऐन कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसकेको अवस्था छ । वातावरण संरक्षण गर्न आवश्यक संरचनागत र संस्थागत व्यवस्था हुन सकेको छैन । वातावरण संरक्षणका लागि अझ प्रभावकारी नीति निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्न जरूरी छ । जसका लागि प्राकृतिक स्रोत साधनको अनियन्त्रित प्रयोगलाई नियन्त्रण गर्न, विकासका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दा वातावरणीय प्रभावको पूर्व मूल्याङ्कन गरेर मात्र सञ्चालनको अनुमति दिने, वायु र ध्वनि प्रदूषण गर्ने सवारी साधन र कलकारखानाहरू आदिलाई तिनीहरूबाट हुने प्रदूषणको मात्राका आधारमा मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयन गर्नेजस्ता कार्य सरकारी स्तरबाट हुन आवश्यक छ । वातावरण संरक्षणका लागि स्थानीय समुदायसँग सहकार्य गर्दै मानव अनुकूलको वातावरण निर्माणमा सहयोग जुटाउनुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । फोहोर मैला व्यवस्थापन, वृक्षारोपण र संरक्षण, प्राकृतिक स्रोत साधनको समुचित प्रयोग, वातावरण प्रदूषण सम्बन्धी चेतनामूलक कार्यक्रम स्थानीयस्तरबाट सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।

अव्यवस्थित शहरीकरणले गर्दा ढल निकास तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन, वातावरणमैत्री विकास संस्थागत हुन नसक्नु, खोला सार्वजनिक स्थलहरूबाट ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा, माटोको अत्याधिक र अनियन्त्रित प्रयोग, प्राकृतिक स्रोतको अधिक दोहन, शहरी क्षेत्रमा धूलो तथा धुँवाले वायु प्रदूषण, प्रविधि विकाससँगै रेडियोधर्मी वस्तुको उत्पादन, भूक्षय, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा वातावरण संरक्षण सम्बन्धी सुपरीवेक्षण गर्ने निकायको संरचना प्रभावकारी गराउनु, नागरिकस्तरमा वातावरण सम्बन्धी दायित्वबोध गराउनु, निश्चित क्षेत्रमा मात्र हुने पर्यटकको अत्याधिक चाप घटाउनु अर्को महत्वपूर्ण सवाल हो ।

७.३ जलवायु परिवर्तन

जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा नेपालले गरेको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता पूरा गर्न सहयोग गर्नु, बढ्दो शहरीकरण र विकाससँगै हरित गृह ग्याँसको उत्सर्जन कम गर्नु, विकास आयोजनाले वातावरणमा पारेको असरको अनुगमन गरी नियमन गर्नु तथा जलवायु परिवर्तनका प्रतिकूल प्रभावहरू न्यून गरी अनुकूलन क्षमता बृद्धि गर्नु, आवश्यक पर्ने जनशक्ति, सीप, दक्षताको अभाव तत्काल पूरा गरी प्रभावकारी तुल्याउनु, संवेदनशील र कमजोर भू-बनोट भएका हिमाली र चुरे क्षेत्रको संरक्षण गर्नु यस क्षेत्रको प्रमुख सवाल हो ।

८. नेपाल सरकारसँग सम्बन्धित बिषय

- मिति २०७६/१०/१३ मा अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र आयोजना, मनास्लु संरक्षण क्षेत्र आयोजना र पञ्चासे संरक्षित वनको व्यवस्थापनका लागि नेपाल सरकारमा अनुरोध गरी सकिएको हुँदा सोको व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुन । व्यवस्थापन हस्तान्तरण भएको पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्रको व्यवस्थापन र कागजात लगायतका सम्पत्ति हस्तान्तरण हुन ।
- फेवाताल संरक्षण सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतले गरेका फैसला कार्यान्वयनका लागि फेवातालको पानीमुनि रहेको १,६९२ रोपनी जमिनको दर्ता बदर, फेवातालको सिमाङ्कन र संरक्षण क्षेत्र घोषणा लगायतका बिषय समाधान हुन ।
- वनस्पति विभागको सम्पर्क कार्यालयको रूपमा पोखरामा रहेको "अन्तर्राष्ट्रिय विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यान" प्रदेश सरकारलाई व्यवस्थापन हस्तान्तरण हुन ।
- वन बीउ प्रयोगशाला र भण्डारण केन्द्र प्रदेशमा हस्तान्तरण हुन ।
- साइटिसमा सूचीकृत जडिबुटीको संकलन पूर्जा र छोडपूर्जा प्रदेश सरकारका डिभिजन वन कार्यालयमा हुन ।
- पोखरा प्राणी उद्यान र वन्यजन्तु उद्धार केन्द्र सञ्चालन र कस्तुरी मृग पालन तथा प्रजनन कार्यक्रममा कानुनी तथा व्यवस्थापकीय सहयोग हुन ।
- प्रदेश तहमा वन्यजन्तु उद्धारका लागि प्राविधिक टोलीको तयारी हुन ।
- वन्यजन्तुबाट भएको क्षतिको छानविन र राहत वितरण प्रक्रिया सहजताका लागि प्रदेशको निकायमा हस्तान्तरण हुन ।
- रामसारमा सूचीकृत पोखराका तालहरूको लागि पर्याप्त बजेटको व्यवस्था हुन ।
- प्रदेशमा कार्यरत कर्मचारीको मनोबल उच्च राख्न विदेश भ्रमण, अध्ययन बिदा लगायतका वृत्ति विकासका कार्यको व्यवस्था हुन ।

९. सन्दर्भ सामग्री

- अर्थ मन्त्रालय, २०७९, *आर्थिक सर्वेक्षण २०७८/७९*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।
- उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, २०७६, *प्रदेशस्तरीय जडिबुटी संकलन तथा प्रशोधन केन्द्र स्थापनाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।
- उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, २०७५, *स्थिति पत्र २०७५*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।
- नेपाल कानून आयोग, २०७२, *नेपालको संविधान*, अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन केन्द्र, नयाँ बानेश्वर, काठमाण्डौं, नेपाल ।
- प्रदेश नीति तथा योजना आयोग, २०७५, *गण्डकी प्रदेशको स्थितीपत्र*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।
- प्रदेश नीति तथा योजना आयोग, २०७६, *प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (आ.व. २०७६/७७-२०८०/८१)*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।
- मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, २०७४, *प्रदेश सरकार, गण्डकी प्रदेश (कार्यविभाजन) नियमावली*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।
- वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, २०७९, *गण्डकी प्रदेशमा कार्बन सञ्चिति र उत्सर्जनको मूल्याङ्कन*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।
- वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, २०७९, *गण्डकी प्रदेशको कास्की जिल्ला माछापुच्छ्रे गाँउपालिकामा टुसा खेती र प्रबर्धन*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।
- वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, २०७९, *गण्डकी प्रदेशका मुख्य बाह्य मिचाहा प्रजातिको वितरण र प्रभाव*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।
- वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, २०७९, *गण्डकी प्रदेशमा वन पैदावारको माग र आपूर्ति*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।
- वन निर्देशनालय, २०७८, *गण्डकी प्रदेशमा भूक्षय, पहिरो र जोखिम नक्साङ्कन र प्रोफाइलिङ*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।
- वन निर्देशनालय, २०७८, *गण्डकी प्रदेशमा वनक्षेत्रको रणनीतिक विभाजन नक्साङ्कन र योजना*, गण्डकी प्रदेश, पोखरा, नेपाल ।

१०. अनुसूचीहरु

अनुसूची १. प्रदेशमा मन्त्रालयसँग सम्बन्धित कार्यालयको सम्पर्क विवरण

सि.नं.	कार्यालयको नाम ठेगाना	कार्यालय प्रमुखको नाम थर	पद	कार्यालय प्रमुखको सम्पर्क नं	सूचना अधिकारीको नाम थर	सूचना अधिकारीको सम्पर्क नं	कार्यालयको सम्पर्क नं / ईमेल
१	उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय, गण्डकी प्रदेश	विशाल घिमिरे	सचिव	९८५६०८९१७७	सरोज पन्थी	९८५६०१३४११	०६१-४६७६५४ moitfe4@gmail.com
२	वन निर्देशनालय, गण्डकी प्रदेश	रामकाजी श्रेष्ठ	प्रदेश वन निर्देशक	९८५६०३४६५२	प्रतिक्षा पनेरु	९८४७०२६७६७	०६१-५७०३०५ wrfdpkr@gmail.com
३	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, गण्डकी प्रदेश	राजेश मल्ल	निर्देशक	९८५११६२८४९	राजेश पौडेल	९८५७६५०५४५	०६१-४६६९७४ frtc.gandaki@gmail.com
४	डिभिजन वन कार्यालय, कास्की	केदार बराल	डि.व.अ.	९८५६०३७५०७	शालिक राम पराजुली	९८४६०३१४११	०६१-५२०१७१ dfokaski@gmail.com
५	डिभिजन वन कार्यालय, स्याङ्जा	होम बहादुर बल्छौडि	डि.व.अ.	९८५६०५३१३५	हरिवंश न्यौपाने	९८४६००८०९०	०६३-४२३१३५ syadfo@dof.gov.np
६	डिभिजन वन कार्यालय, तनहुँ	कोमल राज काफ्ले	डि.व.अ.	९८५६०६३१३५	काशीराज पण्डित	९८५६०६५४१५	०६५-५२०१३५ dfotanahun@gmail.com
७	डिभिजन वन कार्यालय, पर्वत	विष्णुप्रसाद अधिकारी	डि.व.अ.	९८५७६३०३९०	अरुणा पौडेल	९८५७६३०३९५	०६७-४२०१३५ dfoparbat@gmail.com
८	डिभिजन वन कार्यालय, म्याग्दी	मनोज रानाभाट	डि.व.अ.	९८५७६२५१३५	नर बहादुर क्षेत्री	९८५७६२७२७७	०६९-५२०१३५ mgddfo@gmail.com
९	डिभिजन वन कार्यालय, बागलुङ	मुकुन्द प्रसाद अधिकारी	डि.व.अ.	९८५७६३५१३५	मदन कँडेल	९८४६२०७८७	०६८-५२०१३५ dfobaglung@gmail.com
१०	डिभिजन वन कार्यालय, मनाङ	चुडामणी बराल	डि.व.अ.	९८४६०२३४४०		९८४६०१४५९२	०६६-४४०१४० dfomanang@gmail.com
११	डिभिजन वन कार्यालय, मुस्ताङ	वसन्त केशव अधिकारी	डि.व.अ.	९८५७६५०२१७	नारायण श्रेष्ठ	९८४६६५९९४०	०६९-४४०११७ info@dfomustang.gov.np
१२	डिभिजन वन कार्यालय, गोरखा	अशोक श्रेष्ठ	डि.व.अ.	९८५६०४०१३६	महेश पौडेल	९८४६१४६८०५	०६४-४२०१३६ dfogorkhaofficial@gmail.com
१३	डिभिजन वन कार्यालय, लमजुङ	पूर्णेश्वर सुवेदी	डि.व.अ.	९८५६०४६६३०	सन्तोष खनाल	९८४२२६५२९२	०६६-५२०१३५ dfolamjung1@gmail.com
१४	डिभिजन वन कार्यालय, नवलपरासी पूर्व	मेघराज पौडेल	डि.व.अ.	९८५७०८७६३६	हरि गौतम	९८५७०८७६३५	०७८-५४०१३५ dfonawalpur@gmail.com

सि.नं.	कार्यालयको नाम ठेगना	कार्यालय प्रमुखको नाम थर	पद	कार्यालय प्रमुखको सम्पर्क नं	सूचना अधिकारीको नाम थर	सूचना अधिकारीको सम्पर्क नं	कार्यालयको सम्पर्क नं / ईमेल
१५	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय पर्वत	दिवाकर पौडेल	व.ज.व्य.अ.	९८५७६३०४५४	भिम अर्याल	९८५७६३५२००	०६७-५२०११७ swmoparbat@gmail.com
१६	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय तनहुँ	इन्द्र प्रसाद अधिकारी	व.ज.व्य.अ.	९८५६०६३१७५	श्यामसुन्दर अधिकारी	९८४६२२४०१०	०५६-५६३१७५ swmotanahun@gmail.com
१७	वृहत जलाधार व्यवस्थापन केन्द्र, गण्डकी	सुजन महर्जन	व.ज.व्य.अ.	९८५६०६३४०७	अमर अधिकारी	९८४६०४०९७९	०६१-४५३४०७ gandakibasin@gmail.com
१८	ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरण, गण्डकी प्रदेश, पोखरा	कल्पना देवकोटा	कार्यकारी प्रमुख	९८४९५१२७०२	रण बहादुर वि.क.	९८४९१७०६४५	lcdagandaki@gmail.com
१९	वन विउँ प्रयोगशाला तथा भण्डारण केन्द्र, कास्की	निर्मला सिंह भण्डारी	कार्यालय प्रमुख	९८५६०७७५८३	सगुन थापा	९८५१२९६४८२	०६१-५३६४२४ seed.pkr2075@gmail.com
२०	पञ्चासे वन संरक्षण क्षेत्र, कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यालय, गण्डकी प्रदेश, पोखरा	तिलक बहादुर थापा	प्रबन्धक	९८४६०५१७७७			
२१	अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्र सम्पर्क कार्यालय, कास्की	लोकेन्द्र अधिकारी	संरक्षण अधिकृत	९८४९३७८८२३	दिपेन्द्र पोखरेल	९८४१४४४९७७	०६१-४३०८०२, ४३११०२ acalo@dnpsc.gov.np
२२	मनास्लु संरक्षण क्षेत्र सम्पर्क कार्यालय, गोरखा	पशुपती अधिकारी	संरक्षण अधिकृत	९८४६५६६४८९	विनोद दाहाल	९८४९३६६०३२	०६४-४२१३८७ mca.liasonoffice@gmail.com,
२३	ढोरपाटन शिकार आरक्ष	बिरेन्द्र प्रसाद कँडेल	प्रमुख संरक्षण अधिकृत	९८४१७७५८१७	सूर्य खड्का	९८५७६५३०५३	dhorhr.gov@gmail.com
२४	भानुभक्त प्राणी उद्यान, तनहुँ	भोजराज पन्थ	कार्यालय प्रमुख	९८४९६८३८९५	राजन पण्डित	९८५६०२२२४७	zoologicalgardenbhanu2018@gmail.com

अनुसूची २. मन्त्रालयसँग सम्बन्धी नीति नियमहरू

राष्ट्रिय वन नीति, २०७५
राष्ट्रिय वातावरण नीति, २०७६
राष्ट्रिय जलवायू परिवर्तन नीति, २०७६
राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०६९
जडिवुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार विकास नीति, २०६९
राष्ट्रिय कृषि-वन नीति, २०७६
खर्क नीति, २०६८
वन तथा जलाधार व्यवस्थापन नीति, २०७५ (गण्डकी प्रदेश)
National Ramsar Strategy and Action Plan (2018–2024)
National Bio–diversity Strategy and Action Plan (2014–2020)
National REDD+ Strategy 2018
Forest Sector Strategy (2016–2025)
वन अतिक्रमण नियन्त्रण रणनीति, २०६८
वन डढेलो व्यवस्थापन रणनीति, २०६७
वन अनुसन्धान रणनीति, २०७३
जलवायू परिवर्तन सम्बन्धी लैंगिक तथा सामाजिक समावेशीकरण
रणनीति तथा कार्ययोजना (२०७७–२०८७)
वन ऐन, २०७६ र नियमावली, २०७९
राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ र नियमावली, २०३०
वातावरण संरक्षण ऐन २०७६ र नियमावली २०७७
गण्डकी प्रदेश वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ र नियमावली, २०७९
संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तराष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण ऐन, २०७३ र नियमावली, २०७६
वर, पिपल, समी र चौतारो संरक्षण ऐन, २०७५ (गण्डकी प्रदेश)
ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरण सम्बन्धी ऐन, २०७५ र नियमावली, २०७६
प्रदेश सुशासन ऐन, २०७६ (गण्डकी प्रदेश)
मुलुकी फौजदारी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४ र नियमावली, २०७५
फौजदारी कसुरको अनुसन्धान सम्बन्धी नियमावली २०७५
निजामति सेवा ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५०

गण्डकी प्रदेश निजामती सेवा ऐन, २०७९ र नियमावली, २०७९
सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ र नियमावली, २०६४
आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तिय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ र नियमावली, २०७७
सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ र नियमावली, २०६५
खोटो संकलन कार्यविधि निर्देशिका, २०६४
वन पैदावार विक्रि वितरण निर्देशिका, २०७३
सामुदायिक वनको काठ,दाउरा संकलन तथाबिक्रि वितरण निर्देशिका, २०७१
सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको मार्गदर्शन, २०७१
सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको आर्थिक कार्यविधि निर्देशिका, २०७३

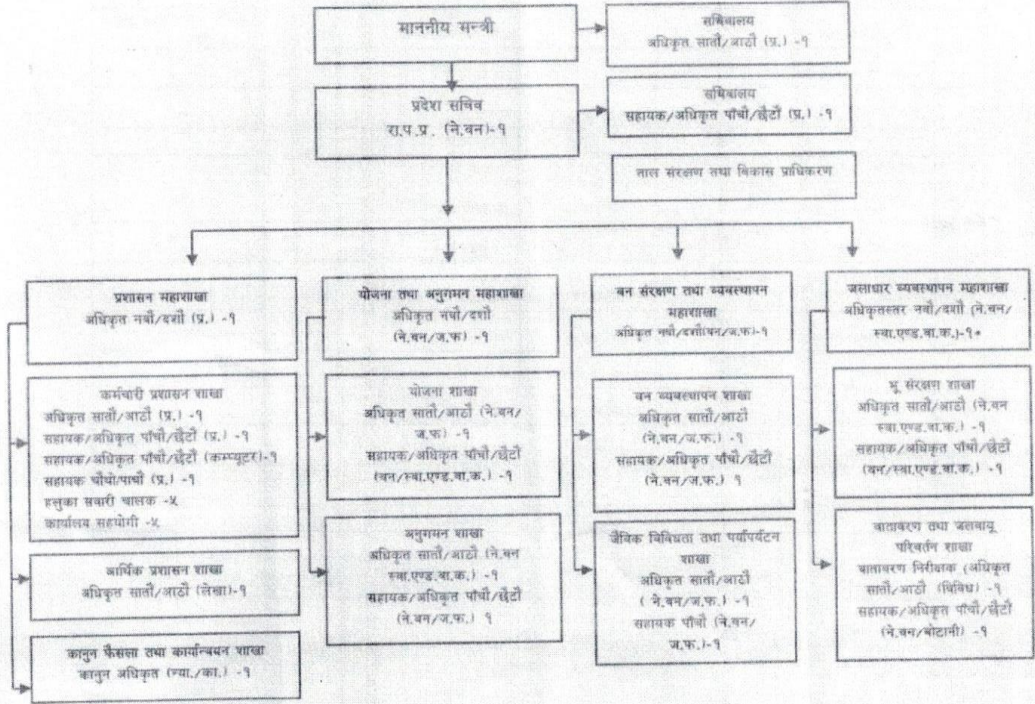
अनुसूची ३. स्थापनाकालदेखि हालसम्मका मन्त्री र सचिवहरूको नामावली

मन्त्रीको विवरण			
क्र.सं.	नाम, थर	देखि	सम्म
१	रामशरण बस्नेत	२०७४।११।१४	२०७४।१२।११
२	विकास लम्साल	२०७४।१२।१२	२०७८।२।२८
३	दिपक थापा	२०७८।४।८	२०७९।०९।२४
४	रेशम बहादुर जुगजाली	२०७९।१०।०	२०७९।१२।११
५	दीपेन्द्र बहादुर थापा	२०८०।१।२९	हालसम्म
सचिवको विवरण			
१	डा. बुद्धीसागर पौडेल	२०७४।११।०४	२०७५।०६।२८
२	विष्णु प्रसाद भण्डारी	२०७५।०६।२८	२०७६।०५।१७
३	याम प्रसाद पोखरेल	२०७६।०५।१८	२०७६।१२।०८
४	डा. दिपक कुमार खराल	२०७७।०१।०७	२०७७।०५।१६
५	डा. महेश्वर ढकाल	२०७७।५।२६	२०७८।०६।०३
६	बद्रीराज दुङ्गाना	२०७८।०६।०७	२०८०।०१।०६
७	विशाल घिमिरे	२०८०।०१।०६	हालसम्म

अनुसूची ४. मन्त्रालयको दरबन्दी तथा कार्यरत कर्मचारीको विवरण

अनुसूची २.९.

वन, वातावरण तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय: प्रस्तावित संगठन संरचना

• दरबन्दी-१ वन निर्देशनालयमा रहेको (काजमा ल्याएर कामकाजमा लगाउने गरी राखिएको)

मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायको जनशक्ति विवरण

क्र. सं.	मन्त्रालय/निकाय	स्वीकृत दरबन्दी	पदपूर्तिको अवस्था		
			स्थायी	करार	जम्मा
१	वन वातावरण तथा भू संरक्षण मन्त्रालय	३४	२१	८	२९
२	वन निर्देशनालय गण्डकी प्रदेश	२८	१८	५	२३
३	ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरण अस्थायी	८	२	२	४
४	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	१०	७	२	९
५	डिभिजन वन कार्यालय कास्की	५०	४३	३	४६
६	डिभिजन वन कार्यालय स्याङ्गजा	५५	२७	२	२९
७	डिभिजन वन कार्यालय तनहुँ	६०	३९	३	४२
८	डिभिजन वन कार्यालय नवलपुर	११०	४५	२०	६५
९	डिभिजन वन कार्यालय गोरखा	५०	१९	७	२६
१०	डिभिजन वन कार्यालय लमजुङ	४५	१९	३	२२
११	डिभिजन वन कार्यालय मनाङ्ग	१७	६	४	१०
१२	डिभिजन वन कार्यालय पर्वत	४५	२४	३	२७
१३	डिभिजन वन कार्यालय बाग्लुङ	५५	२७	२	२९
१४	डिभिजन वन कार्यालय म्याग्दी	४४	२१	३	२४
१५	डिभिजन वन कार्यालय मुस्ताङ्ग	१७	८	३	११
१६	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय तनहुँ	१७	११	३	१४
१७	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय पर्वत	१७	९	२	११
	जम्मा	६६२	३४६	७५	४२१

अनुसूची ५. वार्षिक बजेटको विवरण

क्र. सं.	कार्यालयको नाम	प्रदेश बजेट रु. (हजारमा)			संघीय बजेट रु. (हजारमा)			जम्मा बजेट रु. (हजारमा)					
		चासु	पुँजि	कुल जम्मा	चासु	पुँजि	कुल जम्मा	प्रशासनिक चासु	कार्यक्रम चासु	कुल चासु	पुँजि	कार्यक्रम जम्मा	कुल जम्मा
१	वन वातावरण तथा भू संरक्षण मन्त्रालय	37082	11850	48932				34282	2800	37082	11850	14650	48932
२	ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरण	8133	17450	25583				8033	100	8133	17450	17550	25583
३	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	16801	5150	21951				8601	8200	16801	5150	13350	21951
४	वन निर्देशनालय	26449	2200	28649	150	8500	8650	21299	5300	26599	10700	16000	37299
५	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय तनहुँ	23009	36400	59409		12500	12500	14409	8600	23009	48900	57500	71909
६	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय पर्वत	22292	43000	65292		17000	17000	13442	8850	22292	60000	68850	82292
७	डिभिजन वन कार्यालय कास्की	47638	18100	65738	7651	10100	17751	44928	10361	55289	28200	38561	83489
८	डिभिजन वन कार्यालय गोरखा	42726	5600	48326	4733	5200	9933	38734	8725	47459	10800	19525	58259
९	डिभिजन वन कार्यालय तनहुँ	48357	11644	60001	4879	8700	13579	43327	9909	53236	20344	30253	73580
१०	डिभिजन वन कार्यालय नवलपुर	62581	8825	71406	13810	18500	32310	64563	11828	76391	27325	39153	103716
११	डिभिजन वन कार्यालय पर्वत	36805	5000	41805	2523	4350	6873	34008	5320	39328	9350	14670	48678
१२	डिभिजन वन कार्यालय बाग्लुङ	41376	4200	45576	3760	7150	10910	40494	4642	45136	11350	15992	56486
१३	डिभिजन वन कार्यालय मनाङ्ग	15460	3008	18468	1868	2175	4043	15578	1750	17328	5183	6933	22511
१४	डिभिजन वन कार्यालय मुस्ताङ्ग	15054	2800	17854	1200	1775	2975	13629	2625	16254	4575	7200	20829
१५	डिभिजन वन कार्यालय म्याग्दी	34986	5500	40486	4331	2650	6981	32073	7244	39317	8150	15394	47467
१६	डिभिजन वन कार्यालय लमजुङ	42755	5140	47895	2651	7000	9651	37821	7585	45406	12140	19725	57546
१७	डिभिजन वन कार्यालय स्याङ्गजा	41277	5200	46477	2843	9400	12243	40055	4065	44120	14600	18665	58720
	कुल जम्मा	562781	191067	753848	50399	115000	165399	505276	107904	613180	306067	413971	919247

अनुसूची ६. वित्तीय प्रगति विवरण

क्र.सं.	कार्यालयको नाम	प्रदेश खर्च (%)			संघीय खर्च (%)			जम्मा खर्च (%)					
		चालु	पुँजि	कुल जम्मा	चालु	पुँजि	कुल जम्मा	प्रशासनिक चालु	कार्यक्रम चालु	कुल चालु	पुँजि	कार्यक्रम जम्मा	कुल जम्मा
१	वन वातावरण तथा भू संरक्षण मन्त्रालय	75.49	23.16	62.82				76.01	69.10	75.49	23.16	31.94	62.82
२	ताल संरक्षण तथा विकास प्राधिकरण	46.72	60.98	56.45				46.07	98.99	46.72	60.98	61.20	56.45
३	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र	92.32	90.11	91.80				89.89	94.88	92.32	90.11	93.04	91.80
४	वन निर्देशनालय	73.81	98.40	75.70	100.00	84.08	84.36	73.60	75.42	73.96	87.02	83.18	77.71
५	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय तनहुँ	86.49	90.59	89.00		80.19	80.19	82.54	93.11	86.49	87.93	88.71	87.47
६	भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालय पर्वत	81.84	97.20	91.96		95.96	95.96	69.91	99.96	81.84	96.85	97.25	92.78
७	डिभिजन वन कार्यालय कास्की	87.50	97.87	90.35	98.54	86.32	91.59	87.49	95.68	89.02	93.73	94.26	90.61
८	डिभिजन वन कार्यालय गोरखा	61.11	93.55	64.87	94.66	92.64	93.60	57.72	94.35	64.45	93.11	93.66	69.77
९	डिभिजन वन कार्यालय तनहुँ	77.38	94.06	80.61	87.46	63.75	72.27	77.52	81.71	78.30	81.10	81.30	79.07
१०	डिभिजन वन कार्यालय नवलपुर	62.89	88.41	66.04	95.80	90.77	92.92	65.21	88.63	68.84	90.01	89.59	74.41
११	डिभिजन वन कार्यालय पर्वत	70.69	59.65	69.37	58.13	55.17	56.26	65.90	95.31	69.88	57.57	71.25	67.51
१२	डिभिजन वन कार्यालय बागलुङ्ग	60.74	85.37	63.01	61.07	78.96	72.80	57.80	86.68	60.77	81.33	82.89	64.90
१३	डिभिजन वन कार्यालय मनाङ्ग	67.67	99.39	72.84	40.15	72.23	57.41	61.24	95.56	64.71	87.99	89.90	70.07
१४	डिभिजन वन कार्यालय मुस्ताङ्ग	71.17	99.11	75.55	99.99	97.53	98.52	69.06	95.28	73.30	98.50	97.32	78.83
१५	डिभिजन वन कार्यालय म्याग्दी	67.40	99.36	71.74	99.47	88.36	95.26	64.67	98.67	70.94	95.79	97.14	75.20
१६	डिभिजन वन कार्यालय लमजुङ्ग	60.08	97.90	64.14	94.54	82.80	86.03	57.58	84.59	62.09	89.19	87.42	67.81
१७	डिभिजन वन कार्यालय स्याङ्गजा	64.02	69.51	64.63	29.86	53.96	48.36	59.49	84.73	61.82	59.50	64.99	61.24
कुल जम्मा		70.64	85.37	74.37	85.41	81.67	82.81	67.87	90.51	71.85	83.98	85.68	75.89

अनुसूची ७. बेरुजु र संकलित आम्दानीको विवरण

कार्यालयको नाम	बेरुजु रकम रु.	संकलित राजस्व रकम रु.	समूहमा संकलित रकम रु.
वन निर्देशनालय	410355		
भूजव्यका, तनहुँ	1869751	141000	
भूजव्यका, पर्वत	60925	250134	
डि.व.का. ,बागलुङ	996191	2434500	
डि.व.का. ,लम्जुङ		7841017.5	
डि.व.का., म्याग्दी	262120	1794260	
डि.व.का. मुस्ताङ			
डि.व.का., स्याङजा		9314468	2352674
डि.व.का., कास्की	2569231	700420	
डि.व.का., गोरखा	5025320.27	3885788	
डि.व.का., पर्वत	480330	962451	
डि.व.का., मनाङ		4016064.4	
डि.व.का., तनहुँ	46000	34955938	176369847
डि.व.का., नवलपुर	41364733.3	227781174	180034659
कुल जम्मा	53084956.57	294077214.9	358757180

अनुसूची ८. भू तथा जलाधार व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य विवरण

क्र. सं.	विवरण	इकाई	तनहुँ	पर्वत	जम्मा
१	संरक्षित पोखरी	वटा	५	६	११
२	गल्छी/पहिरो नियन्त्रण	वटा	६०	४७	१०७
३	कुवा तथा पानी मुहान संरक्षण	वटा	६	९	१५
४	खोला किनार संरक्षण	वटा	५०	१३	६३
५	सिचाई कुलो संरक्षण	वटा	९	२	११
६	नर्सरी विरुवा उत्पादन	वटा	१२००००	१०००००	२२००००
७	भू संरक्षणमैत्री पदमार्ग	वटा	७	४	११
८	फलफुल बिरुवा खरिद वितरण	वटा	८५४५	९२१७	१७७६२
९	पूर्वाधार संरक्षण	वटा	२९	४३	७२
१०	बांसको कलम्प तयारी तथा वितरण	वटा	३०००	५५००	८५००
११	संरक्षित क्षेत्रफल	हेक्टर	७००	८५	७८५
१२	सृजित रोजगारी	श्रमदिन	२७०००	३७७६३	६४७६३

अनुसूची ९. जिल्लागत रुपमा भूक्षयको विवरण

जिल्ला	औसत भूक्षय दर (टन प्रतिहेक्टर प्रतिवर्ष)	कुल भूक्षय (टन प्रतिहेक्टर)	क्षेत्रफल (हेक्टर)	कटान भार (%)
बागलुङ	31.07	841183.21	183574.18	9.0
गोरखा	25.28	2482022.57	364586.57	17.9
कास्की	39.65	2139096.10	208437.55	10.3
मनाङ	77.49	2194017.21	232060.41	11.4
मुस्ताङ	28.76	1146057.66	356343.83	17.5
म्याग्दी	44.59	2515760.23	228478.99	11.2
नवलपुर	7.94	276715.19	142582.49	7.0
पर्वत	43.84	350343.08	54155.44	2.7
स्याङ्जा	36.70	563274.07	103747.79	5.1
तनहुँ	15.94	400176.31	157184.24	7.7

अनुसूची १०. जिल्लागत रुपमा पहिरोको जोखिमको विवरण

जिल्ला	शुन्य जोखिम	न्यून जोखिम	मध्यम जोखिम	उच्च जोखिम	अति उच्च जोखिम
मनाङ	9.4	49.6	26.3	12.3	2.5
लमजुङ	1.3	18.2	50.5	26.2	3.8
मुस्ताङ	46.3	51.0	2.6	0.1	0.0
बागलुङ	1.0	28.6	62.7	7.1	0.6
नवलपुर	33.8	37.7	25.6	2.5	0.4
गोरखा	4.0	57.8	35.8	2.3	0.1
तनहुँ	8.0	58.8	31.2	2.0	0.1
कास्की	4.5	13.4	31.9	30.2	19.9
पर्वत	1.1	25.2	49.4	20.8	3.6
स्याङ्जा	3.4	34.1	48.7	12.5	1.2
म्याग्दी	1.1	28.7	50.0	18.5	1.8

अनुसूची ११. निजी वनको विवरण

कार्यालयको नाम	निजी वन	क्षेत्रफल (हे)	लाभान्वित घरधुरी
डिभिजन वन कार्यालय, नवलपुर	65	18.138	65
डिभिजन वन कार्यालय, स्याङ्जा	60	43.82	71
डिभिजन वन कार्यालय, बागलुङ	8	5.125	5
डिभिजन वन कार्यालय, म्याग्दी	10	4.9	10
डिभिजन वन कार्यालय, मुस्ताङ			

डिभिजन वन कार्यालय, पर्वत	41	17.76	41
डिभिजन वन कार्यालय, कास्की	40	24.45	24
डिभिजन वन कार्यालय, तनहुँ	74	35	74
डिभिजन वन कार्यालय, लमजुङ	57	19.44	57
डिभिजन वन कार्यालय, मनाङ			
डिभिजन वन कार्यालय, गोरखा	57	49.32	57
	412	217.953	404

अनुसूची १२. धार्मिक वनको विवरण

कार्यालयको नाम	धार्मिक वन संख्या	क्षेत्रफल (हे)
डिभिजन वन कार्यालय, नवलपुर	8	198.17
डिभिजन वन कार्यालय, स्याङ्जा	2	12.11
डिभिजन वन कार्यालय, बाग्लुङ	3	11.2
डिभिजन वन कार्यालय, म्याग्दी	2	11.55
डिभिजन वन कार्यालय, मुस्ताङ		
डिभिजन वन कार्यालय, पर्वत	1	18.77
डिभिजन वन कार्यालय, कास्की	5	11.2
डिभिजन वन कार्यालय, तनहुँ	10	29.43
डिभिजन वन कार्यालय, लमजुङ	1	2.03
डिभिजन वन कार्यालय, मनाङ		
डिभिजन वन कार्यालय, गोरखा	6	61.36
	38	355.82

अनुसूची १३. कबुलियति वनको विवरण

कार्यालयको नाम	कबुलियति वनको संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	लाभान्वित घरधुरी	लाभान्वित जनसंख्या
डिभिजन वन कार्यालय, नवलपुर	161	1499.88	1826	11589
डिभिजन वन कार्यालय, स्याङ्जा	14	97.97	172	1037
डिभिजन वन कार्यालय, बाग्लुङ	4	7.4	34	170
डिभिजन वन कार्यालय, म्याग्दी	1	1	5	23
डिभिजन वन कार्यालय, मुस्ताङ				

डिभिजन वन कार्यालय, पर्वत	6	13.5	50	267
डिभिजन वन कार्यालय, कास्की	1	0.8		
डिभिजन वन कार्यालय, तनहुँ	485	1367.2	2438	15939
डिभिजन वन कार्यालय, लमजुङ	173	680.8	1563	9145
डिभिजन वन कार्यालय, मनाङ				
डिभिजन वन कार्यालय, गोरखा	283	983.6	4593	14998
जम्मा	1128	4652.15	10681	53168

अनुसूची १४. वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन लागु भएका सामुदायिक वनको विवरण

कार्यालयको नाम	सामुदायिक वनको संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	लाभान्वित घरघुरी	लाभान्वित जनसंख्या
डिभिजन वन कार्यालय, नवलपुर	50	11743.49	24140	124733
डिभिजन वन कार्यालय, स्याङ्जा	9	1115.67	1530	9494
डिभिजन वन कार्यालय, बाग्लुङ				
डिभिजन वन कार्यालय, म्याग्दी	3	428.68	156	478
डिभिजन वन कार्यालय, मुस्ताङ				
डिभिजन वन कार्यालय, पर्वत				
डिभिजन वन कार्यालय, कास्की	9	1719.2	1440	8040
डिभिजन वन कार्यालय, तनहुँ	16	4520.95	2383	13319
डिभिजन वन कार्यालय, लमजुङ	18	1455.02	1719	12300
डिभिजन वन कार्यालय, मनाङ				
डिभिजन वन कार्यालय, गोरखा	13	2344.1	3813	15255
जम्मा	118	23327.11	35181	183619

अनुसूची १५. वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन लागु नभएका सामुदायिक वनको विवरण

कार्यालयको नाम	सामुदायिक वनको संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	लाभान्वित घरघुरी	लाभान्वित जनसंख्या
डिभिजन वन कार्यालय, नवलपुर	159	23118.1	32666	303792
डिभिजन वन कार्यालय, स्याङ्जा	512	15477.64	57124	330248
डिभिजन वन कार्यालय, बाग्लुङ	527	33154.41	71253	425612
डिभिजन वन कार्यालय, म्याग्दी	313	25682	37176	201187

डिभिजन वन कार्यालय, मुस्ताड				
डिभिजन वन कार्यालय, पर्वत	388	14552.26	44329	255054
डिभिजन वन कार्यालय, कास्की	501	20038.01	46155	184620
डिभिजन वन कार्यालय, तनहुँ	605	56935.59	65323	364090
डिभिजन वन कार्यालय, लमजुङ	323	25630	25664	163932
डिभिजन वन कार्यालय, मनाङ	4	3576.8	210	1178
डिभिजन वन कार्यालय, गोरखा	499	30697	59562	340416
जम्मा	3831	248861.81	439462	2570129

अनुसूची १६. विरवा उत्पादन तथा खरिद सम्बन्धी विवरण

विवरण	बागलुङ	लम्जुङ	म्याग्दी	मुस्ताङ	स्याङजा	कास्की	गोरखा	पर्वत	मनाङ	तनहु	नवलपुर	कुल जम्मा
विरवा उत्पादन (संख्या)												
बहुवर्षीय विरवा	10000	5000	11667	44386	10277	5000	20000	11500	2000	15000	7181	142011
फलफूलका विरवा		0	0	0	0	21004	0	0	0	10000	11260	42264
काष्ठजन्य विरवा	70000	3000	20000	0	80987	123098	65000	62000	30000	115000	68588	637673
जडिवुटीका विरवा	40000	30000	35000	30053	45420	70708	50100	36000	32000	50000	46864	466145
सौन्दर्यप्रदायक विरवा		3743	0	0		18870	15000	0	0	5000	4442	47055
गत आवको मौज्जात विरवा संख्या		5000	1785		12000	11000	0	0	0	115000	50532	195317
विरवा खरिद (संख्या)												
फलफूलका विरवा		15840	7950	5630		11975	1500	6000	0	10950	16170	76015
जडिवुटीका विरवा		25252	3030		8500	0	0	0	0	0	0	36782
जम्मा	120000	87835	79432	80069	157184	261655	151600	115500	64000	320950	205037	1643262

अनुसूची १७. वृक्षारोपण सम्बन्धी विवरण

विवरण	डि.व.का. बागलुङ	डि.व.का. लम्जुङ	डि.व.का. म्याग्दी	डि.व.का. मुस्ताङ	डि.व.का. स्याङजा	डि.व.का. कास्की	डि.व.का. गोरखा	डि.व.का. पर्वत	डि.व.का. मनाङ	डि.व.का. तनहु	डि.व.का. नवलपुर	कुल जम्मा
सा.व. क्षेत्र (हे.)		10	3			7.4	3.2			112.13	6.5	142.23
रा.व. क्षेत्र (हे.)		1										1
कवुलियती वन		1					5.5				7.5	14
निजि जग्गा (हे.)		42	12.39	2.78		37.31	15.3	35			95.51	240.29
सार्वजनिक क्षेत्र (हे.)		4	1						3		3	11
सडक किनारा वृक्षारोपण (कि.मि.)						0	0.8 130	225	2	12.36	0	239.36
जम्मा		58	16.39	2.78		44.71	24	260	5	124.49	112.51	647.88

अनुसूची १८. नवीकरण भएका र हुन बाँकी वनको विवरण

विवरण	डि.व.का . बागलुङ	डि.व.का . लम्जुङ	डि.व.का . म्याग्दी	डि.व.का . मुस्ताङ	डि.व.का . स्याङ्जा	डि.व.का . कास्की	डि.व.का . गोरखा	डि.व.का . पर्वत	डि.व.का . मनाङ	डि.व.का . तनहु	डि.व.का . नवलपुर	कुल जम्मा
नवीकरण भएका सामुदायिक वन (संख्या)		60	50		53	46	0	0	3	84	42	338
नवीकरण गर्न बाँकी सामुदायिक वन (संख्या)		78	60		40	20	0	0	0	92	30	320
नवीकरण भएका क्वलियती वन (संख्या)		35	0		0	0	0	0	0	0	30	65
नवीकरण गर्न बाँकी क्वलियती वन (संख्या)		77	0		8	0	50	0	0	485	0	620
नवीकरण भएका धार्मिक वन (संख्या)		0	0		0	0	0	0	0	0	2	2
नवीकरण गर्न बाँकी धार्मिक वन (संख्या)		1	0		0	0	0	0	0	0	0	1

अनुसूची १९. काठ दाउराको सदुपयोग विवरण

विवरण	डि.व.का. बागलुङ	डि.व.का. लम्जुङ	डि.व.का. म्याग्दी	डि.व.का. मुस्ताङ	डि.व.का. स्याङ्जा	डि.व.का. कास्की	डि.व.का. गोरखा	डि.व.का. पर्वत	डि.व.का. मनाङ	डि.व.का. तनहु	डि.व.का. नवलपुर	कुल जम्मा
काठ उत्पादन (क्यू फिट)												
सामुदायिक वन (आन्तरिक खपत)		3625.42				28516.75	5656.65		500	21053.23	141184.96	200537.01
सामुदायिक वन (बाह्य बिक्रीवितरण)		15783.83			3832.83	3843.21	7680.01			159876.55	96603.69	287620.12
साझेदारी वन (आन्तरिक खपत)											10400	10400
साझेदारी वन (बाह्य बिक्रीवितरण)											11209.84	11209.84
राष्ट्रिय वन		141.13										141.13
नीजि वन	101013	105410.3	73375.28		54062.23	64241.09	22445.14	29755.28		18563.23	10958.52	479824.07
दाउरा उत्पादन (चण्टा)												
सामुदायिक वन (आन्तरिक खपत)		5.41				4006	21.13		5.25	53	241.13	4331.92
सामुदायिक वन (बाह्य बिक्रीवितरण)		27.64			3		6.75			41.0215	168.15	246.5615
साझेदारी वन (आन्तरिक खपत)											21	21
साझेदारी वन (बाह्य बिक्रीवितरण)											22	22
राष्ट्रिय वन		1									2	3
नीजि वन	11.55	303			137.82	131.8	1085.75			107.02	12.05	1788.99

अनुसूची २०. जडिवुटी र गैरकाष्ठ वन पैदावारको विवरण

कार्यालयको नाम	प्रजाति	परिमाण (केजी)	संकलित राजस्वरकम (रु.)
डि.व.का. बागलुङ	सेतकचिनी	9500	142500
डि.व.का. बागलुङ	रातो च्याउ	990	49500

डि.व.का. वाग्लुड	सुगन्धवाल	1030	20600
डि.व.का. वाग्लुड	पाषणवेद	4400	30800
डि.व.का. वाग्लुड	ठूलो ओखती	1320	9240
डि.व.का. वाग्लुड	विषमा	15	150
डि.व.का. वाग्लुड	अल्लो	500	2500
डि.व.का. वाग्लुड	चिराईतो	369	5535
डि.व.का. वाग्लुड	कालोमुसली	4410	26460
डि.व.का. वाग्लुड	सिस्नो जरा	2570	5140
डि.व.का. वाग्लुड	बज्रदन्ती	700	35000
डि.व.का. वाग्लुड	सुगन्धकोकीला	15	150
डि.व.का. वाग्लुड	सतुवा	10	400
डि.व.का. वाग्लुड	बोझो	4000	20000
डि.व.का. वाग्लुड	चुत्रो	9000	72000
डि.व.का. वाग्लुड	वन लसुन	125	3750
डि.व.का. वाग्लुड	चुल्ठे अमिलो	400	2000
डि.व.का. वाग्लुड	पानी अमला	200	600
डि.व.का. वाग्लुड	काकोली	5600	28000
डि.व.का. लम्जुड	सेतक चिनी	800	15000
डि.व.का. लम्जुड	वन लसुन	645	20880
डि.व.का. लम्जुड	निरमसी	544	35920
डि.व.का. लम्जुड	भिरमैरीको मह	313	3200
डि.व.का. लम्जुड	कुट्की	900	27000
डि.व.का. लम्जुड	कालो मुसली	4179	25074
डि.व.का. लम्जुड	चिराइतो	60	900
डि.व.का. लम्जुड	मजिठो	4290	27450
डि.व.का. लम्जुड	पिप्ला	100	1500
डि.व.का. म्याग्दी	अल्लो	3800	15000
डि.व.का. म्याग्दी	नागवेली	600	30000
डि.व.का. म्याग्दी	खिरौले/ सेतकचिनि	3625	54375
डि.व.का. म्याग्दी	भिरमह	450	4500
डि.व.का. म्याग्दी	रातो च्याउ	40	2000
डि.व.का. म्याग्दी	निरमसी जरा	170	10200
डि.व.का. म्याग्दी	कुट्की जरा	480	14400
डि.व.का. म्याग्दी	सुगन्धवाल	200	4000
डि.व.का. म्याग्दी	मजिठोको डाँठ	500	3100
डि.व.का. म्याग्दी	यासागुम्बा	0.5	15000

डि.व.का. म्याग्दी	विष जरा	350	3500
डि.व.का. म्याग्दी	साधारण च्याउ	10	500
डि.व.का. म्याग्दी	वन लसुन	30	1350
डि.व.का. म्याग्दी	चुल्टे अमिलो	300	1500
डि.व.का. गोरखा	कालो मुसली	15350	92100
डि.व.का. गोरखा	कुट्की	4000	120000
डि.व.का. गोरखा	चिराइतो	2800	42000
डि.व.का. गोरखा	मजिठो	5700	28500
डि.व.का. गोरखा	सेतो मुसली	4400	22000
डि.व.का. गोरखा	विषफेज	900	9000
डि.व.का. गोरखा	निरमसी	535	32100
डि.व.का. गोरखा	सतुवा	1250	50000
डि.व.का. गोरखा	अल्लो	11500	57500
डि.व.का. गोरखा	लोक्ता	6900	34500
डि.व.का. गोरखा	कचुर	4200	21000
डि.व.का. गोरखा	दालचिनी	300	2100
डि.व.का. गोरखा	सेतकचिनी	12370	185550
डि.व.का. गोरखा	नागवेली	690	34500
डि.व.का. गोरखा	हलहले	8000	24000
डि.व.का. गोरखा	पानीअमला	1800	5400
डि.व.का. गोरखा	पाखनवेद	1300	9100
डि.व.का. गोरखा	बुकीफुल	3000	3000
डि.व.का. गोरखा	बोझो	1500	7500
डि.व.का. गोरखा	बन करेला	1000	3000
डि.व.का. गोरखा	बन प्याज	500	7500
डि.व.का. गोरखा	गुराँसको फुल	250	500
डि.व.का. गोरखा	अर्गोली	600	3000
डि.व.का. गोरखा	सुनपाती	100	700
डि.व.का. गोरखा	धुपीपात	600	1200
डि.व.का. गोरखा	गुच्ची च्याउ	16	8000
डि.व.का. गोरखा	वन लसुन	900	27000
डि.व.का. गोरखा	तीतेपाती	5000	5000
डि.व.का. तनहु	तेजपात	1977	3954

अनुसूची २१. संरक्षण पोखरी, चौतारी र उद्यानको विवरण

विवरण	डि.व.का. बागलुङ	डि.व.का. लम्जुङ	डि.व.का. म्याग्दी	डि.व.का. मुस्ताङ	डि.व.का. स्याङ्जा	डि.व.का. कास्की	डि.व.का. गोरखा	डि.व.का. पर्वत	डि.व.का. मनाङ	डि.व.का. तनहु	डि.व.का. नवलपुर	कुल जम्मा
संरक्षण पोखरी निर्माण (संख्या)	7	6	10		8	5	5	11	0	14	4	70
संरक्षण पोखरी मर्मत (संख्या)		0	0			0	0	0	0	0	1	1
वर पिपल चौतारी निर्माण (संख्या)	4	4	0			5	0	0	0	5	0	18
वर पिपल चौतारी मर्मत (संख्या)		0	0			0	0	6	0	0	4	10
उद्यान/पार्क/ पर्यापर्यटन निर्माण (संख्या)	4	4	2		9	5	1	1	0	3	8	37
उद्यान/पार्क/ पर्यापर्यटन मर्मत (संख्या)		0	0			0	0	0	0	0	0	0

अनुसूची २२. वन अतिक्रमणको विवरण

विवरण	डि.व.का. बागलुङ	डि.व.का. लम्जुङ	डि.व.का. म्याग्दी	डि.व.का. मुस्ताङ	डि.व.का. स्याङ्जा	डि.व.का. कास्की	डि.व.का. गोरखा	डि.व.का. पर्वत	डि.व.का. मनाङ	डि.व.का. तनहु	डि.व.का. नवलपुर	कुल जम्मा
अतिक्रमित क्षेत्र (हेक्टर)		7.82	27.95			2.15						37.92
हटाईएको क्षेत्र (हेक्टर)			3.05			2.15	3			0.75	2	10.95

अनुसूची २२. वन डढेलोको विवरण

विवरण	डि.व.का. बागलुङ	डि.व.का. लम्जुङ	डि.व.का. म्याग्दी	डि.व.का. मुस्ताङ	डि.व.का. स्याङ्जा	डि.व.का. कास्की	डि.व.का. गोरखा	डि.व.का. पर्वत	डि.व.का. मनाङ	डि.व.का. तनहु	डि.व.का. नवलपुर	कुल जम्मा
डढेलोको घटना संख्या		10	2	0	0	5	8	15	0	15	10	65
क्षेत्रफल		12.5	35	0	0	20.5	15	40	0	123	10000	10246
वन पैदावारको क्षति (अनुमानित काठ क्यु फिट)		0	5000	0		240.1	175	100	0	0	0	5515.1
वन पैदावारको क्षति(अनुमानित दाउरा चट्टा)		5	2	0		6	1	75	0	0	0	89
वन्यजन्तुको क्षति भएको भए सो को प्रजाति र संख्या		0	0	0	1	0	0	0	0	11	0	12
मानविय क्षति (मृत्यु संख्या)		0	2	0	0	0	0	0	0	2	0	4
मानविय क्षति(घाइते संख्या)		0	0	0	2	0	0	0	0	2	0	4

अनुसूची २३. वन अपराधको विवरण

विवरण	डि.व.का. बागलुङ	डि.व.का. लम्जुङ	डि.व.का. म्याग्दी	डि.व.का. मुस्ताङ	डि.व.का. स्याङ्जा	डि.व.का. कास्की	डि.व.का. गोरखा	डि.व.का. पर्वत	डि.व.का. मनाङ	डि.व.का. तनहु	डि.व.का. नवलपुर	कुल जम्मा
वन अपराध सम्बन्धी विवरण (संख्या)												
जम्मा मुद्दाको		6	5		8	11	7	3	0	4	17	61
काठदाउरा सम्बन्धी	1	4	0		7	4	6	1	0	4	15	42
वन्यजन्तु सम्बन्धी	1	1	1	1	3	0	1	0	0	0	2	10
जडिबुटी सम्बन्धी	1	1	1			0	1	0	0	0	0	4
ढुङ्गागिटी सम्बन्धी		0	3			0	0	1	0	0	0	4
अन्य सम्बन्धी		0	0			4	0	0	0	0	0	4
वरामद												
काठ (व्यूफिट)	8.75	417.6	25		198.93	1179.58	0	1750	0	307.75	753.91	4641.52
दाउरा (चट्टा)		0	0			0	0	0	0	0	0	0
वन्यजन्तु र आखेटोपहार (संख्या)	1	1	0		2	4	0	0	0	0	2	10
जडिबुटी (केजी)	250	28.9	0			0	498	0	0	0	0	776.9
ढुङ्गागिटी		0	10650			0	0	3	0		0	10653
सवारी साधन (संख्या)		3	0			1	5	0	0	2	13	24

अनुसूची २४. वन्यजन्तु उद्धार तथा व्यवस्थापनको विवरण

विवरण	डि.व.का. बागलुङ	डि.व.का. लम्जुङ	डि.व.का. म्याग्दी	डि.व.का. मुस्ताङ	डि.व.का. स्याङ्जा	डि.व.का. कास्की	डि.व.का. गोरखा	डि.व.का. पर्वत	डि.व.का. मनाङ	डि.व.का. तनहु	डि.व.का. नवलपुर	कुल जम्मा
स्तनधारी जिवित	1	2	0		3	11	8	3	0	7	5	
पंक्षी जिवित	1	1	0			5	1	0	0	1	1	
सरिसृप जिवित		1	0			0	0	1	0	3	15	
उभयचर जिवित		0	0			0	0	0	0	0	0	
स्तनधारी मृत	2	2	0		17	24	7	8	0	0	16	
पंक्षी मृत		0	0		1	14	0	0	0	0	0	
सरिसृप मृत		0	0			0	0	0	0	0	0	
उभयचर मृत		0	0			0	0	0	0	0	0	

अनुसूची २५. मानव वन्यजन्तु द्वन्द्वका घटना, क्षति र राहतको विवरण

विवरण	डि.व.का .बागलुङ	डि.व.का .लम्जुङ	डि.व.का .म्याग्दी	डि.व.का .मुस्ताङ	डि.व.का .स्याङ्जा	डि.व.का .कास्की	डि.व.का .गोरखा	डि.व.का .पर्वत	डि.व.का .मनाङ	डि.व.का .तनहु	डि.व.का .नवलपुर	कुल जम्मा
घटना संख्या	8	54	31		588	76	663	160	0	49	22	1651
मानवीय क्षति (मृत्यु) जना		0	0			0	0	0	0	2	3	5
मानवीय क्षति (घाईते) जना	1	0	0		1	0	3	2	0	2	10	19
पशुधनको क्षति संख्या	7	104	50		587	92	877	0	0	67	9	1793
बालिनाली नोक्सानी		0	0			0	0	0	0	0	0	0
घरगोठ को क्षति		0	0			0	0	0	0	0	0	0
भण्डारण गरेको अन्नको क्षति		0	0			0	0	0	0	0	0	0
उपलब्ध गराईएको राहत रकम रु	195000	747516	477000	0	346050	806000	551905	144594	0	161508	424389	1850999

अनुसूची २६. वातावरणीय अध्ययनको विवरण

विवरण	डि.व.का बागलुङ	डि.व.का लम्जुङ	डि.व.का म्याग्दी	डि.व.का मुस्ताङ	डि.व.का स्याङ्जा	डि.व.का कास्की	डि.व.का गोरखा	डि.व.का पर्वत	डि.व.का मनाङ	डि.व.का तनहु	डि.व.का नवलपुर	कुल जम्मा
कार्यसूची र क्षेत्रनिर्धारण स्वीकृत संख्या			1			1						2
IEE स्वीकृत संख्या								1		1		2
EIA स्वीकृत संख्या								4		1		5

अनुसूची २७. आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा उपलब्ध गराइएको वनक्षेत्रको विवरण

विवरण	डि.व.का .बागलुङ	डि.व.का लम्जुङ	डि.व.का .म्याग्दी	डि.व.का .मुस्ताङ	डि.व.का .स्याङ्जा	डि.व.का .कास्की	डि.व.का .गोरखा	डि.व.का .पर्वत	डि.व.का .मनाङ	डि.व.का .तनहु	डि.व.का .नवलपुर	कुल जम्मा
हाईड्रोपावर आयोजना (संख्या)		16	7	0		0	1	1	0	0	0	25
सडक आयोजना (संख्या)		1	0	0		0	0	0	0	0	1	2
सार्वजनिक भवन (संख्या)		0	0	0		0	0	0	0	0	0	0

अन्य (संख्या)	4	2	0	0		0	0	0	0	0	1	7
हाईड्रोपावरलाई उपलब्ध गराईएको क्षेत्रफल (हे.)		57.837	21.16	0		0	0.56	7.34	0	422	0	508.897
सडक आयोजनालाई उपलब्ध गराईएको क्षेत्रफल (हे.)		3.22	0			0	0	5	0	0	0	8.22
सार्वजनिक भवन निर्माणलाई उपलब्ध गराईएको क्षेत्रफल (हे.)		0	0			0	0	0.18	0	0	0	0.18
अन्यलाई उपलब्ध गराईएको क्षेत्रफल (हे.)	5.409	0.053	0			0	0	0	0	0	2.82	8.282
उपलब्ध गराईएको जग्गा वापत प्राप्त राजस्व रु		225583.1	239341			0	99506	459801.5	0	8740	174322.2	691440.7

अनुसूची २८. गण्डकी प्रदेशमा हालसम्म अन्य प्रयोजनका लागि उपलब्ध गराइएको वनक्षेत्रको विवरण

क्र.सं.	अन्य प्रयोजनमा दिइएको वन क्षेत्रको		आयोजनाको नाम		सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क नं.	जग्गा लिनुको प्रयोजन	आयोजनाले ओगटेको वन क्षेत्रको जग्गा (हे.)		नेपाल सरकार (म. प.) को निर्णय मिति	वन विभागसँग सम्झौता मिति	करार अवधि (वर्ष)	सट्टा जग्गा उपलब्ध गराइएको क्षेत्रफल (हे.)	वृक्षारोपण गरेको क्षेत्रफल (हे.)	लिज बापत रकम उपलब्ध गराएको रु.	वृक्षारोपण बापत रकम उपलब्ध गराएको रु.	कैफियत
	नाम	ठेगाना	नाम	ठेगाना				स्थायी प्रयोजन	अस्थायी प्रयोजन								
1	राष्ट्रिय वन	अरुणाखाेला	नेपाल विद्युत प्राधिकरण				विद्युत प्रसारणा लाइन	0.17		2049/06/29		नखु लेको					
2	राष्ट्रिय वन		नेपाल विद्युत प्राधिकरण २२० के भी		सुभास कुमार मिश्र	16616932	विद्युत प्रसारणा लाइन	186.39		2069/07/23	2069/09/29	४०					
3	राष्ट्रिय वन	तमसरीया	तमसरीया गा विस	मध्यविन्दु			स्वास्थ्य केन्द्र भवन निर्माणा	0.16		2056/05/23		नखु लेकाे					
4	राष्ट्रिय वन	कावासोती २	कृषि उपज थाेक बजार व्यवस्थापन समिति	कावासाेती २	लेखनाथ बस्थाल	78540467	कृषि उपज थाेक बजार स्थापना	2.67		2062/03/29		नखु लेकाे					
5	राष्ट्रिय वन	कावासोती २	कावासोती साना शहरी खानेपानी तथा	कावासाेती			खानेपानी व्यवस्थापन (ट्यांकी निर्माण)	0.92		2052/03/19		नखु लेकाे					

			सरसफाइ													
6	राष्ट्रिय वन	अरुणाखा ेला राजमार्ग दक्षिणा	सुकुम्बासी समस्या समाधान आयाेग नवलपरा सी				बस्ती विकास	1.15		2052/03/ 19		नखु लेका े				
7		अरुणाखा ेला राजमार्ग दक्षिणा	सुकुम्बासी समस्या समाधान आयाेग नवलपरा सी				बस्ती विकास	13.7		2052/04/ 02		नखु लेका े				
8	राष्ट्रिय वन		नेपाल टेलिभिज न				रिपिटर टावर निर्माण	0.03		2049/06/ 26		नखु लेका े				
9	राष्ट्रिय वन	गैडाकाेट	वि पी काेइराला मेमाेरिय ल क्यान्सर अस्पताल				अस्पताल निर्माण	12.5		2051/06/ 18		नखु लेका े				
10	राष्ट्रिय वन		एन सेल प्रा लि				रिपिटर टावर निर्माण	1.8		2070/05/ 10		नखु लेका े				
11	राष्ट्रिय वन	तमसरि या ७ चाेरमारा	नवजागर ण बहुमुखी क्याम्पस	मध्यविन्दु ७			क्याम्स भवन निर्माण	0.75		2071/05/ 19		नखु लेका े				
12	राष्ट्रिय वन	अग्याैली ९ डण्डा	नेपाल मध्यविन्दु सामुदायि क स्मृती	कावासाे ती १४			अस्पताल निर्माण	2.2		2071/05/ 19		नखु लेका े				

			अस्पताल														
13	राष्ट्रीय वन	तमसरिया ४	तमसरिया गा. वि. स.	मध्यविन्दु ७			गा.वि.स. भवन निर्माणा	0.4		2071/02/29		३५					
14	राष्ट्रीय वन	गैडाकाेट ३-९	कालिगण्ड की काेरीडाेर				करण बहादुर खड्का	13.61		2074/01/21		नखु लेकाे					
15	राष्ट्रीय वन	गैडाकाेट १	माैलाकाली केवलकार प्रा.लि.	गैडाकाेट १	चन्द्र प्रसाद ढकाल	14430600	केवलकार तथा स्टेशन निर्माणा	2.8206		2076/11/12	2074/02/17	२५	2.8386				सा. मिथुक रम ४ र ५
16	राष्ट्रीय वन	विनयीत्रि वेणी ३	हाेडसी शिवम् सिमेन्ट	विनयीत्रि वेणी ३	लिउ शुम्वाड/गाेरव गाेयल	14415611	कन्भेयर वेल्ट निर्माणा	5.01		2075/06/28	2075/08/12	२९					
17	राष्ट्रीय वन (घिउखाेला, मणिखम्बा सूर्य विनायक भरना)	विनयीत्रि वेणी गा.पा.	नेपाल विद्युत प्राधिकरण बर्दघाट-सर्दी १३२ के.भी.		हरि प्रसाद पाण्डे/नविन आचार्य	71437999	विद्युत प्रसारणा लाइन	0.6106	25.2574	2076/02/29	2076/07/02	२५		1240313	25330708		
18	टुडीखेल सल्लाघारी वन	बन्दिपुर गा.पा. ४	बन्दिपुर माउन्टेन रिसाेट प्रा.ली.	बन्दिपुर गा.पा. ४	डि.पी अधिकारी	9856060500	पर्या पर्यटन संचालन (रिसाेट संचालन)	0.96	0		2054/11/20	40 वर्ष		8470			78/79
19	भानु न.पा. अन्तर्गत	भानु न.पा.	ने.बि. प्रा. मध्यम स्थाडदी	पोखरा	शंकर प्रसाद भट्टराई	9856000144	बिद्युत प्रसारणा लाइन	9.15	0					7666			77/78

	का वन क्षेत्र		आयोजना १३२ प्रसारण लाईन				निर्माण										
20	भानु न.पा.र व्यास न.पा.का वन क्षेत्र	तनहुँ	ने.बि. प्रा. मध्यम स्थाई डुम्रे-दमौली १३२ प्रसारण लाईन आयोजना	काठमाडौं		9851142411	बिदयुत प्रसारण लाईन निर्माण	14.85 हेक्टर	0		2070/8/27	25 वर्ष			101285.6		78/79
21	बन्दिपुर गा.पा. छापको वनक्षेत्र	बन्दिपुर गा.पा.	राष्ट्रिय बास्त्रा अनुसन्धान केन्द्र	बन्दिपुर गा.पा.		065-620162	बास्त्रा अनुसन्धान	65.00 हेक्टर	0								
22			नेपाल दुर संचार संस्थान टेलिकम टावर आयोजना				टावर निर्माण	0.09 हेक्टर	0								
23	कोकच सा.व.	बन्दिपुर गा.पा. ४	बन्दिपुर केवलकार प्रा.लि.	बन्दिपुर गा.पा. ४	कृष्ण राज अधिकारी	9856041065	केवलकार निर्माण	1.04 हेक्टर	0	2071/10/12	2071/11/20	35	1.04 हेक्टर				
24	व्यास, म्या गदे र ऋषिड पालिकका वन क्षेत्र	तनहुँ	तनहुँ जलबिद्युत आयोजना, तनहुँ हाइड्रो पावर लि.	ऋषिड १			बिदयुत उत्पादन	417.23	0	2074/05/19	2074/7/15	30					

25	छाडबारा ही सा.व.	व्यास १०	बाराही क्वारिज प्रा.लि.	काठमाडौ कमलादी	बल बहादुर शाही	9856011905	चुनुडुङ्गा उत्खनन्	4.8	0	2076/06/30	2076/7/24	15	4.85 हेक्टर				खानी विभाग मा रकम बुझाए को
26	राष्ट्रीय वन क्षेत्र	रघुगंगा गा पा ७ र ८	राहुघाट मंगले जलविधुत आयोजना ३७ मेगावाट, तुदी पावर कम्पनी लाजिम्पा ट, काठमाण्डौ	रघुगंगा गा पा ७ र ८	इन्द्र ढकाल	9851016045	जलविधुत आयोजना निर्माण	4.55		2078/09/21	2077/04.21	30	4.55	-	-	1450731	
27	राष्ट्रीय वन क्षेत्र	रघुगंगा गा पा ८	राहुघाट जलविधुत आयोजना ४८.५ मेगावाट, तुदी पावर कम्पनी लाजिम्पा ट, काठमाण्डौ	रघुगंगा गा.पा.- ८	इन्द्र ढकाल	9851016045	जलविधुत आयोजना निर्माण	4.96		2078/09/21	-	-	4.96	-	-	1388805	
28	राष्ट्रीय वन क्षेत्र	अन्नपुर्ण गा.पा.- ४	रेलेखोला जलविधुत आयोजना ६, मेगावाट हिम	अन्नपुर्ण गा.पा.- ४	होमनाथ पाण्डे		जलविधुत आयोजना निर्माण	1.58				30	1.58	-	-	-	

			कन्सल्ट प्रा लि														
29	राष्ट्रीय वन क्षेत्र	धवलागि री गा.पा.- ४	अपर म्याग्दीखो ला जलविधुत ५३.५ मेगावाट, अपर म्याग्दी हाइड्रोपाव र प्रा.लि. हेरीटेज प्लाजा काठमाण्डौ	धवलागि री गा.पा.- ४	ज्याेति के. सी.		जलविधुत आयोजना निर्माण	4.84		2078/08/ 16	-		4.84	-	-	-	
30	राष्ट्रीय वन क्षेत्र	धवलागि री गा.पा.- ४	माथिल्लो म्याग्दीखो ला जलविधुत आयोजना ५७.५ मेगावाट	धवलागि री गा.पा.- ४	उमेश भण्डारी	9851121 607	जलविधुत आयोजना निर्माण	11.3 6					11.49 4			-	
31	राष्ट्रीय वन क्षेत्र	रघुगगा गा पा.- ३	रघुगंगा जलविधुत आयोजना ४२ मेगावाट नेपाल विधुत प्राधिकरण	रघुगगा गा पा.- ३	गणेश के सी	6952101 7	जलविधुत आयोजना निर्माण		16.6 7		2068/08/0 4	30		15.83	129336	-	
32	राष्ट्रीय वन क्षेत्र	रघुगगा गा पा.- ७ र ८	ठुलोखोला जलविधुत आयोजना	रघुगगा गा पा.- ७ र ८	गोपाल निउरे	9841599 452	जलविधुत आयोजना निर्माण	4.98		2078/12/ 24			5.02			-	

			२१।३० मेगावाट, सयुक्त उर्जा प्रा. लि. कुपण्डोल, ललितपुर														
3 3	छहराधारा कैलामपा खेरी सा.व.	बा.न.पा. २, बागलुङ	बागलुङ नगर खानेपानि तथा सरसफाइ उपभाे क्ता सस्था	बा.न.पा. २, बागलुङ			खानेपानी पम्पिङ टेङ्की निर्माण	0.14 6			2070/05/2 6						
3 4	रामरेखा सा.व.	बा.न.पा. १, बागलुङ	बागलुङ बहिरा सघ	बा.न.पा. १, बागलुङ			बहिरा स्कूल स्थापना	0.20 3			2064/02/1 2	30					
3 5	जौछरे सा.व.	काठेखोला गा.पा. ५	नेपाली सेना सुर्यदलगा ण	काठेखोला गा.पा. ५			ब्यारेक स्थापना	5.06			2071/10/0 4						
3 6	जोगरानी सा.व.	बा.न.पा., १३	कालीगण्ड की कोरीडोर प्रशारण लाइन आयोजना				प्रशारण लाइन निर्माण	0.64 5		2078/02/ 03	2078/06/2 5	25				४८,६७,६ ६९	
3 7	ठुलो सल्लेरी भिरमुनी सा व	जलजला गा पा २ ३ र ४	कालीगण डकी काेरिडोर २२० के भी दाना				विद्युत प्रसारण लाइन विस्तार तथा	27.2 2		2074.09. 13	2074.10.0 8	24	20.14	0	134331	0	राइट अफ वे प्रयोज नार्थ

		कुशमा प्रसारण लाइन अायोज ना				टावर निर्माण										
	धुले पालिसड सा व	जलजला गा पा ३ र ४														
	ठुलो भिर चिउरीखर्क सा व	जलजला गा पा ७														
	विन्दवासि नी सा व	जलजला गा पा ८														
	लस्ती बरनेटा सा व	जलजला गा पा ८														
	काेरेसो फोक्सड सा व	जलजला गा पा ८														
	गुठाको पाखो सा व	जलजला गा पा ८														
	नानीस्वा रा सा व	कुशमा न पा १														
3 8	भटुने टापु सा व	माेदी गा पा २	मिडिल मोदी हाइडंाे पावर लिमिटेड	जावलाखे ल ललितपुर		विद्युत प्रसारण लाइन विस्तार तथा टावर निर्माण	0.63 7	1.90 92	2079.1.1 3	2079.3.22	25	2	0	0	35,43,5 04/-	
	काेेरुड गा सा व	मोदी गा पा २														

39		ग्रामिण सडक सन्जाल अायोज ना	ललितपुर			अर्मादी बर्नाँ ग्रामिण सडक कालोपत्रे सहित स्तरौन्न ती	5.33 5		2076.12. 9	2077.5.2							
	मधु सा व	फलेवास न पा ७		कुश्मा पर्वत		मुडिकुवा लुडखु सडक खण्ड कालोपत्रे सहित स्तरौन्न ती	4.00 4		2076.3.2 4	2076.05.11							
	डाडडुडे सा व	फलेवास न पा १०															
	सालघारी सा व	फलेवास न पा १०															
	भ्याडगोडे पाती खोरिया सा व	फलेवास न पा १०															
40	चण्डीका शसस्त प्रहरी वल	कुश्मा न पा ७					4.31 6										
41	कुस्मा तल्लो मोदी १३२ के.भी. प्रसारण लाइन	माेदी गा पा					0.45 12	8.97 88									

	आयोजना																
4 2	तल्लो मोदी हाइड्रोपाव र आयोजना युनाइटेड मोदी हाइड्रोपाव र लिमिटेड	माेदी गा पा						1.32 4									
4 3	वी.टी.एस. टावर जडान आयोजना, एन सेल प्राइभेट, वानेश्वर काठमण्डौं							0.03									
4 4	तल्लो मोदी हाइड्रोपाव र आयोजना मनाङ ट्रेडलिक प्रा. लि.							2.75									
4 5	ढोडिनी इथिनी सा.व.	मादी गा.पा.७	अपरमादी जलविद्यु त	काठमाडौं	राज कुमार बराल	९८५६००२ ५१९	पावरहाउ स निर्माण	0.26	11.1 8	2072/11/ 06	2073/2/6	24	0.275	नगरेको	६०,०६०.६७(आ.व.०७८ १०७९)	नगराए काे	लिज बापत को

		आयोजना														रकम वार्षिक १० प्रतिश तले वृद्धि हुने
रानी ओडार लोसेपाखा सा.व.	मादी गा.पा.५															
माझथुम सा.व.	मादी गा.पा.५															
तमलेक सा.व.	पो.म.न. पा.२८															
घिमिरे सा.व.	पो.म.न. पा.२८															
लामिछाने वाह्रघरे सा.व.	पो.म.न. पा.२८															
सहेलाँको पाखा वडहरे सा.व.	पो.म.न. पा.२९															
नयाँखोर राष्ट्रिय वन	पो.म.न. पा.२८															

4 6	रानी ओडार लोसेपाखा सा.व., सा. कालिका ९, माझथुम सा.व. सा.कालि का ७, तमलेक सा.व. सा.कालि का ३, घिमिरे सा.व. सा.कालि का ३, लामिछाने वाहघरे सा.व. सा. ले.न.पा.६, सहेलाँको पाखा वडहरे सा.व., सा. ले.न.पा.६, ७ र नयाँखोर राष्ट्रिय वन, सा.	पाे म न पा २४	अन्नपूर्ण केबलकार अायाे जना	ललितपुर	शिव कुमार वाग्ले	०१५५०११ ४९	राइट अफ् वे तथा टावरहरु निर्माण	1.07	-	2071/12/ 05	2071/12/2 3	40	1.07	नगरेको	५४,७३०(आ.व.०७७।० ७८,०७८।०७९)	नगराण काे	लिज बापत को रकम वार्षिक १० प्रतिश तले वृद्धि हुने
--------	--	------------------	--------------------------------------	---------	------------------------	---------------	--	------	---	----------------	----------------	----	------	--------	---------------------------------	--------------	--

	कालिका ३																
	ताउली भञ्ज्याङ कटुजेपा खा सामुदायि क वन	पाेम न पा २४															
4 7	राष्ट्रिय वन	पाेम न पा ३१	पाेम न पा ३१ काे वडा कार्यालय भवन सहितकाे प्रशासनि क केन्द्र« निर्माण	पाेम न पा ३१, बेगनासता ल, कास्की	कमल बहादुर थापा	०६१५६०० ४५	पाेम न पा ३१ काे वडा कार्यालय भवन सहितकाे प्रशासनि क केन्द्र« निर्माण	0.15	-	2077/06/ 22	2077/09/ 28	-	0.15	नगरेको	-	नगराण काे	-

48			नेपाल दुरसंचार संस्थान, टेलिकम टावर													
49			सुपर दादी ख जलविद्यु त आयोजना (४९.६ मे.वा.)						2072-06- 01	2074-06- 23			वृक्षारोप ण नभएको			
50	राष्ट्रिय वन	साविक बाहुनडाँडा गा.वि.स.	न्यादी जलविद्यु त आयोजना (३० मे.वा.)	बुद्धनगर , काठमाडौं		०१४७८१७ ७६	जलविद्यु त आयोजना निर्माण तथा संचालन	0.73	3.21	2072-09- 21	2072-12- 03	33	वृक्षारोप ण नभएको			
51	महादेव स्थान सामुदायि क वन	मसुर्याङ्दी गा.पा. ३ र ६	न्यादी १३२ के.भी. प्रशरण लाईन आयोजना	बुद्धनगर, काठमाडौं		०१४७८१७ ७६	राइट अफ वे सहित टावर संरचना निर्माण	0.02 4	0.23 4	2076-02- 10	2076-03- 06	25				
52	राष्ट्रिय वन	साविक फलेनी गा.वि.स १ र २	छन्दीखो ला साना जलविद्यु त आयोजना (२ मे.वा.)	गैरीधारा, काठमाडौं		०१४४२६४ ८३	जलविद्यु त आयोजना निर्माण तथा संचालन	0.27		2073-11- 09	2074-04- 11	20	वृक्षारोप ण नभएको			

53	राष्ट्रीय वन	दोर्दीगा.पा. ७ र ८, लमजुङ	माथिल्लो छन्दीखाेला जलविद्युत आयोजना (४ मे.वा.)	गैरीधारा, काठमाडौं		०१४४२६४८३	जलविद्युत आयोजना संरचना निर्माण	1.266	0.051	2076-06-03	2076-08-05	30					
54	हिमाली सामुदायिक वन	साविक घेर्मु गा.वि.स. १, २ र ३	राधी साना जलविद्युत आयोजना (४.४ मे.वा.)	त्रिपुरेश्वर, काठमाडौं		०१४२३२७४९	जलविद्युत आयोजना संरचना निर्माण		0.93	2069-06-18	2069-11-10	35		6			
55			माथिल्लो दोर्दी ए जलविद्युत आयोजना (२५ मे.वा.)							2074-01-07	2074-04-03			वृक्षारोपण नभएको			
56	राष्ट्रीय वन	साविक चिती गा.वि.स. ७	दोर्दीखोला जलविद्युत आयोजना (२७ मे.वा.)			०१४००२८०१	जलविद्युत आयोजना निर्माण तथा संचालन		0.265	2073-12-29	2074-12-18	29		वृक्षारोपण नभएको			
57	राष्ट्रीय वन	मर्स्याङ्दी गा.पा. ६	सुपर न्यादी जलविद्युत आयोजना	अनामनगर, काठमाडौं		०१५७०५६०८	जलविद्युत भाैतिक संरचना निर्माण	4	0.8	2075-06-29	2075-09-02	30					

			ना (४०.२७ मे.वा.)				तथा सञ्चालन										
5 8	राष्ट्रीय वन	दोर्दी गा.पा. ६	दोर्दी १ जलविद्यु त आयोजना (१०.३ मे.वा.)	त्रिपुरेश्वर, काठमाडौं		०१४२३२७ ४८	जलविद्यु त आयोजना संरचना निर्माण	0.5	2075-02- 27	2075-03- 26	30						
5 9			तल्लो न्यादी जलविद्यु त आयाेज ना (४.५ मे.वा.)														
6 0	सरकार द्वारा व्यवस्थित वन	साविक बाहुँनडाँडा ७	माथिल्लो मर्स्याङ्दी ए जलविद्यु त आयोजना (५० मे.वा.)	ताहाचाल, काठमाडौं		०१४२८४४ १८	जलविद्यु त भौतिक संरचना निर्माण तथा सञ्चालन	6.09	2070-09- 11	2070-10- 09	34		6.09				
	भिरकुना सामुदायि क वन	साविक भुलभुले गा.वि.स.															
	सिर्जना सामुदायि क वन	साविक भुलभुले गा.वि.स.															
	प्रगति सामुदायि क वन	साविक भुलभुले गा.वि.स.															

	बराहपोखरी सामुदायिक वन	साविक भुलभुले गा.वि.स.															
61	राष्ट्रिय वन, कालिका सा.व समेत विभिन्न १२ सामुदायिक वनहरु	बेसीशहर न.पा.	मर्स्याङ्दी कोरीडोर २२० के.भी. प्रशारण लाईन आयाेजना	मातातिर्थ, काठमाण्डौँ		०१५१६४१ ०३	प्रशारण लाईन आयाेजना निर्माण	1.40 22	14.8 778	2076-06- 30	2076-08- 05	25					
62	ठुली सामुदायिक वन	बेसीशहर न.पा. ११	दादी कोरीडोर १३२ के.भी. प्रशारण लाईन आयोजना	फेदिकुना, लमजुङ		९८५११५७ १७६, ९८५११४२ ४११	राइट अफ वे सहित टावर निर्माण	0.07 8	1.60 9	2075-11- 28	2075-12- 17	25					
63			मध्यम स्याङ्दी १३२ के.भी. प्रशारण लाईन आयाेजना				राइट अफ वे सहित टावर निर्माण		2.83	2065-03- 18	2065-03- 19	40					
64	मर्स्याङ्दी सामुदायिक वन	बेसीशहर न.पा. १३	भुलभुले मध्यम स्याङ्दी १३२ के.भी.	दरबारमार्ग, काठमाण्डौँ		०१४१५३० ५४, ०१४१५३० ५५	प्रशारण लाईन आयाेजना निर्माण	0.01 3	1.43 2	2073-02- 07	2073-02- 16	24		वृक्षारोप ण नभएको			

		प्रशारण लाईन आयाेज ना				तथा संचालन										
	झोलुङ्गे बगर सामुदायि क वन	बेसीशहर न.पा. ११														
	रानीश्वॉरा सामुदायि क वन	साविक अर्चलबोट ७,८ र ९														
	भिरकुना सामुदायि क वन	साविक भुलभुले २														
	खामुर सामुदायि क वन	साविक बाँझाखेत १														
	कालिका ठुलोखोरि या सामुदायि क वन	साविक बाँझाखेत ९														
6 5			एन.सेल. बि.टि.एस. टावर निर्माण													
6 6			तार्कुघाट लेउरेनी प्यारजुड भन्ज्याड सडक उप आयोजना										वृक्षारोप ण नभएको			

67			माथिल्लो मिदिम जलविद्यु त आयोजना (७.५ मे.वा.)						2077-04- 19	2077-08- 22					
68			न्यादी फिदी जलविद्यु त आयाेज ना (२१.४ मे.वा.)						2077-03- 29	2077-03- 29					
69			हिदीखोला जलविद्यु त आयोजना (६.८२ मे.वा.)						2078-12- 14	2078-12- 14					
70			चेपेखोला जलविद्यु त आयोजना (८.६३ मे.वा.)				जलविद्यु त आयोजना को पुर्वाधार निर्माण		2078-12- 14	2078-12- 14					
71	राष्ट्रिय वन	दुधपोखरी गा.पा. ५, लमजुड र सिरानचो क गा.पा. १, गोरखा	चेपे ए जलविद्यु त आयाेज ना (७ मे.वा.)	काठमाडौं		०१५१०३० ११	जलविद्यु त आयोजना को पुर्वाधार निर्माण	0.03 14	2078-12- 06	2079-03- 19	30				

